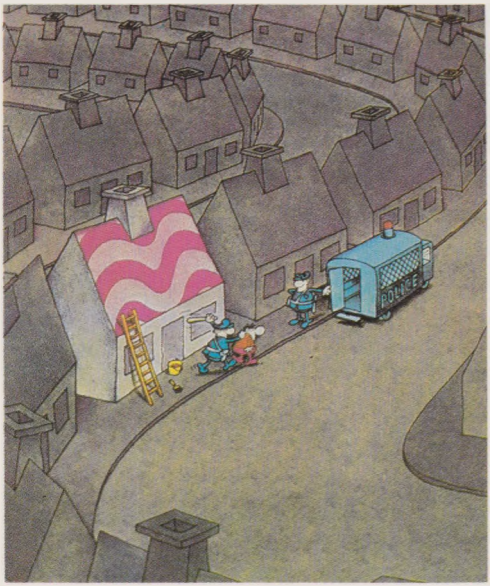
Demokrasi Arayışında KENT

AYRINTI

Kürşat Bumin

KÜRŞAT BUMİN

1947'de Yıldızeli'nde doğdu. D.T.C.F. Felsefe Bölümü'nü bitirdi. 1972-80 yılları arasında Paris'te siyaset felsefesine ilişkin çalışmalar yaptı. Çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinin yanı sıra "**Sivil Toplum ve Devlet**" isimli çalışmasıyla 1982 Yazko İnceleme Özendirme Ödülü'nü aldı. "**Batı'da Devlet ve Çocuk**" isimli bir diğer çalışması 1983'te (Alan Yayıncılık) yayımlandı. "**Demokrasi Arayışında Kent**"in ilk basımı 1986'da Kent-Koop Yayınları tarafından yapıldı. Elinizdeki kitap yeni basım için aynı metnin genişletilip,gözden geçirilmiş şeklidir.

AYRINTI: 20
İnceleme dizisi: 10

DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT
Kürşat Bumin

Kapak illüstrasyonu
Mordillo

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Ofset baskıya hazırlık
Renk Yapımevi, Başmusahip Sk. 3/3
Cağaloğlu/İstanbul Tel.: 526 91 69

Baskı
Kıral Matbaası 527 39 69

Birinci basım
Ocak 1990

AYRINTI
Yayınevi
Başmusahip Sk. 3/4 Cağaloğlu-İstanbul Tel.: 511 70 09

Kürşat Bumin

Demokrasi Arayışında KENT

Kitabın görsel malzemesini temin eden İhsan Bilgin'e teşekkür ederim.

AYRINTI

İNCELEME DİZİSİ

ŞENLİKLİ TOPLUM
Ivan Illich
(2.basım)

★★★

YEŞİL POLİTİKA
Jonathon Porritt
(2.basım)

★★★

Marks, Freud ve
GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ
Bruce Brown
(2.basım)

★★★

KADINLIK ARZULARI
"Günümüzde Kadın Cinselliği"
Rosalind Coward
(2.basım)

★★★

FREUD'dan LACAN'a
PSİKANALİZ
Şaffet Murat Tura

★★★

NASIL SOSYALİZM, HANGİ YEŞİL?
NE İÇİN SANAYİ?
Rudolf Bahro

★★★

ANTROPOLOJİK AÇIDAN
ŞİDDET
Der.: David Riches

★★★

ELEŞTİREL AİLE KURAMI
Mark Poster

★★★

İKİBİN'e DOĞRU
Raymond Williams

★★★

DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT
Kürşat Bumin

İÇİNDEKİLER

Önsöz: Güvercinlerin İntikamı 7
1. Kent kimin? 18
2. "Kentsel Devrim" 21
3. Kentsel devrim, bürokratik devrim 23
4. Diyalog kente giriyor 27
5. Geometri kente iniyor 31
6. Filozofun kenti 38
7. "Polis"ten "Kozmopolis"e 40
8. Kentin tanrısından "Tanrı'nın Kenti"ne 47
9. "Kentin havası özgür kılar" 50
10. Monarşi gelişiyor, caddeler genişliyor 56
11. "Yok-Ülke"nin sıkıcı kenti 63
12. Endüstri kenti 66
13. "Olmayan bir insana ideal bir kent" 71
14. Nostaljik-kültüralist yaklaşım 85
15. Kropotkin: "Geleceğe kural konamaz" 89
16. Marxizm ve kent 90
17. Militer şehircilik 94
18. "Hayatı değiştirmek kenti değiştirmektir" 103
19. Çağdaş "mimar-demiurgos"lar 129
20. Mimaride katılım 140
21. Demokrasi için yeni bir mücadele: Kentsel hareketler 147

GÜVERCİNLERİN İNTİKAMI

"Eski Türkler, 'Paranın haramı ya zinaya gider, ya binaya' dedikleri zaman bu dünyada pek çok insanın pek geç anladığı bir hakikatin tam şuuruna sahiptirler." Peyami Safa'nın aktardığı bu "atasözü"nü gidip büyük şehirlerimizin kapılarına niçin kazımazlar? "Zina"yı bilmem, ama "bina"ya gittiği muhakkak! Peyami Safa'nın bu sözleri Tasfir-i Efkâr'daki bir yazısından. Yazının başlığı **"Milli İdealimiz Apartman Yaptırmak mıdır?"** Yazı, bütününde güzel değil, ülkedeki "lüks"e, "süs"e çatıp, gençliğin "beyinleri"ne bir "Türk Hakikati" çakmak amacıyla yazılmış.

Peyami Safa, **"Apartman milli değil, millet zararına ferdi idealdir", "Kimse farkında değil ki apartman milli servetin mezarıdır"** gibi ifadeler de kullanmış. Fakat söylediğim gibi, yazının bütününde nereye gideceğini pek iyi belirleyemediğinden, apartmanla ve dolayısıyla mimariyle, milli"liğin ve ideolojinin beraberliğini kuramadığından **"Avrupa ve Amerika merkantilizmi"**ne saldırılarla konuyu kapatmış.

Ancak, yazı bana yine de ilginç geldi. Hiç değilse **"Apartman"** üzerinde düşünmeye çalışmış, okuyucuya **"Bina"** ve **"Zina"** ilişkisini hatırlatmış!

Ben, bu metinle, eskilerin ev ve şehir üzerine neler söylediklerini öğrenmek için yaptığım kısa bir tarama sırasında karşılaştım. Bu konuda, birazdan aktaracağım çok daha iyi metinler de buldum. Ama şunu hemen söylemeliyim ki, bildiğim kadarıyla eskiler, bu konuda da çok konuşmamışlar.

Eskiler, niçin "ev"den ve "şehir"den bu kadar az söz etmişler?

Bence, bizimkilerin bu azsözlülükleri ile Batıdakilerin epeyce yazmışlıklarının nedenlerini büyük ölçüde devletin, iktidarın yapısında aramak gerekir.

Epeyce zamandan beri, "ev" de, "şehir" de Batı'da iktidarın kendini tanımlamak, gücünü daim, yönetilenleri rızalı kılmak için dolayımına gereksinim duyduğu alanlar arasında yer almış.

Bunun böyle olması, muhakkak ki, daha bir "ince" ve dolayısıyla söylediğini bilen bir devleti gerektirir. Bu, söyleyeceği bile olmayan, yalnızca "ettikleriyle" varolduğunu göstermeye çalışan -ve de "apaçık" bir biçimde gösteren- bir devlete kıyasla epeyce bir şeydir.

Bu söylediklerim tabii ki, "iyi" bir devlet arayışı olarak yorumlanmamalı; yalnızca önemli bir farkı, bizim eskilerin bu konuda da niçin tutuk olduklarını vurgulamak istiyorum.

Gramsci'den bu yana sıkça yinelenen **"Doğu'da devlet her şeydir"** ifadesi de, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Evet, **"Doğu'da devlet her şeydir"**, "bir şey" değil, ama konuşmayan, her tarafı ve herkesi kaplamış, ettikleriyle "mesut ve bahtiyar", suskun bir **'her şey."**

Batı'da devlet (özellikle belli bir dönemden sonra daha bilerek) konsansüsü, hegemoniyi dışlayamadığından bir başka olmuş, oysa bizde bunlara hiçbir zaman sempatiyle bakmamış, var olabilmek ve varlığını sürdürebilmek için onlarsız olabilmiştir.

Yani, konumuzla ilgili olarak söylersek, Batı'da, devlet, "ev"i ve "şehir"i kurarken eyleminin yanında bir sürü de laf etmişken, bizde tamamen farklı olarak insanların "yuvasını yapmak" için bildik yöntemlerle yetinmiş.

Ne güzel! Eylerken konuşan bir iktidar. Yani konuşmayı da ne kadar mümkün kılıyor!

Konuşan bir iktidar olmadan karşı tarafın konuşabilmesi mümkün değil mi?

Çok yeri değil ama, "şehir"den başkalarına da değinelim, ve hadi diyelim ki, "şehir"i olduğu gibi "Hapishane"yi, "Okul"u, "Ordu"yu söze döken bir devletimiz olmadığından, karşıdan bu söze karışan da pek fazla olmamış.

Bu durumda bize düşen nedir? Bize düşen, bir yanda şehirden söz etmeye çalışan "dilsiz" iktidarlar ve söylemeden eden bir "Hapishane", öte yanda **"O şehirden öc almanın vakti gelmiş**

demektir" diyen devrimci eskatolojinin şairleri (şairin bir eskatolojiden öbürüne savrulmasına niçin şaşmalı) ve ölüme yatanlardır.

İktidar mı insanları konuşturuyor ya da dilsiz kılıyor? Bunu, böylece, baştan söylemek yanlış gibi geliyor. Öbür tarafta konuşanlar "iktidar"a karşı konuşmamışlar mı? Kendisine karşı konuştukları şey, nasıl olur da onların konuşmasını mümkün kılabilir?

Ama biraz yakından bakınca görülecektir ki, öbür tarafta konuşanlar hep iktidarla konuşmuşlar, hatta birçoğu, "karşıda" gözükseler de iktidar gibi konuşmuşlar.

Konuşamayınca ne olur? Sözcüklerin aradan çıktığı yerde, yönetenlere de yönetilenlere de düşen şiddettir ve şiddet yanıt beklemez, o (bakmayın siz onların, "ancak bu dilden anlarlar" demelerine) bir dil değildir.

Yakarsınız ya da yanarsınız, ama sadece yakarsınız ve yanarsınız. "Oh ne alâ! O zaman işimizi bırakıp, kendimize önce 'konuşan' bir iktidar mı yapalım?"

Bu kısa önsözün söylemek istediği, tabii ki bu değil. Buraya kadar söylediklerim, iki tarafın da neden konuşmadıklarını ya da neden az konuştuklarını anlamaya yönelik bir kısa giriş olarak değerlendirilmeli.

Şimdi, şehire dönerek sürdürecek olursak: Şehirlerimizi kuranlar, değiştirenler, imha edenler "şehir"den ne anlıyor, ona nasıl bakıyorlar? Merkezi ya da yerel yönetimlerin gönlünde nasıl bir şehir yatıyor? Bu iktidarları da kabaca muhafazakâr ve ilerici olarak ayırırsak ne görüyoruz?

Küçük bir gözlemimle, büyük şehirlerimizin birinde gördüğüm bir üst geçidin adından söz ederek başlamak istiyorum. Üstgeçitin adı **"Mehmet Akif Ersoy üst geçiti"** idi. Nasıl olmuştu da bu üst geçitin isim babasının aklına bu ad gelmiş, bu ilişkiyi kurabilmişti? Bu isim babası besbelli ki -Akif'i seçmesinden- kendisini muhafazakâr zihniyetin bir temsilcisi olarak görüyordu. Fakat ne yazık ki, hafızası kendisini yanıltmakta ve Akif'i yanlış hatırlamaktaydı. Akif, herkesin bildiği gibi, vatan toprağıyla ilgili olarak **"Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı!"** demişti, ama "Düşün bu üst geçidin altında yüzlerce kefensiz yatanı" gibi bir dize düşmemişti! Demek ki, söz konusu olan kültürel bir muhafazakârlıksa bile, önümüzdeki durum bunu hiç mi hiç yansıtmıyordu.

Bu gözlemden birkaç sonuç çıkarmadan, yine benzer bir örnek

verecek olursak: Ankara'nın bir dönem önceki yerel yöneticileri, bir spor salonuna (hem de buz pateni salonuna!) Adnan Ötüken adını vermişlerdi. Adnan Ötüken de, yine herkesin hatırladığı gibi, bir kütüphaneci ve soyadının çağrıştırdığı konularda eserler vermiş bir yazardı. Burada da nasıl olmuştu da, bu kişinin (yine muhafazakâr) adı bir buz pateni salonunun cephesine asılmıştı. Nitekim, Ötüken'in karısı ve kızı bu durumu protesto etmişler ve Adnan Ötüken'in genelde sporla, özellikle de buz pateniyle hiçbir ilişkisi olmadığını belirtmek gereksinimini duymuşlardı.

Bu değerlendirmeye karşı, "Niçin? Batı ülkelerinde de böyle bir uygulama yok mu?" denebilir. Fakat biliyoruz ki, örneğin bir Paris'te, bir sanatçının, diyelim bir ressamın, **Braque**'ın adı, bir mekâna uygun bulunurken, seçilen yer bir bowling salonu değildir.

Hemen şunu da söyleyebiliriz ki, bizim şehirlerimizde artık hemen hiçbir yer kültürümüzün temsilcileriyle birlikte düşünülemez. Akif'e yer bulamadığınız gibi, bir Yahya Kemal'e, bir Ahmet Haşim'e, (şehir üzerine yazdıkları için özellikle söylüyorum) bir Ahmet Hamdi Tanpınar'a, bir Ahmet Rasim'e, bir Sabahattin Eyüboğlu'na, bir Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na da bir yer bulamazsınız. (Eğer, akılda olan üst geçitler değilse). Ne eskilere ne de yenilere bir yer bulabilirsiniz. Buradan kalkarak şunu da söyleyebiliriz: Bizim için sorun, şehircilikte eski-yeni, kültüralist-modern gibi tercihler, üslup ya da zevk farklılıkları değildir. Artık önümüzde duran manzara, kültürü görmezlikten gelen, tanımayan, hiçbir kimlik taşımayan ve aramayan, şehirlilerin ortak iyiliklerine yönelmeden yalnızca özel çıkarların güdümünde "barbarca" talan edilen, artık "şehir" olarak bile adlandırılamayacak bir duruma düşen yerleşim yerleridir.

Eğer bir toplumun şehrini, şehirciliğini seçerken kendisini, yaşam biçimini, varoluş biçimini de seçtiği doğruysa, şehirlerimizin öğünülebilecek bir yaşam biçimini taşımadıklarını da itiraf edebiliriz.

Önümüzdeki manzara, Türkiye'de muhakkak ki hep böyle değildi. Hatta şehirlerin tarihi bakımından çok yakın denecek bir zamana kadar, ülkede kendine has konusunu, dokusunu, kimliğini koruyan, oralara gitmenin insana ayrı bir haz verdiği şehirlerimiz mevcuttu. Böyle olduğu için Ahmet Hamdi Tanpınar **"Beş Şehir"**'inde, bize birbirinden ayrı beş dünyayı anlatabilmiştir: Konya, Bursa, Erzurum, Ankara, İstanbul. Yahya Kemal ise bu **"ayrı dünyalar"**ı bir şehirde, İstanbul'da bulmaktaydı: **"Daha elli sene evve-**

line kadar İstanbul, Eyüp, Üsküdar ve Boğaziçi semtleri yeryüzünde görülmüş semtlerin en güzelleriydi; her biri diğerinden başka, kendine benzer, şekli ve havası birbirinden çok farklı semtlerdi. Bir semtten diğerine geçerken, bir yıldızdan bir yıldıza geçmiş kadar başkalık duyulurdu."

Oysa bugün, Tanpınar'lar, bize bu beş şehri anlatamaz. Bugün artık yalnızca **"Bir Şehir"** anlatılabilir. Bu şehir de özetle şudur: Sanayi siteleriyle girilen, ağaçsız bir caddeyle merkezde yer alan tek tip "tören alanı"na ve "Hükümet Konağı"na ulaşılan; yine tek tip liseleri, çatısız apartmanları, parklarıyla ülkenin hemen her yerinde sizi karşılayan bir şehir. Artık Sıvas'a kadar gitmenize gerek yok! Afyon'a kadar gitmeniz yeterli. Tanpınar'ın anlattığı Erzurum'u tanımak için oralara gitmeyin! Bulunduğunuz şehirde şöyle bir dolaşsanız bu iş oldu sayılır. Bizleri seyahat etme zahmetinden (ve tabii zevkinden) kurtaran böyle bir şehircilik anlayışından daha iyisi ne olabilir?

Yahya Kemal, bizi İstanbul'da bir semtten diğerine geçerken, **"bir yıldızdan bir yıldıza"** geçirmeye çağırıyordu; oysa biz, elli yıl içinde bırakın semtleri, şehirlerin bile birbirlerinin aynı olması gerektiğini dünyaya ispat ettik.

Çok kısa bir sürede nereden nereye geldiğimizi çok çarpıcı olarak gösterdiğinden, **"Beş Şehir"**den birkaç alıntı yapacağım.

İşte, Konya'dan söz ediyor Tanpınar: **"Konya, bozkırın tam çocuğudur. Onun gibi kendini gizleyen esrarlı bir güzelliği vardır. Bozkır kendine bir serap çeşnisi vermekten hoşlanır. Konya'ya hangi yoldan girerseniz girin sizi bu serap vehmi karşılar. Çok arızalı bir arazinin arasında ufka daima bir ışık oyunu, bir rüya gibi takılır. Serin gölgeleri ve çeşmeleri susuzluğumuza uzaktan gülen bu rüya, yolun her dirseğinde siline kaybola büyür, genişler ve sonunda kendinizi Selçuk Sultanları'nın şehrinde bulursunuz."**

İşte Bursa: **"Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum** (...) **Bursa, Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denebilir. Bu hakikati gayet iyi gören ve anlayan Evliya Çelebi,Bursa'dan bahsederken 'ruhaniyetli şehirdir' der (...) Bu şehre, tarih damgasını o kadar derin ve kuvvetle basmıştır. O, her yerde kendi ritmi, kendi hususi zevkiyle vardır, her adımda önümüze çıkar. Kâh bir türbe, bir cami, bir han,**

bir mezar taşı burada eski bir çınar, ötede bir çeşme olur ve geçmiş zamanı hayâl ettiren manzara ve isimle, üstünde sallanan ve bütün çizgilerine bir hasret sindiren geçmiş zamanlardan kalma aydınlığıyla sizi yakalar. Sohbetinize ve işinizin arasına girer, hülyalarınıza istikamet verir."

İstanbul: **"İstanbul'un iklim hususiliği, lodos poyraz mücadelesi, değişik toprak vaziyetleri bu semt farklarını başka yerlerde pek az görülecek şekilde derinleştirir (...) 'Teşrinler geldi, lüfer mevsimi başlayacak' yahut 'Nisan'dayız. Boğaz sırtlarında erguvanlar açmıştır' diye düşünmek, yaşadığınız anı efsaneleştirmeye yetişir. Eski İstanbullular bu masalın içinde ve sadece onunla yaşarlardı. Takvim, onlar için Heziod'un Tanrılar Kitabı gibi bir şeydi. Mevsimleri ve günleri, renk ve kokusunu yaşadığı semtlerinden alan bir yığın hayal içinde görürdü."**

Tanpınar'ın bize tanıttığı, kendi sözleriyle **"hayallerimize istikamet veren"** bu dünyadan geriye ne kaldığını uzun uzadıya anlatmak gerekmez. Konya'nın, Bursa'nın, İstanbul'un "sırrı" da, "kokusu" da, "iklimi" de, "şiiri" de ortada.

Ahmet Hamdi Tanpınar'dan bu hatırlatmayı, günümüzde pek rağbet gören bir duyguyu, yalnızca bu duyguyu, nostaljiyi dile getirmek için yapmadım. Amacım, modernlikten kaçan, eskinin rüzgârıyla yetinen bir zihniyetin savunusunu yapmak da değil. İstanbullular'ın hepsinin Tanpınar'ın sözünü ettiği "masal"ın içinde yaşamadıklarını kestirmek de zor değil. Ancak, şehirlerimizin, şehir kültürümüzün bugünkü durumunu bu ve benzer metinlerin bize anlattıkları geçmişi -yakın geçmişi- dikkate almadan da değerlendiremeyiz. Şehire ve kültüre yalnızca bir "mühendis" gibi bakmanın şehiri, şehir kültürünü ne hale getirdiğini anlamak, şehiri, onu yalnızca kendisinden çıkar sağlanacak bir nesne olarak gören çevrelerin elinden kurtarmak, onu aynı zamanda bir özne yapmak için buna mecburuz. Eski yaşam biçimimizle, şehirlerimizle ciddi bir hesaplaşma yapmamış olmamızın; bugün, her şeyi kendinden başlatıp, **"barbaresk"** bir üslupla şehirler ve kültürler yaratacağını sanan zihniyetin böyle hızla yükselişindeki payı büyüktür. Tanpınar diyordu ki: **"Ancak sevdiğimiz şeyler bizimle beraber değişirler ve değiştikleri için de hayatımızın bir zenginliği olarak bizimle beraber yaşarlar."**

Bu yargıya katılarak yaşam çevremize, kültürümüze bir göz ata-

cak olursak, çekinmeden söyleyebiliriz ki, toplumumuzun sevdiği, zenginleştirerek değiştirdiği şeyler pek fazla değildir. İbadet etmek için, diyelim bir Süleymaniye'yi yükseltmiş bir kuşağın torunlarının, günümüzde hemen her şehirde merdivensiz, içi boş, sacdan yapılmış minareli mescitler inşa etmelerinin açıklaması tek kelimeyle sevgisizliktir. Gökmedrese'den basit Türk evine kadar, mekâna dünya görüşünü, kimliğini sindirmeye çalışmış insanların torunlarının günümüzdeki şehirleri kurabilmelerinin açıklaması da büyük ölçüde buradadır. Geçmişte, şehirlerini, suları ve ağaçlarıyla hatırlamış bir toplumun, bugün imar kanunlarında kısa süreli boşluklar yaratarak Boğaz sırtlarını imha etmesinin açıklaması da, bu sevgisizliktir.

Bir toplum kendisine ulaşan hiçbir şeyi sevmeden, anlamaya ve zenginleştirmeye çalışmadan nasıl yeni bir kültür yaratabilir?

Karşı karşıya bulunduğumuz sorun, söylediğim gibi, kültür konusunda bir tercihten kaynaklanmıyor. Karşımızdaki tablo, şehir kültürü üzerine muhafazakâr-ilerici kavgasının ya da nostaljik-kültüralist yaklaşımla, hayatı modern çizgilerde ve ilişkilerde arayan bir zihniyetin çatışmasının sonucu değil. Türkiye'deki uygulamalar ve ortada dolaşan düşünceler, bu alışılmış sınıflandırmalara tamamen yabancı.

Şöyle ki: Muhafazakârlıklarını en büyük erdemleri olarak sunan, çoğu zaman bütün entelektüel dünyalarını yalnızca "din imanı"na dayandıran birtakım yetkili insanların gönüllerinde yatan asıl aşkın, gökdelenler ve kozmopolit Beyrut olduğunu açıklamaları sizi nasıl şaşkına çevirmez?

Bu insanlara, İslam şehirlerinde hiçbir yapının yüksekliğinin minarenin boyunu geçemeyeceği kuralını hatırlatmanız, tabii ki onlardan çok şey istemek olur. Fakat biraz tutarlılık beklemeniz hakkınızdır. Yalnızca dün değil, otuz yıl önce de, İstanbul'u dozerlerin önüne katanların, yine en önde gelen "milli kültür" savunucuları olduklarını nasıl açıklayabilirsiniz?

Diyebiliriz ki, şehiri, onun kişiliğiyle birlikte düşünmeyen bu "yeniler" karşısında, eskiler çok daha tutarlıydılar. Onlar eğer, kendilerini "muhafazakâr" olarak tanımlıyorlarsa, bu zihniyet, onların şehire bakışlarında da epeyce hakimdi. Hemen bir örnek vereyim: Yahya Kemal, İstanbul'un şairi olarak, **"İltizam olunursa Boğaziçi altından tünel geçer, inşallah köprü geçmez, temenni etmem"** diyordu.

Yahya Kemal'de, yine şu ve benzer satırları rahatlıkla bulabiliriz: **"Çok geniş sahalarda bina edilmiş, geniş caddelerle çevrilmiş, mâmûriyetin son derecesine numune olan son asrın şehirlerinde hendesenin yeknesaklığı, hiç şaşmayan düzlük, her tarafın birbirine benzeyişi, ruhu ne kadar sıkar: tarih yok, manevi hava yok, yalnız hendesesin baskısı vardır."**

Bu yazılar arasında özellikle bir tanesi vardır ki, güncelliğini hiç kaybetmemiştir. Bu yazı, tarihi **Küçüksu Karakolu**'nun yıkılması üzerine kaleme alınmıştır. Şair bu **"Kör Kazma"** başlıklı yazısında şöyle der: **"(...) biz son devrin Türkler'i müceddid kafalı insanlarız. Bu şehri harap görmektense dümdüz görmekten daha çok zevk alırız, bunun için de bir asırdan beri gücümüz ancak harâbeleri yıkmağa yetti. (...) Bu millet, bu yeni sar'asıyla son asır Türkler'i kör kazmayı kaptılar, yıkılmadık ne resmi daire kaldı ne konak. (...) Şimdiye kadar Cemil Paşa gibi mütemeddinlerimiz bir yol açmak için Mimar Sinan'ın bir eserini kör kazma ile yıkar, bir iş yaptığına zâhib olurdu. Eğer itirâza uğrarsa halkın taassubundan şekvâ ederdi. Bu mütemeddinlere Gülhane Parkı medhalinde Fatih'in geçtiği kapıyı yıkamamak bir dağ-ı derûn oldu. Şimdi bize o kapı, Gülhane Parkı'na götürecek düz bir caddeden daha güzel görünüyor."**

Biz, gelin, isterseniz bu son satırları İstanbul'un yakın zamanlardaki bir başka **Mütemeddin Cemil Paşa**'sına ithaf edelim! İş, tabii ki yalnızca "muhafazakârlar"la bitmiyor. Yüzyılımızın başından beri milleti hem "ittihad" hem de "terakki" yoluna sokmak isteyenlerimiz de sorgulanabilir.

"Ulusal Mimarlık" akımlarıyla terakkinin ne derece uyuştuğu sorulabilir; 40'lı yılların Almanya'sından esen rüzgârların nerelere ulaştığı araştırılabilir. İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfü Kırdar'ın 1939'da yayınladığı **"Güzelleşen İstanbul"** albümünde yer alan açılış nutuklarındaki onlarca **"Milli Şefimiz"** ifadesi gerçek ilericilerin dikkatini çekebilir. Ben, burada, bütün bunları yine eskilerden birisini yardıma çağırarak değerlendirmek istiyorum.

Bu kez Ahmet Haşim'in yazılarından bazı bölümler:

"İttihat ve Terakki" yalnız siyasî bir partinin adı değildi; yarım yamalak tarihî bilgilerin ve ham bir zevkin kaynaklarından akıp gelen ilmî ve estetik bir akımın da ismiydi. Bir taraftan, sözde, inkılâpçı ve yenilik taraftarı olan İttihat ve Terakki edebiyatı, diğer ta-

raftan, ruh ve mânada garip bir mazi hayranlığiyle malûldü: Bu edebiyat "hal"den nefret eden, "mazi"ye hayran, "şehir"den korkan, "köy"e doğru kaçan bir edebiyattı. Çoban türkülerinin şaheserleri yendiği ve tozlu kıyafethanelerden fırlayan, kırmızı şalvarlı hortlakların, tiyatro sahnelerinden taşarak, korkunç bir maskara alayı halinde, hayata akın ettiği zamanlar, "merkez-i umumî"nin iyi günlerine rastlar. İttihat ve Terakki, edebiyata bir köylü kıyafeti düzüp ağzına da yeşil kamıştan yontulmuş bir de düdük verirken, mimarîye de bir cübbe ve bir sarık giydirmişti: Bu siyasetin mimarîsi türbe ve medreseyi taklit eder. İşte o tarihten beridir ki İstanbul'un her tarafında bu biçim binalar inşa etmek ve bu mimarîye de "millî mimarî rönesansı" ismini vermek âdet oldu. Halbuki yeni doğmuş dedikleri, hakikatte, çok yaşlı bir ihtiyar idi."

"Genç şâirler, parmak hesabıyle mâni düzmeye başlayalı, bazı yenilik taraftarları, Türk sazını değnekle idare etmeye kalkışalı, mimarlarımız arasında da, ne isimle yad edeceğimizi bilemediğimiz mahut medrese mimarîsi yayılmağa başladı. Softanın başından çıkardığı sarığı andıran taş kubbeler, tıpkı mantarlar gibi, Türk seması altında yer yer bitmeye başladı.

Otel, banka, mektep, iskele, şimdi dışarıdan minaresi ve içeriden mimberi eksik birer cami karikatürüdür. Bu tarz inşa usulüne mimarlarımız "Türk mimarîsi" diyorlar. Hakikaten bu çirkin taş yığınları Türk mimarîsi midir? O halde güvercinler neye bu mimarîyi bir türlü sevmiyorlar?

Çini gibi, Şark mimarîsinin tamamlayıcısı olan güvercinler, gökyüzünün her köşesinden üşüşerek, kubbe ve minare olan yerlerde küme halinde toplanırlar. Sinan'ın en hakikî hayranları, şadırvanlar etrafında, fıskiye serpintileri ve su alâimsemaları içinde oynaşan bu lâcivert kanatlardır.

Halbuki güvercinler, ne yabancı banka binalarının sahte arabesklerine, ne de evkaf hanlariyle vapur iskelelerinin kubbelerine ve süslü saçaklarına aldanıyorlar. Düyûn-ı Umumiyenin damları üstüne bir güvercinin konduğunu henüz bir kimse görmemiştir. Güvercin, hayret edilecek bir anlayışla usta Sinan ve Kasım'ı âciz taklitçilerinden ayırmakta zerre kadar tereddüt göstermiyor.

Büyük mimarlarımızın bazen fikir danışması için, güzel san'atlar kuruluna bir güvercinin de âza seçilmesi acaba uygun olmaz mıydı?"

Şimdi yazının başına dönecek olursak: Devletin konuşmadan hü-

küm sürdüğü bir diyarda, yazarların-çizerlerin, toplumun da pek fazla konuşabilmesi mümkün değildir, demiştim. Bu nedenle, şimdiye kadar sözünü ettiğim (ve de edemediğim), kültürü, ideolojiyi yaşam biçimini şehirle birlikte düşünmeye çalışan yazarların sayısı fazla değildir. Ayrıca bu yöndeki girişimler de yine aynı nedenden dolayı fazla gelişememiştir. Gelişebilselerdi çok iyi olurdu. Şehir kuranlar da, şehirde yaşayanlar da çevrelerini sorgulamayı daha derinleştirerek sürdürebilirlerdi.

Peyami Sefa'nın, **"Apartman milli değil, millet zararına ferdi idealdir"** biçimindeki yargısı, ne kadar katılmasak da "konuşmak" için yine de bir hareket noktasıdır. Sabahattin Eyüboğlu, bu anlayıştan tamamen farklı olarak, **"Ruh, eski konutla birlikte yitirdiği bağımsızlığına karşılık (ki bu bir zindan bağımsızlığıydı) büyük bir serbestlik kazanacak ve her an başka bir iklime kaçmaya hazır bulunacaktır. Yuva idealini gütmek, mülkün kölesi olmaktı. Apartman bizi bu kölelikten sıyrılmaya alıştırmaktır"** derken, o da paylaştığı bir şehir düşüncesine bizi davet etmektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, **"Ankara"**da, döneminin ideolojisinin taşıyıcısı olacak bir "ideal site" düşlemesi de, yine bu yönde bir davettir.

"Apartman mı, Yuva mı?", "Hendesenin yeknesaklığı mı, eğri sokak mı?"Tabii ki bu seçimlerin hiçbirinin bir **"evrensellik"** iddiası olamaz. Ama önemli olan, bu şehir düşüncelerinin hem iktidarı hem de toplumu uyarıp, onları gelişen, zenginleşen bir tartışmaya çekebilmeleridir.

Türkiye'de, şimdiye kadar söylemeye çalıştığım gibi, olmayan budur. Biz, bu eksiklikten dolayı bugün, muhafazakârlarımızın **"gökdelen aşkı"**nı, ya da terakkiperverlerimizin **"kubbe aşkı"**nı bir paradoks olarak dile getirebiliyoruz.

Bitirirken, **"Ne yapmalı?"** sorusunu sormalı mı? Diğerlerinin olduğu gibi, şehri konu alan bir düşüncenin önündeki engelin de ülkedeki politika anlayışının değişmesiyle kalkacağını söyleyebiliriz. Bu anlayış, içerisinde kültürün, şehir kültürünün en fazla gelişme imkanı bulacağı bir politik-idari reforma yönelmelidir. Yeni politik yapı gerçek bir adem-i merkeziyetçi yapı olmalıdır. Ekonomik, toplumsal, kültürel bütün alanlarda güçlenmiş, hemşehrileriyle gerçek bir diyalog içine girmiş yerel yönetimler, insanları olduğu gibi, şehirleri de birbirinin aynı yapmaya çalışan, bir büyük **"Bir"** peşinde koşan merkeziyetçi bir yapının karşısında tek çıkış

yolu gibi görünmektedir. İnsanları ve şehirleri kendi malı gibi gören bir gücün karşısında, **"Bu bizim şehrimiz"** diyerek düşünmeye ve yaşamaya başlayacak şehirlilere herhalde ancak bu yoldan geçerek ulaşılabilecektir.

1.
KENT KİMİN?

Kente pek çok açıdan yaklaşılabilir: Psikanalizin kavramlarıyla, cetvel ve pergelle, roman ve şiirdeki yeriyle, militer kaygılarla, "nostalji" ile, "ilerleme ve düzen" çiftiyle, "sınıf mücadelesi"nden hareketle (...) ve tabii demokrasi ile olan ilişkisiyle. Dolayısıyla kent, sosyolojiden ekonomiye, "savaş sanatı"ndan mimariye birçok disiplinin ortak konusudur. Fakat, gecikmeden hemen söyleyebiliriz ki, kent bütün bu disiplinlerden önce orada yaşayanların, kentlilerin asıl konusudur. Kentliler, bütün bu disiplinlerin ürettikleri kavramların da yardımıyla kent yaşamını sürekli sorgulamalı, ortaya sürekli yeni değerler koymalıdırlar. Kenti kurmak, düzenlemek, yenilemek, değişik alanların uzmanlarından önce, onların işidir. Anatole Kopp'un güzel ifadesiyle "Yaşamı değiştirmek, kenti değiştirmek" olduğu gibi, kenti değiştirmek de yaşamı değiştirmektir. Kent için asıl karar verenlerin uzmanlar değil, kentliler olması gerektiğini söylerken, söz konusu olan bir "popülizm" değildir. Çünkü kentlilerin kentleriyle kurduğu ilişkiler, bizi doğrudan -uzmanların işi olmayan- demokrasi sorununa götürmektedir. Nasıl ki, "demokrasi yalnızca bilimsel bir analizin konusu değil, ama aynı zamanda milyonlarca birey için bir birlikte yaşama biçimi ve onların her biri için insanca isteklerine bir cevap imkânıdır."[1] Nasıl ki, demokrasi, ne olduğunu bu milyonlarca bireye borçludur ve onların kurduğu rejimin geleceği de siyaset biliminin uzmanlarına değil yine kendilerine bağlıdır. Aynı biçimde, kentin şimdisi ve geleceği de şehircilere, mimarlara ya da siyaset uzmanlarına değil, gerçek kenti kuranlara, kentli yurttaşlara bağlıdır. Rousseau, "Yapılar bir kent doğururlar, ama bir siteyi yapan yurttaşlardır" diyordu. Yurttaş -bir kentli olarak- burada da eserini belirlemelidir. Tarihin belli bir döneminde ortaya çıkan bir beraberlik, bugün de yenilenmiş ve zenginleşmiş olarak hayat bulmalıdır. Antik Yunan'da, özellikle Atina demokrasisiyle siteye sokulan, eski uygarlıkların tanımadığı, otoriter rejimler ve mutlak iktidarlarınsa korkutucu bulduğu toplumsal bileşen, yani yurttaş[2], bugünün

1. Georges Burdeau, La démocratie, Seuil.
2. Lewis Mumford, La cité à travers l'histoire, Seuil, s. 209.

kentinde, kaybettiği yerine ve gücüne tekrar kavuşmalıdır. Demokrasi-site-yurttaş bağı, günümüz toplumlarında da gelişmiş biçimiyle tekrar kurulmalıdır. Bugün doğrudan demokrasinin yaşandığı Yunan sitesinden çok uzağız. Artık, özellikle son yüzyıl içinde, giderek devleşen -ve bu arada şehir olmaktan da uzaklaşan- kentlerde "agoralar" yok. Şehirden sürülen "diyalog"un yerini, her şeyi düzenlemek isteyen iktidarın "monolog"u almış. Bugün kentlilerden istenen, artan devlet müdahalesinin giderek güçsüzleştirdiği yerel yönetimler ve onunla uyum içinde çalışan birçok bilim ve uzmanlık dalı karşısında suskunluğunu korumasıdır. Evinizin, cadde ve sokaklarınızın, çarşılarınızın, parklarınızın, sağlık ve ulaşım sorunlarınızın (...) düzenlenmesini yerel yöneticilere, şehircilere, mimarlara, sosyologlara (...) bırakabilirsiniz. Onlar sizin için güzel bir kent yaratacaklardır! Milyonlarca insan için, bir küçük azınlık tarafından yaratılan böyle bir kentin havası, bir Alman atasözünün söylediği gibi "insanları özgür kılar" mı? Artık kent merkezinden çoktan uzaklaşmış bir "Belediye Sarayı"nın yerini bile bilmeyen kentliler, "bizim kentimiz" diye bir yerden söz edebilirler mi? "sokağımız bizim tarihimiz" diyebilirler mi? Burada söylenmek istenen, "ilerici" bir şehircilik anlayışı karşısında "kültüralist" ya da nostaljik bir bakışın benimsenmesi değildir. Söz konusu olan, kentlilerin çok daha etkin olabildikleri küçük kentlerin günümüzün büyük kentlerine, "gelenekçiliğin" "moderniteye" yeğlenmesi de değildir. Altı çizilmek istenen husus, günümüzde kendine doğrudan kenti konu alan hareketlerin gerekliliğidir; yaratıcıları ve aktörleri doğrudan kentliler olan bir kentsel mücadelenin başlatılması ya da geliştirilmesidir; günümüz toplumlarına uygun bir "yerel demokrasi"nin kurulmasının amaçlanmasıdır. Yerel deokrasiyi bu gelişmiş biçimiyle kavramaya ve uygulamaya çalışacak hareketler, "komünün özgürlüğü olmadan, birey ancak yarı özgürdür" diyen bir Proudhon'dan, komünal kurumları demokrasinin ve yurttaşlığın okulu olarak değerlendiren bir Tocqueville'den, tabii ki esinleneceklerdir. Ama bugün için sorun, yerel demokrasiyi komün çerçevesinde değil, artık geri dönülmez bir biçimde kendini ortaya koyan büyük kent olgusundan hareketle düşünmektir. Günümüzün kente yönelik hareketleri ütopistlerin çizdikleri ve artık bize sıkıcı gelen, yasaklarla dolu komünotelerin kurulması peşinde olmamalıdır. (Kropotkin, Icarie'nin yazarı ile ilgili olarak şöyle diyordu: "Cabet ile birlikte Jakoben komünizm ve bireyselliğin ortadan kaldırılması tam biçimine kavuşu-

yor. Böylece, Cabet'nin *Voyage*'ında her ailenin mutfağına kadar her yerde Devlet'i, otoriteyi görüyoruz.") İnsanların istedikleri zaman kalabalığına karışarak yalnız olabildikleri gerçek büyük kent *kötü* değildir. *Kitabı Mukaddes*'den miras bir anlayıştan kalkarak söylendiği gibi, dünyayı seçmeyen Habil'in çölünün karşısına konan Kabil'in kenti, yalnızca kötülüğün merkezi, yalnızca tiranlığı mı getirmektedir? Simmel'in bu yüzyılın başında gösterdiği gibi, büyük kentin tiranlığı vurgulanırken, onun, aynı zamanda bireye başka hiçbir uygarlık biçiminde bulunmayan bir özgürlüğü tanıdığı da unutulmamalıdır. İnsanlara "işlerinde, dostluklarında, aşklarında" seçim olanağı sağlayan çevre, herkesin komşusunu tanıdığı küçük kent değil, kalabalık içinde yalnızlığın yaşanabildiği (bu olanak ayrı bir kültürün doğmasını sağlamıştır) tek yer olan büyük kenttir. Ama, insanlar kendilerine birey olma olanağını vermiş kentte istedikleri zaman yalnızlığın tadına varabildikleri gibi, onu ellerinden kaçırmamalı, istediklerinde yeni "agora"larda biraraya gelmeyi de örgütleyebilmelidirler.

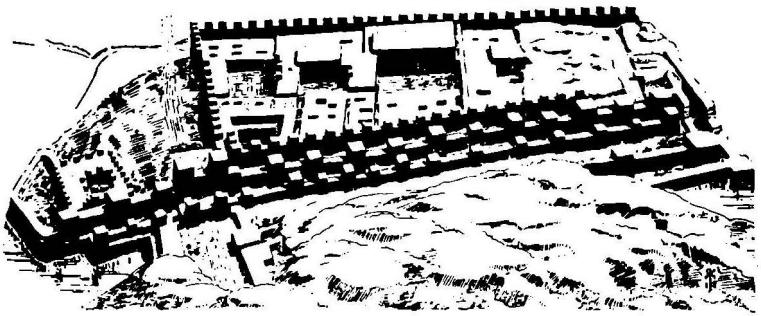
İnsanlar kentleri üzerine karar verme yetkisini ne merkezi iktidara, ne giderek onun bir uzantısı haline gelen "yerel yönetim"lere, ne de kent konusunda "evrensel bir bilimselliğin" taşıyıcısı olduğunu iddia eden uzmanlara bırakmalıdırlar. Asıl inisyatif kentlilerin yüzlerce konuda oluşturacakları örgütlere geçmeden, en iyi programlarla seçilmiş yerel yönetimlerin bile bürokratik bir uygulamaya girmemeleri mümkün değildir. Kentlilerin etkin katılımı olmadan, onlar için iyi bir kent kurulamaz. Kuşkusuz ki, bir kentin kurulup gelişmesi için şehirciliğin ortaya koyduğu birtakım kurallar vardır. Ama, "sonunda bir değerler sistemi üzerine dayanan" bu uzmanlık alanının, "evrensel bir bilimsellik" iddiası, bir yanılmadır. Bir nesne olduğu kadar bir özne de olan kentin organik ve sembolik yapısı, Patrick Geddes'in söylediği gibi, bir cetvel ve pergelle anlaşılamaz. "Bir bilim olarak şehircilik", kentin "şiiri ve metafiziğini" anlayamaz; ayrıca anlamak da istemez.

Bu çalışma, kentlilerin kentlerinin yönetimi için kendilerini "temsil ettirmek"le yetinmemelerini, kenti konu alan "bilim ve teknik" karşısında teslim olmamalarını savunan görüşleri paylaşarak, kente yönelik düşünce ve hareketler etrafında sorular soran bir denemederleme olmak niyetini taşımaktadır. Bu bağlamda, "Kent nedir?" sorusundan ayrılmayan bir başka soruya cevap aranarak başlanabilir: Kent kimin?

2.
KENTSEL DEVRİM

Günümüzde, artık hemen her yerde, giderek denetimini devletin sahiplendiği kentlerin, geriye doğru gidilince görüleceği gibi başka sahipleri de vardı: Komünler, prensler, kilise, yurttaşlar, krallar, tanrılar. *Yuhanna'nın Vahyi*'nde ifade edildiği gibi, eski uygarlıklarda her şeyin olduğu gibi kentin de bir ilk örneği vardı: "Ve mukaddes şehri, yeni Yeruşalim'i, kendi zevki için hazırlanmış süslü bir gelin gibi, gökün içinden Allah'dan inmekte gördüm: İşte, Allah'ın çadırı insanlarla beraberdir ve kendisi onlarla beraber oturacaktır," (Bap 21). Mircea Eliade'ın çalışmaları, eski uygarlıklarda insanların bütün eylemleri gibi, dış dünyada yer alan her şeyin de değerini, anlamını ve gerçekliğini mitik bir ilk örneğin tekrarına bağlı olarak nasıl kazandığını çok güzel açıklamaktadır.[3] Bu uygarlıklarda, insan eylemleri ve dış dünyanın otonom, kendilerinin özünde olan bir değerleri yoktur. Bunlar, kendilerini aşan bir gerçekliğe katıldıkları için gerçektir. Beslenme, evlilik, şölenler, vb. bütün eylemler mitik bir ilk örneğe gönderilerdir. Aynı şekilde, dış dünyada var olanlar da, kimliklerini, aşkın bir gerçeğe katıldıkları ölçüde bulmakta, bu dış gücün alıcısı olarak belirmektedir. Üzerinde yaşanılan bu dünya, göksel bir dünyaya tekabül etmekte, tapınakların, kentlerin birer ilk örneği bulunmaktadır. Bütün Babil kentlerinin takım yıldızlar içinde bir ilk örneği vardır. Kentler yaradılışın başlamış olduğu merkezde kurulmuştur. Babil, tanrıların oradan yeryüzüne indikleri "tanrının kapısı"dır. Gordon Childe, M.Ö. 3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya ve İndüs vadisinde ortaya çıkan toplumsal değişiklikleri "kentsel devrim" olarak adlandırmaktadır. Childe'a göre, bu bölgelerde, bu tarihlerde ortaya çıkanlar artık "basit çiftliklerden oluşan küçük topluluklar değil, çeşitli melek ve sınıfları içeren devletlerdir."[4] Yeni kentler kapladıkları alan ve nüfus bakımından eski yerleşim yerlerine oranla çok daha büyük ve kalabalıktır. Ayrıca bu kentler daha da önemli olarak, yeni bir toplumsal işbölümünü getirmekte, artık besin üretimi işinden uzaklaşmış rahipleri, prensleri, profesyonel as-

3. Mircea Eliade, Le mythe de l'éternel retour, Gallimard.
4. Gordon Childe, Kendini yaratan insan, Varlık, s. 146.

"Asma Bahçeleri" olarak adlandırılan Babil Kalesi.

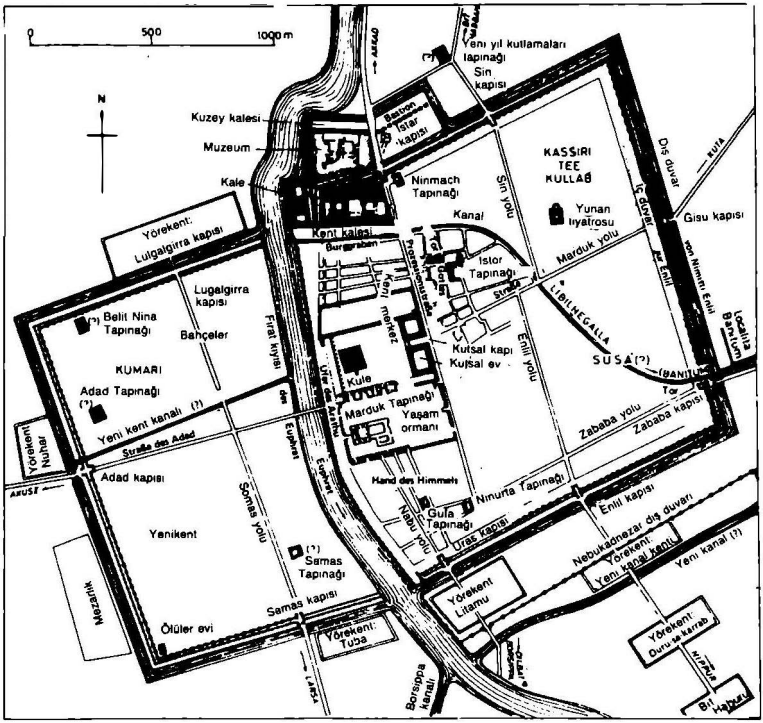
kerleri, birçok alanda uzmanlaşmış zanaatkârları ve memurları barındırmaktadır. Kent bu işbölümünü yansıtır biçimde şekillenmekte, tapınak, saray, anıtsal mezar, atölye gibi yapılar ön plana çıkmaktadır. Kentler artık önceki kültürden çok farklı bir politik, ekonomik ve dinsel düzenin, yani *uygarlığın* merkezidir. İnsanlık "kentsel devrim"le, "ilkellik"ten "uygarlığa", yani "devletsiz toplum"dan "devletli toplum"a geçmektedir. Kenti karakterize eden çizgiler her şeyden önce politiktir. "Kenti devlet yaratmakta, devlet temellerini kent üzerinde kurmaktadır" (Georges Duby). Nasıl olmuştur da "ilkellik" son bulup bir "politik devrim"le "uygarlık", devlet ortaya çıkmıştır? Bu soru bizi burada doğrudan ilgilendirmese de, yerleşik bir açıklamanın, yani gelişmiş üretim biçimlerinin sağladığı ve daha ileri bir işbölümünün şartı olan fazla ürüne elkoyan bir azınlığın, giderek toplum karşısında otonomi kazandığı türünden bir varsayımın, bizi yeterince aydınlatmadığını söylemeliyiz. Politik yabancılaşmayı ekonomik yabancılaşmadan kalkarak açıklamaya çalışan bu tavır, önce Pierre Clastres'ın şu sorusunu cevaplamalıdır: "Niçin, bazıları bir gün *bu benimdir* demeyi istediler ve diğerleri nasıl ilkel toplumun tanımadığı şeyin, yani otorite, baskı ve devletin tohumunun atılmasına izin verdiler?"[5]

5. Pierre Clastres, La société contre l'Etat, Minuit, s. 174.

3.
KENTSEL DEVRİM BÜROKRATİK DEVRİM

"Kentsel devrim" aynı zamanda bir "bürokratik devrim"dir. "Toplumdan daha kuvvetli bir devlet"[6], "doğu despotizmi" tarihte bu dönemde ortaya çıkmıştır. Son derece merkeziyetçi yapıda olan bu devletlerin despotlarına, sınırsız iktiarlarının cismanileşeceği bir merkez gereklidir. Bu merkez, kentin mimari üslubu da yine despotun sınırsız iktidarına tanıklık edecek biçimde anıtsal olmalıdır (Bu üslubu yüzyılımızın despotlarının da çok çekici bulduğunu biliyoruz). Dinsel sembolizm, bu kentlerin kuruluşunda herhalde her şeyden önce gelmektedir. Childe'ın da söylediği gibi, bu kentlerin merkezi "kutsal *Temenos,* yani kent tasarısının ve diğer tanrıların tapınaklarını içeren bir kaledir." Arkeologların kazılarında başka hiçbir ize rastlanmasa da, çok sağlam malzemeyle yapılmış, bu kaleler hemen her zaman ortaya çıkmaktadır. Bu "küçük kent"de, genellikle üç yapı yer almaktadır: Tapınak, saray, tahıl ambarı. "Kentsel devrim"le ortaya çıkan tanrılar, eski komünotelerin yerel tanrılarından farklı olarak, değişik biçimlerde krala geçirdikleri bir kutsallıkla, politik, toplumsal, ekonomik bütün alanlara en ince ayrıntılarına kadar sürekli müdahalede bulunmaktadırlar. Onlar, artık bir tanrı-kral olarak bütün otonomileri silecek biçimde ülkenin tek hâkimi olarak hüküm sürmektedirler. Cismani ve tinsel iktidar birleşmekte, tanrılar krallara kentler bağışlamaktadırlar. Mısır'da firavun, bir tanrı ya da "tanrının oğlu"dur. Sümer kralı annesinin karnında "kutsal değerlerle ve özellikle güç ve bilgelikle donatılmış" olup, doğumundan sonra da tanrı tarafından beslenmektedir. Tanrı-kral birliği, bir yandan toplumsal düzenin güvencesi olan "aşkın" etkeni (tanrı) politize etmekte, öte yandan ise politik etkeni (kral) aşkınlaştırmaktadır Wittfogel'in kullandığı bir kavramla, bu "hidrolik uygarlık"larda kral kendini tanrı tarafından insanları mutlu kılmak için seçilmiş bir vekil olarak görmekte, "sulama kanallarının ve sarnıçların yapımını kendisiyle tanrı arasındaki ilişkiye bağımlı bir olay olarak sunmaya özen göstermektedir. Bu durumda, teknik işler, despot tarafından otoritesini yükseltmek ve kendisini tanrıya bağlayan dostlu-

6. Karl Wittfogel, Le despotisme oriental, Minuit, s. 68.

Babil şehir merkezi planı.

ğu kanıtlamak için kullanılmaktadır."[7] Despotun dünya varlığına özen göstermek, o derece dinsel ve ahlâksal bir zorunluluk haline gelmektedir ki, Mısırlılar'ın eskatolojik yasasında belirtildiği gibi, sulama kanallarına zarar vermek, adam öldürme, zina ve sodomi ile aynı yasaklar sınıfında yer almaktadır. Ülkenin politik ve hukuksal düzeni gibi, toprağının verimliliği, insanlarının sağlığı, ömürleri ve ahretleri de kutsal niteliklerle donanmış bu mutlak hakimin aracılığıyla belirlenmektedir. Marx'ın sözleriyle, "Ürünler Avrupa'da havanın iyi ya da kötü olmasına bağlı olması gibi, Asya tipi devletlerde de iyi ya da kötü bir hükümete bağlıdır." Başka birçok metinde

7. Ion Banu, "Sur mode de production asiatique" içinde, Editions Sociales, s. 288.

olduğu gibi, Hamurabi Yasası'nda da, kralın iktidarı ve onun koyduğu yasalara karşı gelenlerin tanrı tarafından salgın hastalık, kıtlık gibi felaketlerle cezalandırılacakları belirtilmektedir. Tanrılar isyanları bastırmak için de despotların yanındadır. Tanrı, firavuna "isyan durumunda ben senin arkandayım" demektedir.

"Doğu despotizmi"nin diğer tanrıları gibi, Mezopotamya tanrısı *Ea* da insanlara yıldızlar ve tarımla ilgili bilgileri, yazıyı, yasaları, tapınaklar ve kentler kurma sanatını bahşetmiştir. Tanrı-kral yıldızları gözleyip takvimler hazırlatacak, sulama kanalları kazdıracak, gözlemlerin ve merkezi yönetimin kayıtlarını tutmayı sağlayan yazıyı bulup kullanacak, düzenin yasalarını koyacak ve nihayet kendince cismanileşen tanrıya yaraşır tapınaklar ve kentler kuracaktır. Despotik rejimde boyun eğmek "yurttaşlığın" temelini, en önemli erdemi oluşturmaktadır. Her zaman haklı olan otoritenin teröründen kurtulmanın yolu, bu erdeme sıkıca sarılmaktan geçmektedir. Öfkelenmek, cezalandırmak kralın öz nitelikleri arasındadır. Mezopotamya, Sümer, Babil kralları kendilerini dehşet saçan tanrı *Enlil*'le özdeşleştirmekte, tanrı-kralın öfkesi artık zenginliklerin biriktiği diğer kentlere de yönelmektedir. "Kurumlaşan savaş", tarihte bu dönemde, "kentsel devrim"le birlikte ortaya çıkmakta, bu politik devrimle "savaş hali" dünyaya yayılmaya başlamaktadır. Mumford'un sözleriyle "kralların gözde sporu" haline gelen savaşlar, kentin kaynaklarını giderek tüketecektir. Kent "savaş hali"nin etkisiyle biçimlenmekte, surlar, hendekler, kuleler yükselmektedir. Savaş, kentin yapısına sıkı bir biçimde bağlıdır. Her kent ayakta kalabilmek için kralının ve tanrısının koruyuculuğu altında genişlemekte, diğer kentleri ortadan kaldırmaktadır. Günümüzde, kazdıkça bir yenisi ortaya çıkan kentler böyle ortadan kalkmıştır. Kentler, Babil'in başına gelenlerde anlatıldığı gibi, evleriyle, tapınaklarıyla, surlarıyla, tanrılarıyla temelinden yakılmış, yıkılmış, sele verilmiştir. İnsan toplulukları daha önceden de şiddeti tanıyorlardı. Fakat düşmanlarını ortadan kaldırmakla yetinmeyip, "taş üstünde taş bırakmayan" bu "kurumlaşmış şiddet", kentlerle, uygarlıkla birlikte doğuyordu. Kentleri zenginliğin ve uygarlığın merkezi yapan, aynı zamanda bu şiddetti. Eric From'un sözleriyle, "bir kurum olarak savaş, tıpkı krallık ya da bürokrasi gibi İ.Ö. 3000 yılları dolayında yapılan yeni bir icattı."

Düşünceyi kalıcı kılacak teknikler yanında, sahibinin büyüklüğüne yaraşır bir kenti ayakta tutacak teknikler de bu uygarlıklarda orta-

ya çıkmıştır. Mimarinin, iktidarla yüzyıllar sürecek beraberliği bu kentlerde başlamıştır. Sağlam malzemeyle yapılmış ilk yapılar kent merkezinde, yönetici azınlığa ait "küçük kent"te gerçekleştirilmiş, su ve lağım kanalları, banyo, tuvalet gibi yenilikler ilk kez burada uygulanmıştır. Yüzyıllar önce gerçekleştirilen bu altyapı tesisleri, bugün bizde büyük hayranlık uyandırmaya devam etseler de, mükemmel "lağım şebekelerinin" tarihte hemen hep "mükemmel" merkezi iktidar biçimleriyle birlikte görülmesinin de, yalnızca bir tesadüf olmadığı hatırlanmalıdır. (Şehircilikten hijyenik önlemleri anlayan bu anlayışı, James Joyce şöyle anlatıyor: "Çölde ve dağın tepesinde Yahudiler 'burası iyi, burada Yehova'ya bir sunak yapalım' diyorlardı. Romalı, onu izleyen İngiliz gibi, ulaştığı her yere lağım saplantısını götürüyordu. İhramına sarılmış olarak etrafına bakıyor ve 'Burası iyi. Bir *water-closet* yapalım' diyordu.")[8] Kentsel devrim, gerçekten erkek egemenliğinin de başlangıcıydı. "Bu toplumsal ve siyasal değişikliklere, kadınların toplumda ve ana figürünün dinde oynadığı rolde meydana gelen derin bir değişiklik eşlik etti. Artık tüm yaşamın ve yaratıcılığın kaynağı toprağın üretkenliği değil, yeni icatlar, teknikler yaratan zihin, soyut düşünce yeteneği ve yasalarıyla birlikte devletti. Ondan sonra, döl yatağı değil zihin, yaratıcı güç haline geldi ve aynı anda da topluma kadınlar değil, erkekler egemen oldu."[9] Babilliler'in yaratılış efsnesinde anlatıldığı gibi, erkek tanrılar *Marduk*'un önderliğinde, "Büyük Ana" *Tiamat*'ı yendiler. Erkek tanrılar kadınları o derece sahneden siliyorlardı ki, L.Mumford'un gösterdiği gibi, eski bir Mısır resminde tanrı *Atum*'un dünyayı mastürbasyon yaparak yarattığı görülmektedir. Kentlerdeki kale ve dinsel yapılar genellikle dikdörtgen biçmindeydi. Erkek egemenliğinin mimarideki sembolleri doğru çizgi, dik açı, dikilitaşlardı. Oysa önceki kültürlerdeki evler, fırınlar, sarnıçlar, tekneler, küpler eğri, akıcı çizgileriyle kadın etkisinin örnekleriydiler. Mısır'da "ev" ve "anne"yi aynı hiyeroglifik işaretle anlatıyorlardı. Şehircilik ve mimarideki bu *eğriler-doğrular* kavgası, bilindiği gibi günümüze kadar uzanıyor. Yakın zamanda eğrilerin bir savunucusu, Frédérick Kiesler şöyle yazıyordu: "Şimdiye kadar mimari erkeklere özgüydü. Şimdi kadın bedeni gibi, son bulmayan sürekliliğiyle kadına

8. James Joyce, Ulysse, Fransızca çevirisi, Gallimard, s. 129, aktaran Raymond Ledrut, Sociologie urbaine, PUF, s. 208.

9. Eric From, İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, I, Payel, s. 258.

özgü bir mimari başlıyor."[10]

Doğu uygarlıkları kentler üzerine kurulmuştu. Bu uygarlıklar bugün bizi şaşırtan bir işbölümü ve planlamaya dayalı bir çalıştırma düzeni kurmuşlar (Herodot'a göre piramitlerin yapımında, yalnız taş işinde on yıl süreyle 100 bin işçi çalışmıştı), yazıyı, hesabı bulup geliştirmişler, yıldızları gözleyip takvim hazırlamışlar, karasabanı, tekerlekli kağnıyı, rüzgâr enerjisini kullanarak doğa üzerinde egemenlik kurmanın yolunu açmışlardı. Kentler, sonraki yüzyıllarda uzun süre unutulan birçok yeniliği tapınaklarında barındırıyordu: gözlemevi, okul, kütüphane. Kentin altı da üstü de mamurdu. Ama bütün bunlar, kenti gerçek bir kent yapmaya yeterli miydi? Kentte en önemli unsur, yurttaş yoktu. Kent tanrının, tanrı-kralın kentiydi. Ve Sophokles'in *Antigone*'unda Hemon'un sözleriyle "yalnızca bir kimsenin malı olan site, bir site değildir."

4.
DİYALOG KENTE GİRİYOR

Platon'un, Protagoras'ın ağzından anlattığı ünlü mite göre, ölümlüler yaratıldığı zaman, tanrılar, Prometeus ve Epimeteus'dan bunlara bazı nitelikler vermesini isterler. Bu işi üstlenen Epimeteus bütün canlıları, türlerinin ortadan kalkmamasını sağlayacak biçimde donatmaya başlar. Kimine hız, küçüklük, kimine post, pençe, yüksek doğurganlık vb. verir. Fakat sıra insana gelince, Prometeus, onun çırılçıplak ve silahsız ortada kaldığını görür. Bu dengesizliği düzeltmek isteyen Prometeus, Hefaistos ve Atena'dan ateşi ve tekniği çalarak inanlara armağan eder. İnsanlar artık tanrıların varlığını anlar, dili yaratıp, kendilerine evler ve elbiseler yapar, toprağı işler duruma gelmişlerdir. Birbirlerinden ayrı yaşamaları, vahşi hayvanlara karşı koymalarını zorlaştırdığından kentte yaşamayı denerlerse de, politikadan habersiz olduklarından, toplumsal hayatı kuramaz ve yeniden dağılırlar. Burada, insan soyunun ortadan kalkmasını engellemek için Zeus araya girer ve insanlara adalet duygusunu götür-

10. Aktaran Michel Ragon, Histoire mondiale de l'architecture et de l'urbanisme modernes, Casterman, tome premier, s. 74.

mesi için Hermes'i görevlendirir. Hermes bu adalet ve ölçülülük duygusunu bazılarına mı, yoksa herkese mi dağıtacağını Zeus'a sorar. Zeus "Herkese" der, "Eğer bu yeteneklere diğer mesleklerde olduğu gibi bazıları sahip olsaydı, siteler varlığını sürdüremezdi."[11] Atina demokrasisinin en parlak döneminde dile gelen bu düşünce "politik erdem"in sitede herkese ait olduğunu en güzel biçimde anlatıyor. Yunanlı için önceden Zeus'un akropolünde saklanan ve herkese dağıtılan bu "sitede yaşama sanatı" olmadan siteyi düşünmek mümkün değildir. Sitenin gerilediği döneme yetişen Aristo, *Politika*'da sitenin insanların yalnızca varoluşlarını sürdürmelerini değil, insan özüne uyan bir biçimde "iyi yaşamaları" amacını da taşıdığını söylemektedir. Klasik dönemin Yunanlılar'ı sitelerinin farklılığını Herodot'un yazdıklarından izlediğimiz gibi özellikle belirtmektedirler: Doğu'da bir Tiran ve korkuya boyun eğmiş kitleler, Avrupa'da ise ancak kabul ettikleri yasaları efendi olarak gören, kararları birlikte alan özgür insanlar vardır. Yunan sitelerinin hepsi aynı rejimle yönetilmemektedir. Ama, ister monarşi, ister oligarşi, isterse demokrasi ile idare edilsinler hepsinde geleneksel ya da yazılı yasanın egemenliği söz konusudur. Doğu'da olan bir despot ve bir yığın uyruk, Site'de olan yasa ve yurttaştır.[12]

Atina sitesi, VIII. yy.'dan itibaren İyonya'da kurulmaya başlanan, kutsallaşmış bir monarktan kurtulmuş bu siteler içinde demokrasiyi en çok düşünmüş ve yaşamış olanıydı. Özellikle VI. yy.'ın sonunda Klistenes'in reformlarıyla sitenin hayatı çok değişmiş, toplumun yönetimi bütün Atinalı yurttaşların katıldığı meclise *(eklesia)* geçmişti. Site artık yurttaşların sitesiydi. Mecliste her şey tartışılıyor, sitedeki hayat Finley'in belirttiği gibi *söz*'ün, *diyalog*'un üzerine kuruluyordu. Solon'un reformlarının gerçekleştirdiği yasa önünde eşitlik *(İsonomia)* kavramına, V. yy.'da herkesin eşit olarak konuşması *(İsegoria)* kavramı da ekleniyordu. Kamu işlerinin yürütülmesinde uzmanlık tanınmıyor, her yurttaş hayatı boyunca toplumun yönetiminde muhakkak önemli bir görevi üstleniyordu. Yani iktidar "ortada" idi. Yurttaşların bireysel mutlulukları, sitelerinde topluca yaşamalarının sağladığı mutluluktan ayrılmıyordu. Tanrı, site ve yurttaşların birbirlerine sıkıca bağlı olduğu bu dönemde, Atinalılar lüks-

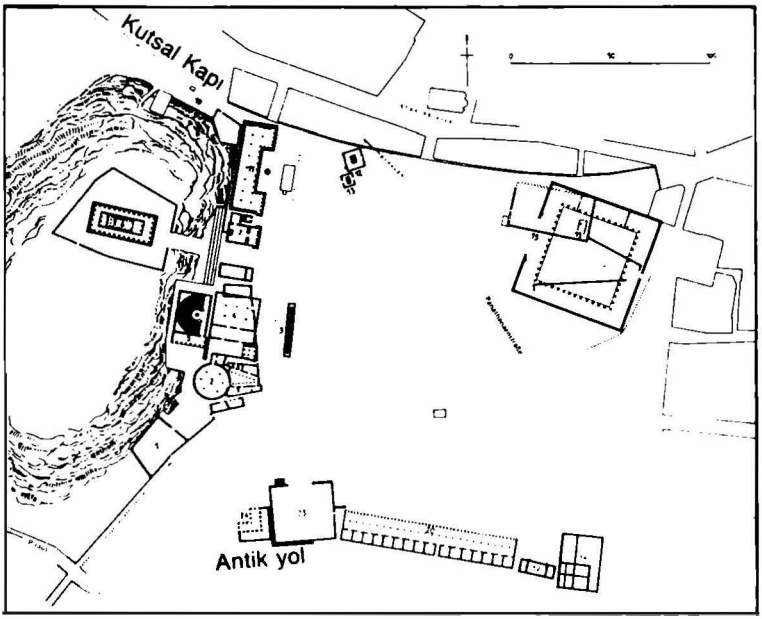
11. Platon, Protagoras, 320-323.
12. François "Châtelet, L'idéologie de la cité grecque", Histoire des idéologies, Hachette, Tome 1.

ten uzak yaşıyorlardı. Fakat herkes için sanata, *konuşma*'ya ayrılacak bir "serbest zaman" en önemli gereksinimdi. Mumford'un verdiği bilgilere göre, Atina'da bir yüzyıl içinde diğerleri arasından seçilmiş 2000 piyes sahneye kondu, 6000 müzik eseri yorumlandı. Politikada olduğu gibi bütün sanat etkinliklerinde de uzmanlaşmaya yabancı olan Atinalılar, bu alanda da katılımın en iyi örneklerini verdiler. En az 2000 Atinalı bu etkinliklerde yer alıyordu. Yani yurttaşlar, sonradan imparatorluklarda ortaya çıkacağı gibi, bütün bu etkinlikleri "seyretmek"le yetinmiyorlar, onlara katılıyor, "aktörleri" oluyorlardı. İnsanları biçimlendiren site idi, fakat site de onların sitesiydi. Tiranlıktan o derece çekiniyorlardı ki, kentin mühürünü elinde bulunduran kimse her gün kura ile yeniden belirleniyordu.

Atina'da, 2000 yıl önce Ur'da görülen altyapıdan eser yoktu. Akropol'un ayağında yer alan kentin, kıvrılıp giden sokakları, ancak bir kimsenin eşeğiyle yanyana geçebileceği kadar geniş, taş döşenmediğinden toz ve çamur içinde, çoğunda tuvalet ve lağım çukuru bulunmayan evleri küçük ve bakımsızdı. Sürekli susuzluk çeken kent, sokaklarında biriken pislikle, hiç de bir dönem ona yakıştırılmak istenen "saf beyazlık" içinde değildi. Nitekim III. ve II. yy'lar arasında, tarihçi Dicearque'nin sözleriyle, kente yeni gelen birisi, gerçekten, "ona bunca sözü edilen Atina'da bulunduğuna zor inanırdı." Atina'da düşünce hayatında görülen zenginlik ve uyum kentin maddesel yapısında, evlerinde, sokaklarında okunmuyordu. Kenti kent yapan taşlar değil yurttaşların varlığıydı. Kenti hiç kimse dışardan eline cetveli ve pergeli alarak bir plana göre organize etmemiş, kent organik olarak doğmuştu. Kenti dışardan organize etmek isteyen, onun oluşmasına müdahale etmek isteyen ilk girişim, bir şehirci-ütopistten Hippodamos'dan geldi. Sitenin düşüşü ile ortaya çıkan ideal site düşüncesi, kentteki politik hayata olduğu gibi mekâna ilişkin olarak da çok farklı bir anlayışla geliyordu.

Akropol.

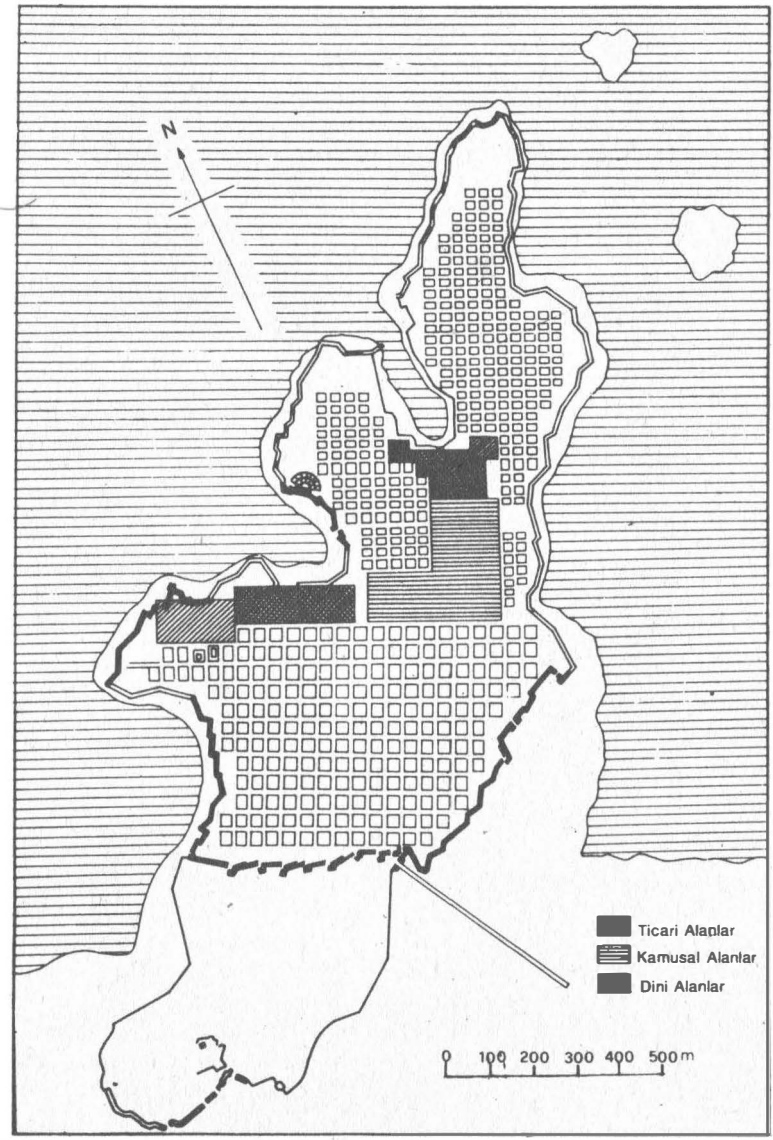

M.Ö. 3. yy'da Atina Agorası'nın planı.

5.
GEOMETRİ KENTE İNİYOR

Mumford, sitede, demokrasinin içine düştüğü kriz sonrası beliren havayı şöyle özetliyor: "Önceden gerçek siteyi idealize etmekle yetinilirken, bundan böyle yazarlar, kendilerini ideal bir sitenin gerçekliğine inandırmaya çalışacaklardır"[13]. Birinci kuşak sofistler, Protagoras'ın anlattığı mitte dile geldiği gibi, "politik erdem"in herkeste bulunduğunu savunan demokrasi taraftarlarıdır. Oysa şimdi Platon, Sokrates'in ağzından erdemi bilgiye, herkesce kavranamayacak bir bilgiye bağlayarak uzlaşımsal demokrasiye karşı çıkmaktadır. Artık bir "açık toplum" kuramcısı olan Protagoras'ın yerini,

13. L. Mumford, a.g.e. s. 223.

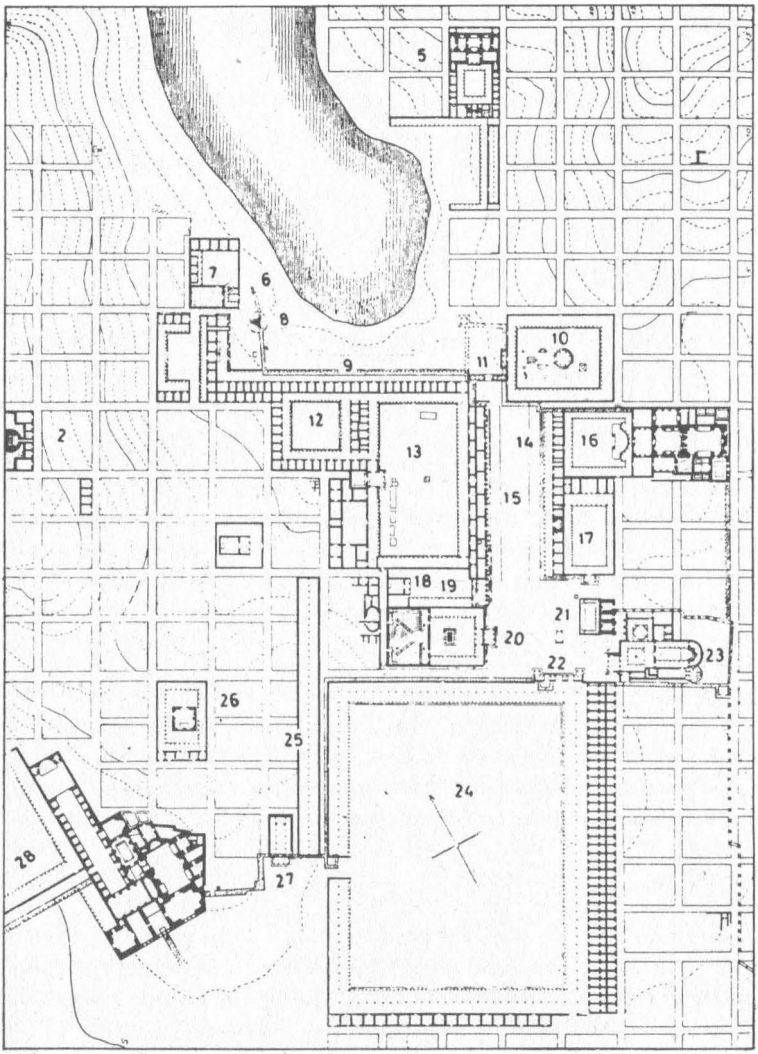

Hippodamos'un Milet planı (M.Ö. 5. yy)

mutlak bilgi ve mutlak iktidarı birbirine bağlayan filozoflar almaktadır. Bu gelişme, sanki kenti biçimlendirmektedir: V. yy.'ın sonlarına kadar doğu uygarlıklarının tersine kendini çevreleyen kıra, denize açık yaşayan kent, bu tarihten sonra surlarının ardına kapanmaktadır. Platon, Atina demokrasisinde geçerli olan ve yurttaşlara, gösterdikleri farklılıklar ne olursa olsun eşit adalet dağıtan "aritmetik eşitlik" karşısına, eşit olmayana eşit davranmamayı öğütleyen "geometrik eşitlik"i çıkarmaktadır. Artık Atina demokrasisinde olduğu gibi herkes her görevi yapamamalı, devlet, kendisi için "iyi" olanı, -bir geometricinin üçgeni bilmesi gibi- bilen filozofa teslim edilmelidir. Geometri politikaya, kente inmekte, ona damgasını vurmaya hazırlanmaktadır. Aristo, *Politika*'da Hippodamos'u, "Oriphon'un oğlu, kentlerin geometrik çizimini icat eden" diye tanıtmaktadır. Darius'un orduları Milet'i fethedip yıktıklarında, bu ilk şehirci-ütopist, kenti yeniden kurmak için bir plan hazırlayacaktır. Hippodamos, dama tahtasını örnek alan bir kent planı önermektedir. Kentin sokakları birbirini dik kesecektir. Önceden söylediğimiz gibi, eski kentlerde de dikdörtgen biçiminde tapınak ve anıtlara, birbirini dik kesen caddelere rastlanıyordu. Fakat Hippodamos, "geometrik yasaya yalnızca bir tapınağı, bir anıtı değil, bir kentin planını, sokaklarını, meydanlarını, konutlarını ve yurttaşlarını bağlamaktadır"[14]. V. yy.'da Milet'te doğan, düz çizgiler ve dik açıları kentin bütününe uygulayan bu anlayış, özellikle Hellenistik dönemde, Roma İmparatorluğu'nda en tutulan model olacak, giderek birçok ülkede kentlere biçim verecekti. Hippodamos'un Milet'ten çıkması bir rastlantı değildi. M.Ö. VII. yy.'dan itibaren kurulan Yunan siteleri, İyonya'da karşılaşılanlardan farklı bir gelişim içindeydi. Doğu'dan, çok daha fazla etkilenen bu siteler, daha çok birer ticaret merkezi olarak Agora'nın etkisinde düzenli bir gelişim göstermişti. Geleneklerin etkisiyle doğal ve düzensiz bir gelişim gösteren Attik'deki sitelerin tersine bu kentler, ticaretin ve buna bağlı zenginliğin merkeziydi. Kozmos, bilim konusu olmaya, yine İyonya'da başlamıştı. M.Ö. VII. yy.'dan itibaren Thales, Anaximandres, Anaxagoras, gökyüzüne "laik" bakan ilk filozoflardı. Thales'le birlikte, mitik açıklama, yerini "bilimsel" açıklamaya, aritmetik ve geometri ile düşünmeye bırakmaya başlıyordu. (Thales yıldızları olduğu gibi, birkaç yıl üst üste zeytin verimini de gözlüyor ve bütün cendereleri kiralayarak hatırı

14. Gilles Lapouge, Utopie et civilisations, Flammarion, s. 10.

1. Tiyatro
2. Heroon (anıt mezar)
3. 4.Aslan heykelleri
5. Roma hamamları
6. Küçük liman anıtı
7. Sinagog
8. Büyük liman anıtı
9. Liman
10. Apollo Delphinios'un kutsal alanı
11. Liman kapısı
12. Küçük pazar yeri
13. Kuzey agorası
14. Jyon portikosu
15. Tören yolu
16. Capitus hamamları
17. Gimmazyum
18. Aeskulap tapınağı
19. Tapınak
20. Bouleterion (kent meclisi binası)
21. Nimfeum (Roma mimarisinde çeşme)
22. Kuzey kapısı
23. Kilise (İ.S. 5. yy)
24. Güney agorası
25. Depolar
26. Roma anıt mezarı
27. Serapis tapınağı
28. Faustina hamamları

Milet şehir merkezindeki kamusal ve dini alanlar.

sayılır bir zenginlik de elde ediyordu!) Hippodamos'un, planı için aldığı model de Kozmos'du. Kozmos'da gözlenen uyum, düzenlilik, geometrik düzen, kente de uygulanabilirdi. Nitekim Photius, Hippodamos'u *Meteorologos,* yani göksel olayların uzmanı olarak tanıtmaktadır. Aristo'nun yaptığı ayrımdan kalkarak söylersek, düzensizliğin, rastlantının hüküm sürdüğü "Ayaltı alem"i, düzenliliğin, sayıların hakim olduğu "Ayüstü alem"i örnek alarak tekrar düzenlemek gerekirdi. Kozmos'da gözlenen bu düzen yalnızca Hippodamos'u değil, onu izleyen hemen bütün ütopistleri de büyülemiştir. Aleméon de Crotone, insanların öldüğünü, çünkü onların yıldızlar gibi başlangıcı sona bağlayamadıklarını söylüyor. Ütopistler, "ölüm kovmanın" yolunu, yıldızların yörüngesini ellerindeki pergellerle kentlere yansıtarak bulmaya çalışacaklardır[15]. Hippodamos, yine bütün ütopistler gibi, yeni bir kent isterken yeni bir toplum, hiyerarşi, işbölümü de istemektedir. Kozmos'da gözlenen uyum, yalnızca kentin taşlarında değil, toplumda da okunmalıdır. Üç sınıfa ayrılmış, onbin kişilik bir site tasarlamaktadır: Zanaatkârlar, çiftçiler ve savaşçılar. Hippodamos, toprağı da üçe bölerek, birincisinin gelirini tanrıların kültlerine, ikincisininkini savaşçılara ve yöneticilere, sonuncusunun ürünlerini de çiftçilerin kendilerine ayırmaktadır. Hippodamos, ilk şehirci olarak, şehirciliğin gerçek rolünü "daha rasyonel bir toplumsal düzeni tasarlamak ve uygulamak" olarak anlayan bir anlayışın da öncüsü oluyordu. Ernst Jünger'in çok güzel ifade ettiği gibi, bir çemberi arıların ya da çiçeklerin yaptığından farklı olarak keyfimizce bölebilmek tutsaklıktan kurtuluşun, özgürlüğün bir kanıtı olarak görülebilirdi. Fakat Lapouge'u aktararak diyebiliriz ki, "eğer insan, çemberi keyfine göre bölebilme gücünü, insan hayatını hesap düzenine bağımlı kılmak için kullanırsa, bu durumda özgürlüğü elde etmenin tersine, bir başka zorunluluğa, matematik zorunluluğa bağımlı hale gelecektir"[16]. Elinde cetvel ve pergelle Kozmos'un düzenini kente ve topluma uygulamak isteyen matematikçi şehirci, sayıların "zamandışı anonim ve mükemmel" dünyasını, insandan, bu nitelikte bir nesne yapmak için kullanmak isteyecektir. Ancak hemen şunu da söyleyebiliriz ki, insan böyle bir düzenden kendini hep uzak tutmuştur. Kendi haline bırakılınca kendine ne kristal düzeninde bir kent yapmış ne de kendine çok anlatılan

15. Jean Servier, Histoire de l'utopie, Gallimard, s. 44.
16. Lapouge, a.g.e. s. 19.

masala inanarak toplumsal hayatını bir karınca dünyası gibi "mükemmel" kılmıştır. O, her zaman kendine kabul ettirilmeye çalışılan türlü çeşitten "zorunluluk" karşısında "rastlantı"nın daha keyif verici olduğunu bilmiş, seçimini "organizasyon"dan yana değil, "organik"ten yana yapmıştır. Hayatın zenginliğine "doğrular"ın değil, "eğriler"in daha uyduğunu fark etmiştir. Nitekim Hippodamos, sonraları çok hayran bulmuşsa da daha çağında Aristophanes tarafından gülünç düşürülmüştür. *Kuşlar*'daki mimar Meton, "Hippodamos ya da Haussmann, yani bütün zamanların şehircisinin ilk örneğinden başka bir şey değildir"[17]:

"(...) Meton toprak ölçme aletleriyle girer.
Meton — Geldim işte yurdunuza, sizlere...
Güvendost — Al bir tane daha!
Sen ne diye geldin, ne işin var burda?
Nedir o ayağındaki koca takunyalar?
Meton — Ben havayı arşınlamaya geldim,
Göğünüzü fersahlara bölmeye.
Güvendost — Peki ama, tanrı kulu, kimsin, nesin sen?
Meton — Ben dillere destan Meton'um yahu!
Koca Yunanistan'da tanımayan yoktur beni.
Güvendost — Ya o taşıdığın aletler ne?
Meton — Hava cetvelleri.
Önce şunu bil ki, gök dediğin koca bir kubbedir,
Tepesine şu eğri cetveli koyup,
Pergeli de üstüne dayadın mı...
Anlıyor musun?
Güvendost — Yoo, hiçbir şey anlamıyorum.
Meton — O zaman bir düz cetvel alırım,
Yuvarlağı bir dörtgen içine yerleştiririm,
Ortasını bulur, meydanı oraya kurarım.
Bu meydandan dümdüz sokaklar çıkar,
Yuvarlak bir yıldızdan çıkan ışınlar gibi"[18]

17. Mumford, a.g.e. s. 223.
18. Aristophanes, Kuşlar, Remzi Kiabevi, s. 91.

6.
FİLOZOFUN KENTİ:

Hippodamos'un, Darius'un ordularının ortadan kaldırdığı Milet'i yeniden kurmak istemesi gibi, Platon da Atina sitesini içine düştüğü krizden kurtarmak için kolları sıvayacaktır. Ama bu kez konuşan ütopist-şehirci değil, çok daha iddialı konuşan ütopist-filozoftur. Filozof siteye adaletin tekrar gelebileceğinden başlarda biraz umutluysa da, çok sevdiği hocasının ölümü ile bu umut da son bulmuş, artık sitenin yönetiminin halka bırakılamayacağına inanmıştır. Platon'un sitesinin nasıl kurulacağının en açık anlatıldığı yerlerden birisi *Devlet*'teki şu satırlardır: "Bir şehri ve insanlarını karakterlerini tuval diye alacaklar ve her şeyden önce tuvallerini tertemiz yapacaklar- hiç de kolay bir iş değil bu. Fakat biliyorsun, bunu bütün ötekilerden ayıracak nokta da tam burası. Temiz bir tuval verilmedikçe ya da kendileri temizlemedikçe, bizimkiler bir şehrin ya da bir bireyin üstünde çalışmaya başlamayacaklar (ne de kanun yapmaya kalkışacaklar)"[19]. Mükemmel bir site mümkündür, fakat bunu sağlayacak olan halk değil, aklın doğru sesini işiten filozoftur. Filozof, adil siteyi ancak *İdealar* dünyasını tanıyarak kuracaktır. Algılanan dünyanın ötesinde, oluşun dışında bir dünya var ise, kurulacak sitenin modeli de burada aranmalıdır. Çöken dünyayı kurtarmanın yolu, değişmez şeylerin var olduğunu kanıtlamak ve onların düzenini bu dünyaya uygulamaktır. "Değişim kötü, durulma tanrılıktır. Devlet kendi orijinalinin, yani şehir Form ya da İdeası'nın tam bir kopyası yapılabilirse, her türlü değişim durdurulabilir"[20]. Adalet, düzen ve akılsallıktır; siteden geçerek insana uzanan uyumun yansımasıdır. Bu hiyerarşi içinde doğru insanı anlamak için adil sitenin incelenmesinden işe başlanmalıdır. Platon, *Devlet* ve *Kanunlar*'da, tanrıların ellerini çekmesinden bu yana bir türlü düzene girmeyen siteyi filozofa yeniden kurdurmaktadır. *Devlet Adamı*'nda anlatıldığı gibi, çok eskiden, Kronos'un devrinde doğrudan tanrılar tarafından yönetilen insanlar bir "altın çağ" yaşamışlar, devle-

19. Platon, Devlet (500d-501a), Aktaran K. Popper.

20. Karl Raimund Popper, Açık Toplum ve Düşmanları, Çev. Mete Tuncay, Cilt I, s. 92.

ti, çalışmayı, şiddeti tanımamışlardı. Ne zaman ki tanrılar yönetimi bırakmışlar, dünya kendi hareketiyle ters yönde dönmeye başlamış ve felaketler birbirini izlemişti. Bu tufanı atlatan insanlar tanrıların kendilerine armağanı olan ateş ve teknikle yaşamaya devam ettilerse de, politika sanatı -Protagoras'ın söylediğinni tersine- herkese dağıtılmadığı için düştükleri çatışmalardan kurtulamamışlardı. Platon, tanrıların doğrudan yönetiminden çıkmış, insanların sorumluluğuna bırakılmış sitenin yaşadığı "çöküş"ün gerçek nedenlerini bulmak ve onu akılsallığın düzenine göre yeniden kurmak istemektedir. *Timaios* ve *Kritias*'da Atlantis'in karşısına konan eski Atina örneğinde olduğu gibi böyle bir "ideal site" mümkündür. Platon'un bize sunduğu ideal siteyi *Devlet*'ten iyi tanıyoruz. Mumford'un dediği gibi, bu ideal sitede sınıfların ayrılmasına o derece özen gösterilmiştir ki, bize böcek topluluklarının değişmeyen düzenini hatırlatmaktadır. *Devlet*'te çizilen bu "karıncalar devleti"nin, bu "geometrik cennet"in bir başka örneği kimi değişikliklerle *Kanunlar*'da tekrarlanır. Platon sitesini küçük tutmaktadır; yurttaşların sayısı 5040'la sınırlanacaktır. Kent ülkenin ortasında kurulacak, kentin ortasında da yuvarlak bir meydan ve bu meydanı çevreleyen tapınaklar bulunacaktır. Her yurttaşın bir kentte, bir de kırda olmak üzere iki evi olacaktır. Kent ve ülke, merkezde birleşmek üzere 12 bölgeye ayrılacaktır. Kentin etrafında surlar bulunmayacak, fakat birbirinin aynı olan evler yanyana bir çember üzerinde sıralanarak bir duvar oluşturacaktır. Platon böyle "tek bir ev gibi görünen bir kentin hayli hoş bir görünümü olacaktır" demektedir. Bu tekbiçimlilik ve simetri, birçok ütopistin kentinde tekrarlanmıştır. Platon'dan esinlenen Thomas More'un *Ütopya*'sında 54 kent aynı plana göre kurulmuştur; bütün evler aynı biçimdedir; bir kenti görmek hepsini görmek demektir (gezme çalış!). Ütopistlerin simetrisi, diyor Ruyer, estetik kökenli değil, daha çok anti-estetiktir, çünkü sanat hayattan kolayca ayrılamaz. Halbuki "ütopi canlı bir hücre gibi değil, bir kristal gibi düzenlidir"[21]

21. Thomas More, Ütopya.

7.
"POLİS"TEN "KOZMOPOLİS"E:

Aristoles, "ideal site" konusunda çok daha temkinli ve "gerçekçi"dir. Ne hocasının sitesi, ne öğrencisinin kurduğu imparatorluk onun düşündüğü politik yapıya uygundur. Matematikten çok biyoloji üzerine kurulu felsefesi idealden "topluluğa keyfi olarak zorla kabul ettirilen bir rasyonel yapı"yı değil, her tür için ayrı olan bir potansiyel biçimi anlamaktadır. Aristoles'nun yaptığı şey, "ideal devlet konusunda değil, devlet ideali konusunda bir kitap yazmaktır"[22]

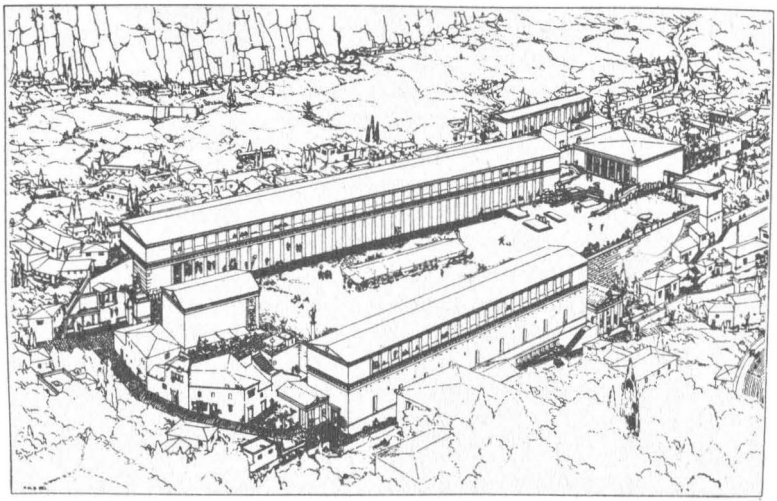
Sabine, "Platon ve Arestoteles'in yazdıklarının ancak şehir devleti için geçerli olduğuna inanmış oldukları da bir gerçektir" demektedir. Gerçekten de onlar, gelişmiş uygarlık biçimlerinin ancak kent-devleti'nde ortaya çıkabileceğine inanıyorlar, en iyisini düşünmeye çalıştıkları site dışında insanın mutlu olabileceğini akıllarından geçirmiyorlardı. Kent-devleti'ni de içine alacak bir politik birliğin varlığı onların düşüncelerine yabancıydı. Her ikisinin istediği site de küçük ve statikti. Yunan siteleri küçük, kendilerine yeter ve her biri yılbaşı olarak ayrı bir tarih seçecek kadar bağımsızlıklarına düşkündüler. Aralarında ancak dışardan bir saldırı gelince birleşiyorlardı. IV. yy.'da ortaya çıkan bir takım konfederasyonlar da, onların gerçek bir birlik içinde toplanmasını sağlayamadı. Oysa Yunan dünyasının sorunları artık kent-devletleri tarafından çözülemeyecek boyutlardaydı. Makedonyalı Philip, siteler arasındaki bu çatışmalardan, yararlanıp önce onların işine karışmayı ve giderek onlara hegemonyasını kabul ettirmeyi başardı. Yunan sitelerinin kendilerini kölelerin, meteklerin ve "barbarlar"ın üstünde gören ve ancak kendine yeterli bir siteyle var olabilen yurttaşları da, gelişen yeni felsefe akımlarının dile getirdiği anlayış karşısında gerilemeye başladılar. *Polis*'in yerini *Kozmopolis,* yurttaşın *(polites)* yerini de dünya yurttaşı *(kozmopolites)* alıyordu. Kent-devleti'nin eskiden sanıldığı gibi önemli olmadığı anlaşılıyordu. Artık kavuşulmak istenen mutluluk, kendine yeten bir kentten değil, kendine yeten bir bireyden kalkarak düşünülüyordu. Epikuroscular'ın söylediği gibi, kent hayatına katılmak, önemli olmak bir yana, küçümsenecek bir davranıştı. Ge-

22. George Sabine, Siyasal Düşünceler Tarihi I, s. 135.

nellikle yurttaşlar sınıfı dışından gelen Kynikler zengin-fakir, Yunanlı-yabancı, yurttaş-köle bütün eşitsizliklerin, bütün kurumları önemsiz kılarak karşısındaydılar. Bu tür kurumlar yapay, bütün ayrıcalıkları bilgelikten geçen bir dünya yurttaşlığı dışında önemsizdi. Kent-devleti'nin bir parçası olarak gerçekleşen insan, Aristoteles'in "politik hayvan"ı İskender'in hakimiyetiyle son bulmuştu. "İnsanlar hem o zamana kadar bilmedikleri kadar yalnız olarak hem de şehir kent-devleti'nden çok daha geniş ve bireyi umursamaz olan yeni bir toplumsal birlik içinde yaşamayı öğrenmek zorunda idiler (...) Bu sürecin sonunda klasik çağ Yunanlısı'nda hiçbir zaman bulunmayan bir benlik bilinci, bir öznellik" duygusu uyandı.[23] Bu gelişme, Hegel'in Hıristiyanlık'la ortaya çıktığını söylediği "insanın insan olarak sonsuzluğunda ve evrenselliğinde" değer taşıması düşüncesinin ilk belirtisiydi. Giderek Yunanlı ve barbar ayrımı son buluyor, insanlar aynı zamanda birkaç kentin birden yurttaşı olabiliyordu. Stoacılık, "doğal hukuk" kavramıyla insanları uzlaşmayla vardıkları kent yasalarının üzerinde yer alan ve aklın yasalarına göre düzenlenmiş bir dünya kenti yasasına inanmaya çağırıyordu. Stoacılığın kurucusu Zenon'un ütopyası, artık Platon'unkinden çok farklıdır. Platon, *Devlet*'ini site çerçevesinde düşünürken, Zenon'un yazdığı Devlet'teki asıl ilke, "insanların sitelerde ayrı yasaları olan halklar olarak" ayrılmamasıdır. Bu dönem, sitenin filozoflarıyla birlikte çökerken; monarşinin filozoflarıyla birlikte doğduğu bir dönemdi. Plutarkhos bu birlikteliği şöyle açıklıyor: "Zenon'un bir rüyaya benzer hayalini İskender gerçekleştirdi... dünyanın bütün halklarını bir krater içinde kaynaştırırcasına birleştirdi... herkesin, yeryüzünü kendi yurdu olarak görmesini... insanlardan iyilerine akraba, kötülerine de yabancı olarak bakmasını istedi."

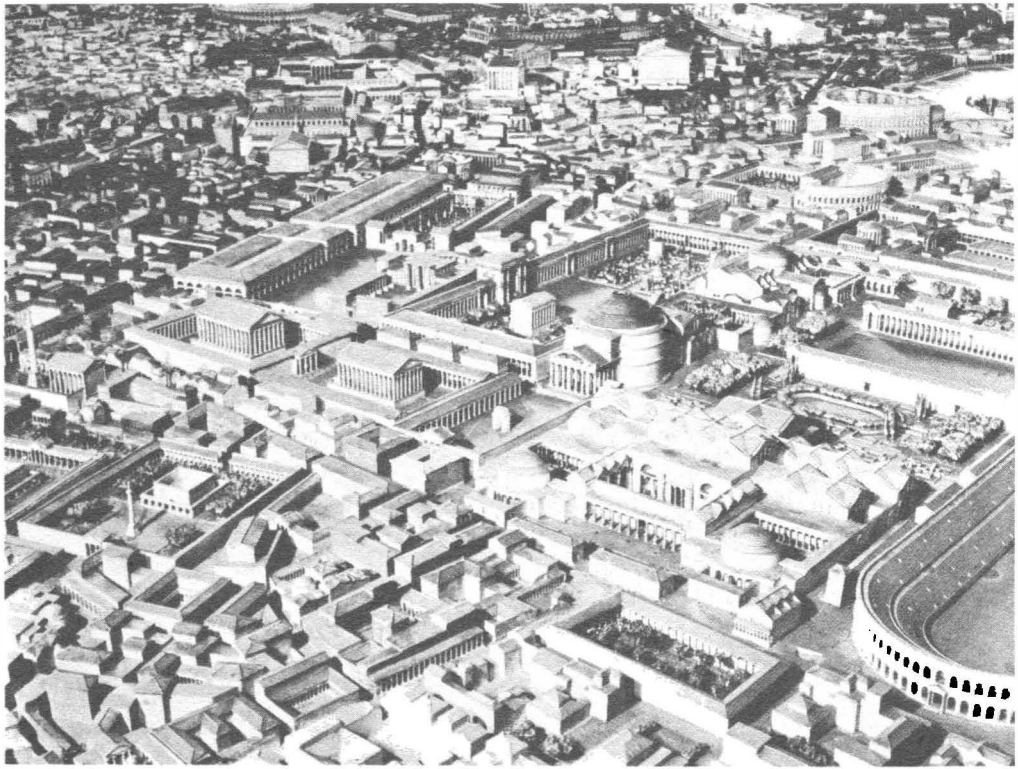
Stoacılar evrensel düzen, değişmez uyum, görev gibi konuları Stoa'nın gölgesinde tartışıyorlardı. *Stoas,* M.Ö. IV. yy'da beliren ve Hellenistik dönemde yaygınlaşan, kentlerde agoraları kuşatan sütunlu galerilere verilen addı. Hellenistik dönemde, yalnızca agora değil kentin bütünü de yeni ideolojiyle gelen bir düzenliliği yansıtmaya başlamıştı. Caddelerin kenarı boyunca kemerler uzanıyor, sokaklar genişleyip uzuyordu. Milet'te doğan geometrik düzen Hellenistik dönemde benimseniyor, İskender bu plana göre yetmiş yeni kent kurduruyordu. Geniş caddelere, yalnızca her türlü ulaşımı sağlamak için

23. George Sabine, Siyasal Düşünceler Tarihi, I, s. 136.

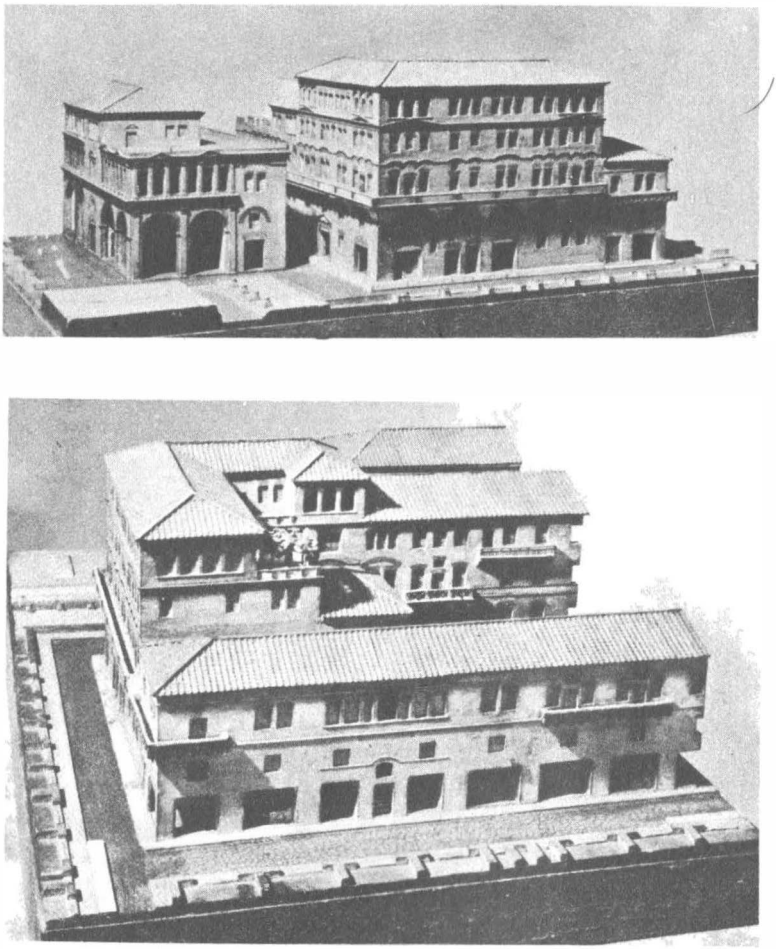

Assos'un hellenistik Agora'sı.

gereksinim duyulmuyordu; daha da önemlisi, buralar artık kentin merkezine yerleşmiş askeri birliklerin geçit törenleri için gerekliydiler. Mumford, bu geçit törenleri ile beliren ve eski sitenin tanımadığı iki önemli mimari motifin, perspektif düşüncesi ve merkezden geçen büyük bir caddenin açılması olduğunu söylüyor. Artık kenti tanımak için eskiden olduğu gibi ona değişik açılardan bakmak, onu yavaş yavaş keşfetmek zorunlu değildi. Bundan böyle, ana cadde boyunca yapılacak bir gezinti yeterliydi. Cadde boyunca uzanan benzer kemerlerin, aynı boyutta yapıların monoton görünümünün "keşfedilecek" bir yanı yoktu. Simetrik düzenleme sonradan da görüleceği gibi mutlak monarşilerle, onların sıkı bürokratik denetimleriyle birlikte beliriyordu. ("Bürokratlar monotonluğu her zaman takdir etmişlerdir.") Hellenistik dönemde kentin görünümü bir gösteri alanına dönüşürken, eski sitelerin her işe karışan yurttaşlarının yerini de *seyirciler* alıyordu. "Site, her yurttaşın bir rolünün, vereceği bir repliğin bulunduğu bir dramatik eylem yeri olmaktan çıkmış, iktidardaki grubun gösterisini görkemli bir biçimde sunduğu bir tür arena haline gelmişti; ve caddeler boyunca paralel iki sıra halinde kusursuz bir biçimde sıralanan yapılar, sömürü yöntemleri

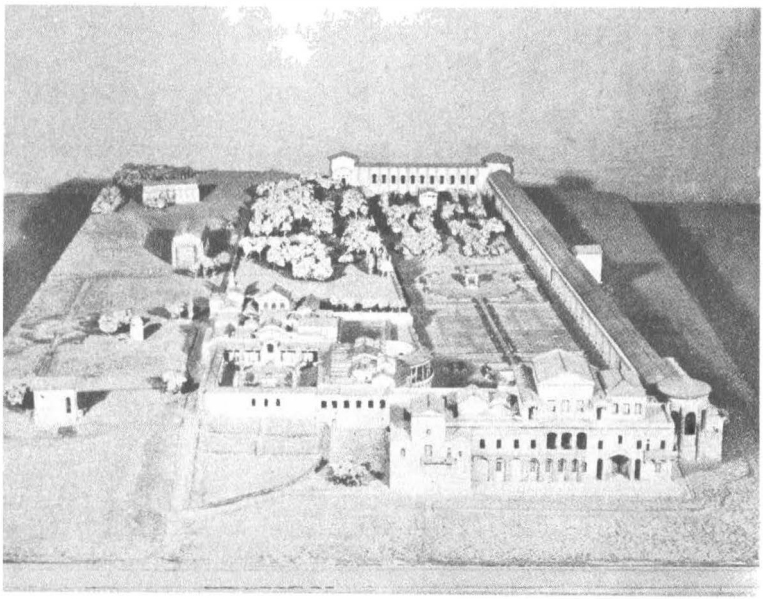

Antik Roma'da Marsfeld bölgesi: Merkezde Pantheon. Sağda Domitian'ın stadyumundan bir bölüm (bugünkü Piazza Navona) ve arka planda bazı anıtsal kamu binaları.

Antik Roma'da yoksulların barındığı "insulae"ler.

ve askeri güç üzerine kurulu bir rejimin dış görünümünden başka bir şey değildi."[24] Hellenistik dönemin kenti zenginleşip, eski doğu despotluklarında olduğu gibi altyapı tesisleri ve görkemli anıtlarla donanırken, İskender'den başlayarak Hellenistik krallar da, yine bu despotizmlerde olduğu gibi tanrılar arasına yerleşiyor, uyruklarından kendilerini yere kapanarak selamlamalarını istiyorlardı. Romalılar Hellenistik dönemin kentlerini güçlerinin temelinde bulunan düzen ve disiplin ilkeleri doğrultusunda daha da geliştirdiler. Romalılar'ın yeni bir kent kurarken ilk işleri, dikdörtgen biçimindeki kentin sınırlarını saptamak ve onu bir duvarla çevirmekti. Kent bu alanın içinde sıkı bir düzene göre gelişmeliydi. Hamamları, arenaları, kemerleri ile bütün kentler birbirine benziyordu. Camillo Sitte'in, geçen yüzyılın sonunda çağının şehirciliğini eleştirirken söylediği gibi, "herkese ait olması gereken mekan, mühendislerin ve hijyenistlerin malı oluyordu." Romalı şehirciler, bir kentin kurulması için, işin ba-

Roma çevresinde bir villa.

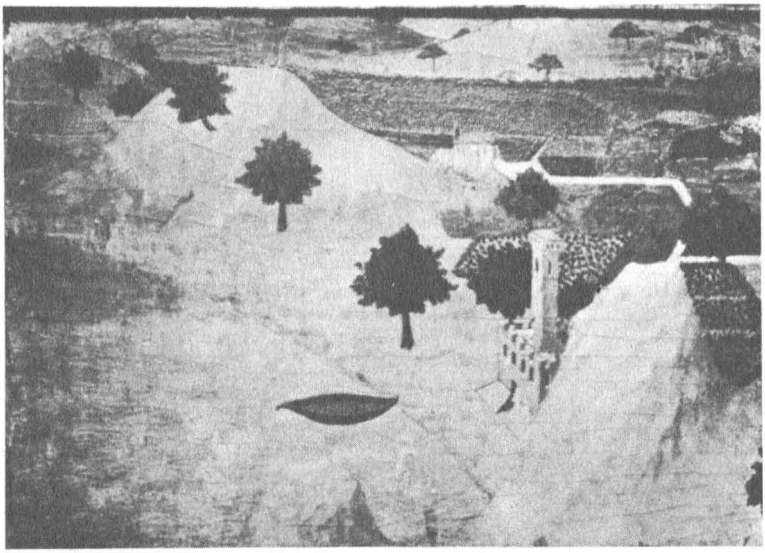
24. Mumford, a.g.e. s. 255.

şından beri şu üç şeye önem veriyorlardı: sokaklara kaldırım taşı döşenmesi, su getirme ve kanalizasyon. (Romalı şehircilerin Roma daha küçük bir yerleşim yeriyken gerçekleştirdikleri, bugün bile kullanılabilen "büyük kanal", bir "ileri görüş"lülük örneğidir!) Fakat bütün bu tesisler, bu düzen anlayışı büyük eşitsizliklerin yaşandığı imparatorluk Roma'sını "uygar" kılamadı. Bir milyona varan nüfusuyla Roma, kendinden önce de sonra da rastlanmayan bir lüksü, yine o derecede bir yoksulluk ve şiddetle birlikte yaşadı. *Patrici* sınıfı parklarla çevrili, banyolu-tuvaletli, iyi ısıtılmış saraylarda yaşarken, yoksul halk susuz, tuvaletsiz, kolera ve tifüsün eksik olmadığı mahallelerdeki her biri ortalama 200 kişiyi barındıran çok katlı birkaç bin yapıda yaşıyordu. Roma'daki hayatı asıl karakterize eden, kentte sürekli sahneye konan "ölüm gösterileri"dir. Yunanlıların sportif oyunları artık bu dev kentin insanlarını tatmin etmiyor, arenalar kentin vazgeçilmez yapıları oluyordu. Roma'da olduğu gibi diğer birçok kentte de, arenalarda nüfusun en az yarısına yer vardı. Yoksulu, zengini bütün Romalılar için sabahtan başlayan ve bazen bütün gün süren bu gösterileri izlemek, kentli olmanın ilk şartı sayılıyordu. Gladyatörler önceleri mahkum olmuş katiller arasından seçilirken, gösterilere halkın gösterdiği ilgi o derece büyük olmuştu ki, hapishanelerdekiler yetmediğinden Roma ordusu, arenaya insan ve hayvan yetiştirmek için özel seferlere çıkmak zorunda kalmıştı. Devlet başka kentlerde topladığını Roma'da harcıyordu. İmparatorlar beğenilmek için bayram günlerinin sayısını sürekli artırıyor, büyük gösteriler düzenliyorlardı. İmparatorluk zayıfladıkça bu artış o kadar hızlanmıştı ki, 354'te tatil günlerinin sayısı 200'e varmıştı. Roma asalak bir hayatın merkezi olmuştu. Devlet her gün 200.000'den fazla insana günlük ekmeğini dağıtıyordu. Romalı için en önemli üç gereksinim bedavaydı: ekmek, hamam, arenadaki gösteri. Evinde çatlayana kadar yeyip, yemek odasının yanında yer alan kusma odasında *(vomitorium)* midesini dinlendiren ve tekrar sofraya oturan zengin Romalı da, devletin ekmeğini yeyip, devletin hamamında yıkanan yoksul Romalı da, her gün devletin arenasındaki gösteriyi izleyip büyük çıkış kapısından (yine *vomitorium!)* birlikte boşalıyordu. Devletin ekmeği, hamamı ve gösterisiyle beslenen bu asalak hayat, ne kadar sürebilirdi? Bütün anıtsal yapılarıyla, pis ve temiz su kanallarıyla, arenalarıyla, hamamlarıyla ve onları dolduran insanlarıyla devlet, bir kent kurmuştu. Ama ortaya çıkan şey, kentlinin ne kuruluşuna ne işleyişine katıldığı, hemen her düzlemde bir

yapaylığın hüküm sürdüğü bir kent hayatıydı. Seneka gibi söylersek, halk, arenadaki ölüme tanık olurken, sanki kendi ölümüne tanık olmaktaydı. Vandallar'ın kimi kentlerin kapılarına dayandıklarında, surlardan yükselen son çığlıklara arenadaki seyircilerin uğultularının karıştığı söylenir.

8.
KENTİN TANRISINDAN "TANRI'NIN KENTİ"NE

Roma, bu "Ölümsüz Urbs" 410'da Alaric'in eline geçtiği zaman insanların kendilerine yönelttikleri sorulardan birisi, yeni dinin, Hıristiyanlık'ın nasıl olup da kenti koruyamadığı şeklindeydi. Yoksa kentin kötü talihi eski tanrıların terkedilmesine mi bağlıydı? Roma'nın düşüşünü, bütün kentlerin "zorunlu düşüşü" ile açıklayanlar

Çiftliği ve kalesiyle tipik bir ortaçağ kır manzarası.

da vardı. Eskilerin mitik tarih anlayışı gibi, Yahudilik'ten etkilenmiş Hıristiyanlık da, "dünyanın sonu"nu felaketlerde okumaya hazırdı. Aziz Augustinus, şüphelerle dolu bu yıkılış döneminde, Tanrı'nın, tarihe ne zaman son vereceğinin hiç kimse tarafından bilinemeyeceğini ileri sürerek "sonsuz tekrar" düşüncesine karşı çıkıyordu. Bir gün gelecek, doğan batacak, "eşitler ülkesi"nin kapıları açılacaktı. Fakat bu gelişme, çizgisel tarihi izleyerek *bir* kez gerçekleşecekti. Augustinus, eskilerin aklından geçmeyecek bir yerden söz ediyordu: "Tanrı Sitesi." Eskiden söz konusu olan tanrının kenti değil, kentlerin tanrılarıydı. Kentten ayrı bir tanrı düşünülemezdi. *"Resuller'in İşleri"* anlatıldığına göre, aziz Pavlus Atina'ya gelip de, "Ey Atina erleri, ben sizi her şeyde çok dindar görüyorum. Çünkü ben dolaşıp tapınaklarınıza baktığım zaman, şu yazı ile bir mezbah gördüm: Meçhul Allaha. İmdi, tanımayarak tapındığınızı ben size ilan ediyorum" diyerek tanrısını tanıttığında, çok tanrıya alışık olan Atinalılar onu da ilgiyle dinlemişler, ama sıra "ölülerin kıyamı"na gelince "eğlenerek" dağılmışlardı. Tanrılarını da insani boyutlarda düşünen Atinalılar, kenti aşan, bütün insanlığı kucaklayan bir tanrıya olduğu gibi, sonunda ölenlerin buluşacağı bir tanrı kenti düşüncesine de yabancıydılar. Birkaç yüzyıl içinde tanrı, kentten ayrıldığı gibi, kendine bir de kent edinmişti. Habil'in ebedi barış ve manevi kurtuluş üzerine kurulu "Tanrı kenti", Kabil'in dünyasal istekler üzerine kurulu yeryüzü kenti karşısında asıl kalıcı olandı. İnsan bu iki kentin de yurttaşıydı. Yani bu iki kent arasındaki çizgi, insanların kalbinde yer alıyordu. Kilise, "Tanrı kenti"ne, sürgünde olduğu sürece bütün halklarından yurttaşlar kazandıracaktı. Kilise, Roma'nın çöküşüyle, gidenlerle olduğu gibi gelenlerle de birlikte yaşamaya hazırlanıyordu. Ama bütün Ortaçağ boyunca görüleceği gibi, her felakette bir "deccal" arayan milenarist akımlar, Kilise'ye rağmen bir "altın çağ"a, bir "yeryüzü cenneti"ne tarih saptamaya devam ettiler. "Tanrı kenti"ni, "Eşitler sitesi"ni burada ve şimdi yaşamak için, kilisenin ince öğretiler geliştirerek birlikte olduğu "yeryüzü kenti"nin tarihini kapamak istediler.

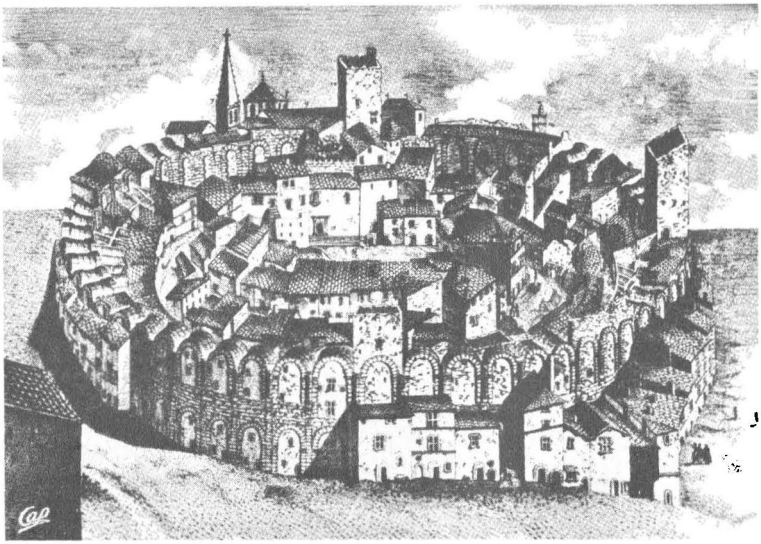
Roma İmparatorluğu çökünce, kentler Kilise'ye kalmıştı. Henri Pirenne'in gösterdiği gibi, ticaretin sönmesi ve yabancı tüccarların göçmelerinin Kilise üzerinde hiçbir olumsuz etkisi olmamış, tersine kentlerin nüfusu azalıp, yoksullaşırken piskoposların gücü ve zenginliği artmıştı. Pirenne'e göre kentler, Merovenj döneminde canlılıklarını zayıflamış da olsa sürdürmüştür. Hatta, VIII. yy'a gelene

kadar eski Roma kentlerinde imparatorluğun yönetsel sisteminin izlerine bile rastlanmaktadır. Ancak ne zaman ki İslam istilaları Akdeniz'i kapatmış ve bunun sonucu olarak büyük ticaret ve para ekonomisi kurumuştur, antik kentler ağı da hızla ortadan kalkmıştır. Ticaretin ortadan kalkmasıyla Kilise'nin IX. yy.'dan itibaren kent hayatındaki etkisi daha da artmış, "salt tarımsal temele dayanan devletin" kentlerle ilgilenmesi için bir neden kalmadığından, ortaya tam anlamıyla "piskoposluk kentleri" çıkmıştır. Karolenj prensleri, saraylarını kırsal bölgelere taşımışlar, kentler, Kilise'nin elinde toplanan büyük topraklar ve yargılama gücüyle birer dinsel yönetim merkezi haline gelmiştir. "Tanrı kenti"nin ideal modelini dünya işlerine iyiden karışmış bu kentlerde değil, VI. yy.'da aziz Benoit'nin daha bir düzenli kıldığı manastırlarda aramak daha doğrudur. Manastır dış dünyadan uzak, aşılması zor engeller arkasında kurulan bir tür ütopya kentidir. Disiplin, dakiklik, düzen gibi ilkeler bu manastırlarda uygulanıp, geliştirilerek, ilerde kentlere taşınmıştır. "Kendine yeterlik" buralarda da esastı. Aziz Benoit'nin öngördüğü gibi, o şekilde örgütlenilmeliydi ki, su, değirmen, bahçe, çeşitli meslekler, gerekli her şey, dışarı çıkmadan karşılanabilmeliydi. Manastır saat gibi işlemeliydi; ve söylenildiğine göre mekanik saat de XI. yy.'da ilk kez burada bulunup kullanılmştı. Keşişler, bu kapalı dünyada tam bir eşitlik içinde, fakat "ailesiz, isimsiz, sözsüz, kimliksiz ve tabii özgürlükten uzak" yaşarlarken, Mumford'un söylediği gibi, klasik dönemle Ortaçağ arasındaki bağın kopmamasını da sağladılar. Papirüslere yazılmış eserleri sağlam parşömenlere geçirdiler; Latince'yi ortak dilleri yaptılar; Romalılar'ın tarım tekniklerini, Yunanlılar'ın tıp bilgilerinin unutulmasını önlediler. Manastırlar, bütün bu mükemmel düzenlerine rağmen gerçek bir kent olmaktan tabii ki çok uzaktılar. Her şeyden önce biraraya gelişin nedeni, eskilerin inandığı gibi insanlara "iyi bir hayat" sağlamak değil, Tanrı'ya karşı yerine getirilen bir ödevdi. Az konuşmanın erdem sayıldığı, yalnızca dua için ağızların açıldığı, sözün kutsal bir söylem lehine ortadan kalktığı bu dünyada, Keşiş dua ederken kendi sözcükleriyle konuşmuyor, başka bir ağızın sözcüklerini tekrarlıyordu. Gilles Lapouge'un güzel ifadesiyle, burada *söze* yer yoktu, çünkü söz sürprizlerle doluydu. Manastırlarda her alanda gözlenen "mükemmellik" de, herhalde gerçek bir kenti karakterize etmekten çok uzaktır. Ütopistlerin kentleri de, bu mükemmelliği kurmak istediklerinden, her zaman bir "ütopya" olarak kalmaya mahkumdur. Kentin kent olabil-

mesi için "mükemmel" olmaması gerekir de, denebilir belki. Çünkü *"söz"*ün, diyaloğun, farklılığın olduğu yerdir gerçek kent. Kusursuz bir uyum alanı değil, bir çatışma alanıdır. Aynı şeyi düşünüp, benzer işleri yapan insanların değil, farklı düşünüp, farklı işler yapan, farklı şeylerden mutlu olanların biraraya gelmesinden oluşur. *Bir* tekdüzelik, *çok* zenginlik getirir.

9.
"KENTİN HAVASI ÖZGÜR KILAR"

Avrupa'da X. yy.da ortaya çıkmaya başlayan kentler, gerçek kentlerin habercisidir. Bu yüzyıldan itibaren piskoposluk kentleri ve kalekentler etrafında oluşmaya başlayan yerleşim alanları *(portus)* hızlı bir gelişim sonunda, yanına yerleştikleri eski kentlerin havasını da tamamen değiştirmiş, her şeyiyle yeni burjuva kentlerine dönüşmüştür. Bu döneme kadar piskopos kentleri gibi, halkın Müslüman ve

Kaleyle kuşatılmış bir ortaçağ kır manzarası.

norman saldırılarında sığındıkları kale-kentler de, geçimini yalnızca topraktan sağlayan yönetim merkezleriydi. IX. yy.ın ikinci yarısından sonra özerklik elde eden prenslerin, toprakları üzerinde yaşayanları saldırılardan korumak için kurdukları kale-kentlerde yaşayanlar, Pirenne'in sözleriyle, "kent halkı değil, kale halkıydı. Böyle bir ortamda ne ticaret ne de sanayi olanaklıydı; hatta düşünülemezdi bile. Bu halk hiçbir şey üretmiyor, çevre bölgelerden sağlanan gelirlerle geçiniyordu; basit bir tüketici rolünden başka bir ekonomik rolü yoktu."[25] Yine Pirenne'in tezine göre, X. yy.da kentlerde gözlenen bu değişimin nedeni, ticaretin canlanmasıdır. Gezgin tüccarlar, uzun yolculuklarında sığındıkları dinsel ve kale kentlerin etrafında yeni yerleşim yerleri kurmuşlar, ticaretin çektiği zanaatçılarla birlikte, buraları, kısa sürede zengin bir kente dönüştürmüşlerdir. Kentler, bu şekilde, "ticaretin ayak izlerinden doğmuşlardır." Ortaçağ kentlerini uykusundan uyandıran asıl neden ister Pirenne'in tezinde olduğu gibi ticarette, ister Georges Duby[26] ve başka tarihçilerin ileri sürdüğü gibi yakın çevrenin, kırsal alanın ulaşmış olduğu canlılıkta aransın, bu yüzyıllarda yeni bir olayla karşılaşıldığı açıktır. Ticaret ve endüstriden -yine farklı tezlerde görüldüğü gibi- hangisine öncelik verilirse verilsin, bunların zenginleştirdiği yeni kent ilerleme, kâr ve giderek özgürlükle eşitlik gibi değerler üzerine kurulu bir ideolojinin merkezi oldu. Başlangıçta kont, dük, piskopos gibi, bir ya da birkaç senyörün bölgesi üzerinde kurulmuş olan bu kentlerin sakinleri, yani burjuvalar, ilk sahiplerle sırasında savaşarak, sırasında anlaşarak, sonradan modern devletin üzerinde yükseleceği bir farklı uygarlık geliştirdiler. Ortaçağ kentleri, zenginleşip kuvvetlendikçe yargısal ve yönetsel özerklikler elde ettiler. Flandr'dan çıkıp İtalya'ya giden kent insanlarına, kalıtımsal olarak aynı toprağı işleyen, köyünden dışarı çıkmayan insanın hukuku dar geldiğinden, her şeyden önce onları feodal otoriteden kurtaran, onlara diledikleri yerde yaşama olanağı veren kişisel özgürlük hakkını kazanmak gerekti. Kentler, böylece, "havasının insanı özgür kıldığı" yerler haline geldi. Evlerin atölyelerin, depoların üzerinde kurulduğu kent toprağına, feodal engellerden kurtarılarak sahip çıkıldı; burjuvaların yargılayıp, yargılanacağı özel mahkemeler kuruldu. Giderek yönetimde, hatta askerlik alanında elde edilen özerklikler birçok kentte ya-

25. Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri, Dost, s. 49.
26. Georges Duby, Histoire de la France urbaine, La ville antique, Seuil.

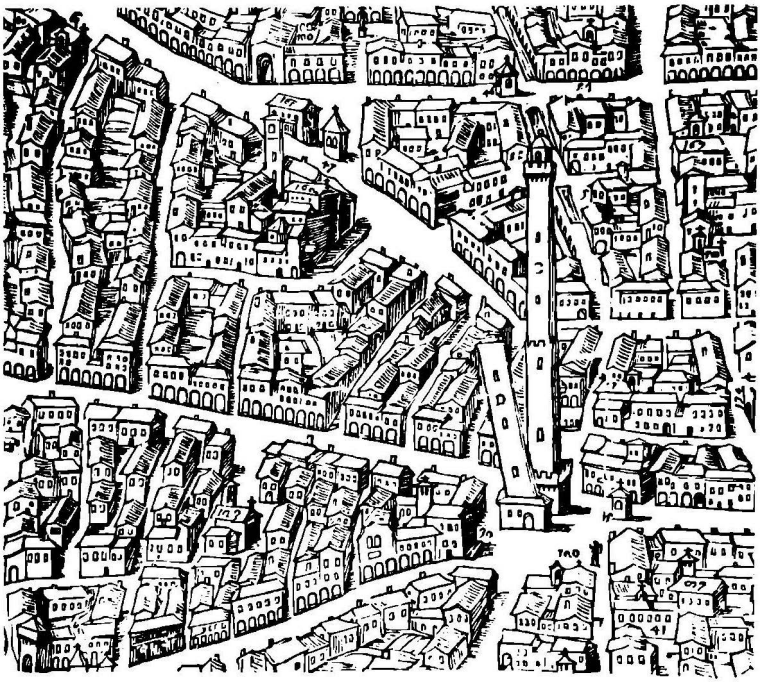

Brügges şehir merkezini betimleyen perspektif (1562).

şanmaya başlandı. Burjuvalar bir yeminle *komünde* birleştiler. Bu yemin eşitler arasındaydı. Jacques le Goff, komünü oluşturan yemin, aşağıdakini yukardakine bağlayan türden *(vassalique)* değil, eşitçi bir yemindi diyor. "Feodal dikey hiyerarşi"nin yerine "yatay bir toplum" geçiyordu.[27] Burjuvazinin oluşumunda yemin o derece önemliydi ki, bazı kentlerde burjuvalara *jurés* (yeminliler) deniyor, bir toplumsal sözleşmeye benzeyen yeminle komünote kuruluyor ve herkes ona katılmakla hukuksal ve moral bir kişilik kazanıyordu. Feodal sözleşme insandan insana bağlılık üzerine kuruluyken, yeminle gelen, daha soyut bir ilişki, insanın komünoteyle olan ilişkisiydi. Ortaçağ kentleri komün olayında da tek tip bir gelişme göstermedi. Komünal hareket kimi yerde kentlerin başkaldırılarıyla gerçekleşirken, kimi yerde de senyörler tarafından tavsiye hatta teşvik edildi. Ayrıca komüne dayalı bir kent demokrasisi de, belki kentsel hareketlerin ilk döneminde tam olarak kurulamadı. Ch.Petit-Dutaillis'ye göre, daha XII. yy'ın başında Soissons'da görüldüğü gibi, bazı kentlerde komünal yemin herkes tarafından yerine getirilemiyor, kentin içinde ya da dışında bir ev ya da arsa sahibi olmak şartına bağlanıyordu. Komün, başlangıçtaki durumu üzerine yapılan farklı değerlendirmelere rağmen, Ortaçağ'dan günümüze kitlelerin ortak bir bilinçle kardeşlik, eşitlik ve dayanışma içinde toplumsal adalet aramalarının, baskıya başkaldırmalarının sembolü oldu. Komün bu özellikleriyle alınınca, sırasında Paris Komünü'nde olduğu gibi, birbirlerinden tamamen farklı politik gruplar aynı komünde birlikte mücadele verebildiler. Ama sıra özlenen iktidarın yapısına gelince, yine Paris Komünü'nde görüldüğü gibi, "komün" sözcüğünden çoğu zaman farklı şeyler anlaşıldı: Bazıları için komün; merkezci devlete karşı, serbestçe bir araya gelmiş grupların özerkliğinin, halkın halk tarafından mümkün en doğrudan yönetiminin, politik olduğu kadar bir toplumsal devrimin de sembolü olurken, bir başka fraksiyon, jakobenler için Paris Komünü, '93 Komünü'nün bir devamı olarak halk adına bir diktatörlüğü temsil ediyordu[28]. Aslında Paris'in, Komün'le, geç kalmış bir özerkliğin mücadelesini verdiğini söyleyebiliriz. XIII. yy'a kadar başka kentlerde en parlak dönemini yaşamış olan komünal hareket Paris'te ger-

27. Jacques le Goff, La civilisation de l'occident médiéval, Artaud, s. 362.

28. Bu konuda özellikle Charles Rihs'nin kitabı: La Commune de Paris, Seuil.

17. yy Bolonya'sı. (Tipik arkadlı yollarıyla).

çekleşmemiş, kral elini başkentten hiç çekmemişti. XIV. yy'daki bazı başarısız girişimlerden (özellikle Etienne MArcel) sonra, Paris Komünü, ilk kez devrimle doğmuş, onunla da kaybolmuştu. Paris 1871'de Komün için tekrar ayağa kalktığı zaman da, trajik sonuyla merkezci iktidarları her zaman korkutan bu sözcük, tarihini tamamlamıştı. Fransa'da bu korku, o derece yerleşmişti ki, valilerin yönetimine teslim edilen Paris için değil özerklik, sıradan yerel seçimlerle bir belediye başkanına sahip olmak bile, ancak on yıl önce mümkün oldu.

İlk kez Ortaçağ kentlerinde nüfusun büyük çoğunluğu özgür kişilerden oluşuyordu. Fakat F. Braudel'in sözleriyle, atasözü, "kentin havası özgür kılar" diyorsa da, bu, onun mutlu kıldığı ve karın doyurduğu anlamına gelmiyordu. İlk döneminde her alanda eşitlikçi bir düzen yaşanan kentlerde, XIII. yy'a gelindiğinde Fransa'da "les

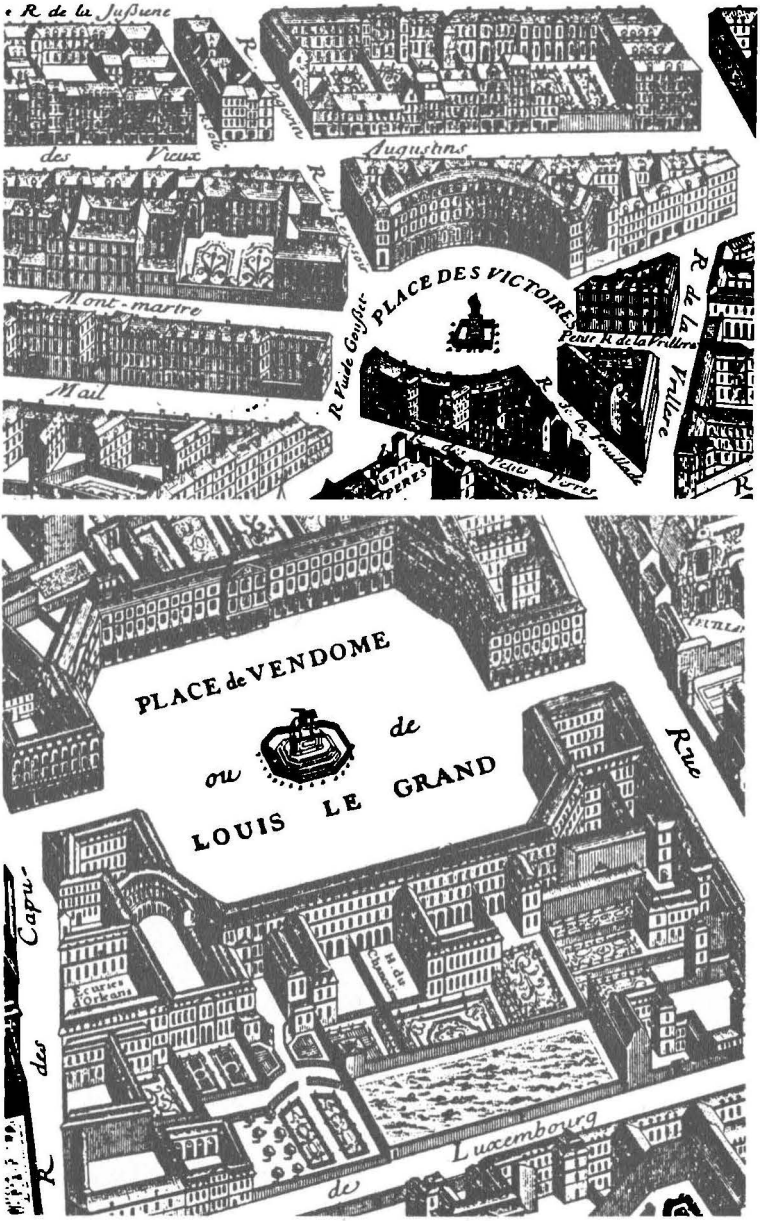
gros" ve "les menus", İtalya'da "popola grasso-popola minuto" arasındaki çatışmalar kendini göstermeye başlamıştı bile. Pirenne'e göre "Batı Avrupa'nın her yerinde yüksek burjuvazi, daha başlangıçtan itibaren kent yönetimlerini tekeline almıştı." Zengin tüccarların oluşturduğu "kent aristokrasisi" yönetimi, ekonomik gelişmenin sürdüğü dönemde özel çıkarlarıyla kamu çıkarlarını dengeli bir biçimde yürüttüyse de, XIII. yy.'ın sonlarına doğru artan ekonomik krizle, karşısında işçileri, loncaları buldu. XI. yy.'ın başında söylenmiş "şimdi bizim tek Sezar'ımız paradır" sözü, asıl şimdi için geçerliydi. Özellikle tekstil endüstrisinde ücretli işçilerin belirmesiyle sınıf savaşı çok farklı bir biçimde kente giriyordu. Endüstri birçok yerde, rekabeti engellemiş ve daha çok yerel pazara mal yetiştiren usta-kalfa-çırak ilişkisi üzerine kurulu lonca düzenini aşıyor, ihracata yönelik üretimi yürüten büyük tüccarlar, toplumun geleneksel yapısını yıkan kendi kurallarını koyuyorlardı. Kent içinde, değişik grup ve sınıflar arasında değişik ittifaklarla bir mücadele yaşanırken, kentle kır arasındaki uçurum da gittikçe büyüyordu. Duvarlar arkasındaki zenginliği ve ayrıcalıklarını hiç kimseyle paylaşmak istemeyen burjuvalar, çok değil, birkaç yüzyıl önce içinden çıktıkları kırsal toplumu küçümsemeye, köyü yalnızca bir hammadde ambarı gibi görmeye başlıyor ve günümüze kadar devam edecek kentli (uygar)-köylü (kaba) ayrımını yerleştiriyorlardı. İtalya'da yurttaş statüsünü elde etmek köylülere yasaklanıyor, kent bazı özel durumlar dışında, feodal güçlere karşı kırsal kesimde kendine müttefikler arama yerine, köylü ayaklanmalarına bu güçlerle birlikte karşı çıkarak düzeni savunuyordu. Georges Duby, dirgenlerin vergiye, aşara, feodal haklara karşı her yükselişinde, kentin ileri gelenleri köylüleri bastırmak için yardıma koşmuşlardır, diyor. Bu tarihçiye göre "Eski rejim döneminde, devrimci tohumu, kentsel çevrede aramamak gerekir. O surların öte yanında, tarlalarda, otlaklarda bulunmaktadır." Kentler, sarıldıkları çıkarlarına kırsal alan karşısında olduğu gibi, birbirlerine karşı da sonuna kadar savunuyordu. Güçlü kentler güçsüz komşularına saldırıyor, rakipleri karşısında üstünlük sağlamak için paralı askerler tutuyordu. İrili ufaklı bir kentler mozayiğini andıran bölgeler, kapitalizmin gelişmesine de engeldi. XII. yy.'dan itibaren, bir yerden bir yere gitmek, geçiş parası ödemek zorunluluğu olan noktaların artmasından dolayı gittikçe zorlaşıyordu. XII. yy.'ın sonunda Rhin boyunca geçiş parası ödenen 19 nokta varken, XIV. yy.'da bunların sayıları üç kat artmıştı. Yolcu, hemen her on kilo-

metrede bir geçiş parası ödemek durumuna gelmişti.

Bütün bu, duvarların içinde ve kentler arasında yaşanan mücadeleden kazançlı çıkan tek güç "monarşi" oldu. Kalfaların tehdit ettikleri ustalar, mal ve paralarının dolaşımının güvence altına alınmasını isteyen büyük tüccarlar, komşu kentin saldırısından ya da senyörlerin ağır vergilerinden korunmak isteyen kentler, hepsi kralın yardımını aradılar. Giderek güçlenen monarşilerle, kentlerin özgür yurttaşları biraz da kendilerinin yardımıyla kurulan güçlü devletlerin uyrukları haline dönüştüler. Kentler belki çözüm bulabilecek, bağımsızlıklarını yitirmeden bir birlik içinde toplanabilecekken, "prensin kentleri" haline geldiler. Yeni bir biçimde beliren devlet artık kargaşaya son verecek, ülkenin bütününde düzeni sağlayacaktı. Kentler yalnızca İsviçre ve Hollanda'da özerkliklerini kaybetmeden, dışardan merkezi bir iktidarı işe karıştırmadan ve çevredeki kırsal alanları da dışlamadan bir birliğe ulaşabildi. İktidarın merkezileşmesiyle, prens eski güçlü feodallerden farklı olarak bölgesinde "barış ve düzeni" sağlamak için bizzat kendi dolaşmıyor, çok daha geniş bir alanı ve kalabalık bir nüfusu denetlemek için bir memur ordusu kuruyordu. Prense artık, bir bürokrasi ve ordusuyla bir merkez, bir "başkent" gerekliydi. Yıllar sonra bu başkentlerden birinde bürokrasi ve ordu sürülüp Komün kurulunca, Proudhoncu Ricard, kaçan bir fırsatı yeniden bulmuşcasına proletaryaya XI. yy.'ın komünlerinin parlak dönemini hatırlatıyor, Roma Hukuku'nun da etkisiyle bunların nasıl merkezci bir ikidarın eline geçtiğini açıklıyor ve onları gerçek bir federatif sistem kurmaya çağırıyordu.

10.
MONARŞİ GELİŞİYOR, CADDELER GENİŞLİYOR

Mutlakiyetçi devlet "feodal anarşi" ve "kentsel anarşi"ye son verip düzeni sağlarken, kentler de yeni iktidar biçimini yansıtan biçimde yeniden düzenleniyordu. Bürokrasinin ve ordunun gücü, kente yerleşmeye başlayan monotonluk ve tekbiçimlilikte okunuyordu. Eski kentin yapıları, sokakları yeni iktidarın prenslerini, bürokratlarını, ordularını barındıramaz, taşıyamazdı. Monarkların, ülkelerindeki

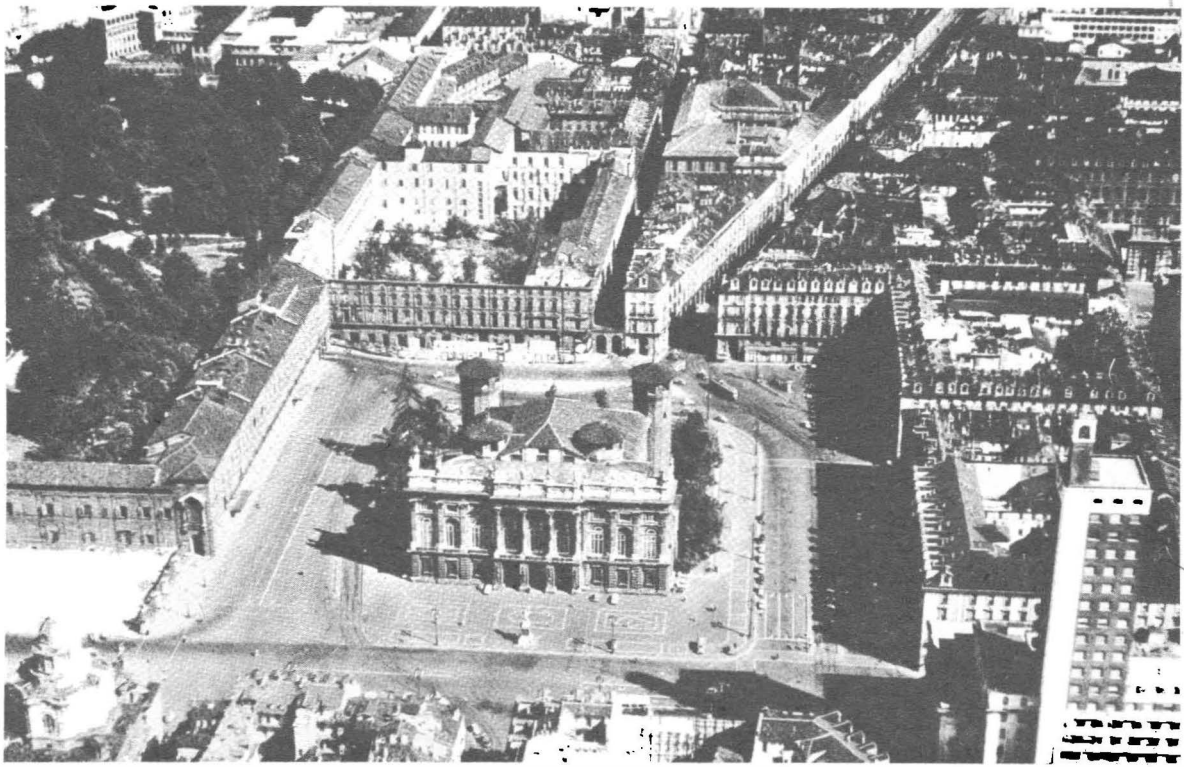

Paris'te 17. yy'da açılan Victories ve Vendome Meydanları. 57

kiliseyi kendilerine bağlayarak eski despotları hatırlatmaları gibi, kentler de birbirini dik kesen uzun ve geniş caddeleri, garnizonlarıyla eski mutlakiyetçi dönemlerdeki modellerini, bu kez çok daha iddialı olarak yeniden keşfediyordu. Kent yine bir gösteri yerine dönüşüyor, borazan ve trampet sesleri Ortaçağ kentlerinin çan sesinin yerini alıyordu[29]. Askerler daralıp genişleyen, kıvrılan sokaklarda gösteri yapamazlardı. Düzenli ve etkili bir geçit için "geniş bir meydan ya da geniş ve düz bir cadde zorunluydu." Alberti, ana yolları tali yollardan ayırıyor ve birincileri "militer yollar" olarak adlandırıyordu. Yeni topluma uygun görülmeyen Ortaçağ kentlerinin eğri yolları hakkında herhalde yüzyılımızın bir ütopist-şehircisi gibi düşünülüyordu: "Eğri yol eşeklerin yoludur; doğru yol insanların yolu" (Le Corbusier). Ortaçağ kenti, biçimlenmeye başlayan yeni düzenden farklı olarak, hem alanı hem de nüfusu bakımından değişmeye, gelişmeye kapalı olarak düşünülmüştü. İnsanlar, ufuklarına sınır koyan surların arkasında her şeyiyle belirlenmiş bir dünyada yaşıyorlardı. Surlar stratejik rollerinin ötesinde sembolik bir anlam taşıyordu. Akşam olup kapılar kapanınca, insanlar kötülükten (dışarı) uzak, Jung'un annelik sembolü olarak gördüğü kentte güvenlik içindeydiler. Bu kentlerde, katedral ve belediye dışında yapılar büyük boyutta değil, meydanlar geometrik merkezden ve biçimden uzaktı. Ortaçağ'da Camillo Sitte'in özellikle belirttiği gibi, katedral kentin içine girmiş durumdaydı. Bu dönemin estetik anlayışına uygun olarak "sürpriz" aranıyordu. Katedraller ancak XVI. yy'da önleri açılıp, onları saran yapılar yıkılarak uzaktan seyredilebilecek, çevresinden yoksun bir obje haline geldi. Katedrale "sakin bir ırmağın akışı" gibi kıvrılarak ulaşan Ortaçağ'ın dar sokakları da, düz geniş caddelerin monotonluğundan uzak, kendini izleyenlere art arda uyarıcı ilginç şeyler ve "dinlenmek için zaman" veren yerlerdi. Ortaçağ kentlerinin gelişmeye ayak uyduramayan toplumsal yapısı gibi maddi yapısı da gelen düzenin değerleri karşısında çöktüler. Bu kentlerin güvenlik içinde yaşamak için kıskançlıkla korunan kapalı yapısı, yükselen monarşilerin engel tanımayan, yayılmak isteyen politikaları ve ideolojileri karşısında tutunamadı.

Ortaçağ kentinin organik gelişimi yerini Rönesans'la başlayıp Barok dönemde giderek gelişen bir geometrik planlamaya bıraktı. Mimari ve şehircilikte biçimsel bir düzenlilikten uzak bir anlayışın ye-

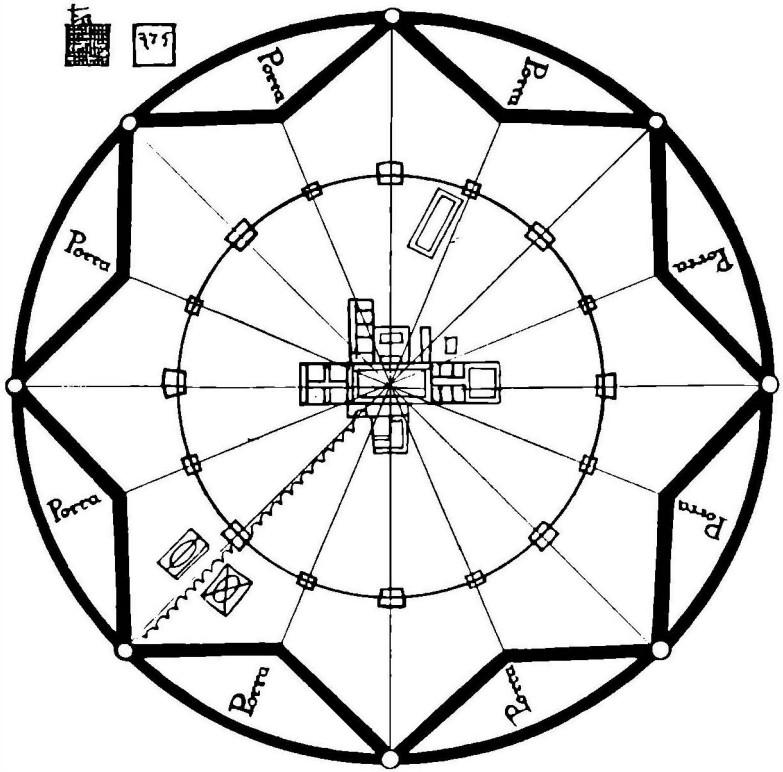
29. Mumford, a.g.e. 461.

Turin'in 17. yy'da gördüğü operasyonu betimleyen fotoğraf.

rini perspektif yasalarına sıkıca sarılmış, ağaçları budayarak onları bile cansız bir süs eşyasına dönüştürmek isteyen bir stil aldı. "Barok despotizminin kendi ölçüsüne göre bir dünya kurmak saplantısı vardı: Yapılar, sokaklar, ağaçlar, hatta insanlar onun ölçüsünden geçmeliydi." Yeni düzen, yeni bir mekân ve zaman anlayışıyla geliyordu: Geometrik mekân ve artık varlıklı sınıfın apartmanlarında vazgeçilmez hale gelen saatin, dakiklikle ölçtüğü anlardan, saniyelerden, dakikalardan oluşan zaman. "Yeni bir varoluş anlayışı ifadesini paranın, perspektifin, mekanize zamanın soyut değerlerinde buluyordu"[30]. Mutlak monarşilerle ordunun, bürokrasinin ve bunlara dayanan endüstriel ve mali kapitalizmin taşıyıcısı olduğu bir ideoloji; disiplin, düzen, dakiklik üzerine kurulu bir ideoloji toplumun her alanına damgasını vurmaya başlıyordu. Sürekli ve düzenli orduların ortaya çıkışı, günümüze kadar uzanan bir biçimde, diğer kurumlara model olmaları yönünden herhalde en önemli yenilikti. XVI. yy.'dan itibaren, ordunun gereksinimlerini karşılayacak atölye ve depolar başkentlerde hızla çoğalıyor, sayıları giderek artan askerleri barındıracak, besleyecek ve eğlendirecek yapılar ve sokaklar kente alışılmadık bir görünüm veriyordu. Ordu, toplumda hızla o derece önem kazanıyordu ki, 1740'ta Berlin'in nfusunun dörtte birini 21.309 askeriyle garnizon oluşturuyordu. Rönesans döneminde kentin bütününü ya da parçalarını ilk kez bir plan üzerinde tasarlayanların çoğu asker mühendisti. Bu ilk şehircilerin uyguladıkları radyal plan, her şeyden önce askeri amaçlara cevap veriyordu. Geometrik bir merkezden çevreye yayılan yollar olarak düşünülmüş bu plana göre kurulmuş bir kentte merkeze konacak bir top, bu merkeze açılan bütün caddeleri denetim altında tutabilirdi[31]. (İlerde değineceğimiz gibi, Haussmann, XIX. yy.'da Paris'i yıkıp yeniden yaparken de, bu askeri kaygılar ön plandaydı. Bugün otomobillerin doldurduğu geniş caddelerin açılması, çoğu zaman sanıldığı gibi, bir "ileriyi görüş"ten değil, daha çok bir "ileriye atış"tan kaynaklanıyordu.) Yeni kent planlarında ana yollar merkeze, prensin sarayına ulaşıyordu. Filarète'in Francesco Sforza için tasarladığı ideal kentte (Sforzinde) prensin sarayı, katedralin tam karşısına yerleştirilmişti. Dürer, daha ileri giderek ideal kentinin merkezinde yalnızca prensin sarayına yer verecekti. Böylece, Michel Ragon'ın sözleriyle, "kentin

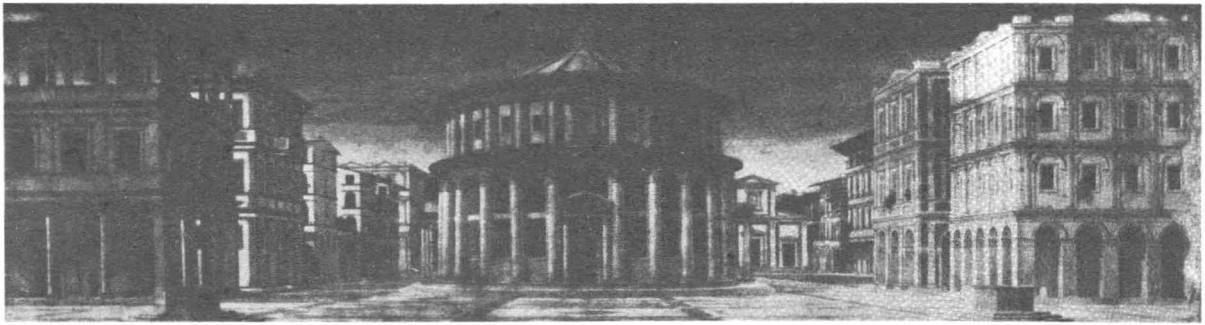
30. Mumford, a.g.e. s. 466.
31. Jean Delumeau, La civilisation de la Renaissance, Arthaud, s. 303.

Filarete'nin 1465'te Storza için tasarladığı ideal şehir.

dünyevileşmesi gerçekleşti"[32]. Kentin merkezine bakarak dönemin ideolojisini okumak mümkündü. Nitekim XVIII. yy'da Claude-Nicolas Ledoux'nun kenti de "endüstrinin kızı ve annesi" olan fabrikayı merkeze almıştı; toplumu selamete çıkaracak kurum, şimdi, kilise ya da "prensin sarayı" değil, fabrikaydı.

32. Michel Ragon, "Une ville idéale pour un homme qui n'existe pas", Magazine Littéraire, Ütopya özel sayısı içinde.

Bir rönesans ideal şehir perspektifi.

11.
"YOK-ÜLKE"NİN SIKICI KENTİ

Alberti'den Leonard de Vinci'ye Rönesans mimar ve şehircileri rasyonel ve simetrik kentleriyle epeyce ütopisttiler. Rönesans'ın ütopistleri de, More'dan Campanella'ya, hepsi birer mimar-şehircidir. Ütopistler, insanın çevresiyle biçimleneceğine inandıklarından, tasarladıkları "ideal toplum"a önce bir "ideal kent" kurmakla işe başladılar. Bu "ideal kentler"in hemen hepsi kâğıt üzerinde kaldı; çünkü toplum "ideal toplum" olmayı her zaman reddetti. Fakat ütopistlerin kentleri, günümüze kadar, meslekten mimar-şehircileri etkilemeye devam etti. (Le Corbusier'nin Marsilya'da yaptığı konut birimi, Fourier'nin *Phalanstère*'i gibi 1600 kişi için düşünülmüştü.) Sitelerin çöküşünün Platon'a *Devlet*'i yazdırması gibi, XV. ve XVI. yy.'ların toplumlarının yaşadığı kriz de, Thomas More'a *Ütopya*'yı yazdırdı. Batı Avrupa'da ticaret ve endüstri merkezi olarak büyüyen kentlerde eski meslek örgütlerinin çözüldüğü üretimde ilk makinaların kendini gösterdiği, kırsal alanların boşaldığı bu yüzyıllar, sanat ve bilimde gözlenen zenginliğin arkasında, halkın da büyük bir yoksulluğu yaşadığı bir dönemdir. More'un İngiltere'si, ilk sermaye birikiminin şiddetle olan ilişkisini en iyi sergileyen ülkeydi. Dokuma endüstrisinin gereksinimi olan yünün karşılanması için ekilen toprakların otlaklara çevrilip, köylülerin yerlerinden edilmesiyle kentler, "evsiz ateşsiz" onbinlerce insanın istilasına uğruyordu. More'un, "koyunların insanları yediği" ülke olarak tanıttığı İngiltere'de, bu "başıboşları" disiplin altına almak için VII. Henri döneminde alınmaya başlanan önlemler, Marx'ın *Kapital*'de anlattığı gibi[33], VIII. Henri'nin, bunlardan 72 binini idam etmesine varacak derecede acımasızdı. Kırbaçlanan, kulakları kesilen, kızgın demirle dağlanan, asılan bu insanlar, yalnızca İngiltere'de değil, bütün Batı Avrupa'da giderek büyüyen atölyelere sokulup "iş sahibi" yapılarak disiplin altına alınmak istendi. Zenginin daha zenginleşip, yoksulun daha yoksullaştığı bu yüzyıllarda da umutsuzluğun, güvensizliğin ve yoksulluğun tırmandığı her dönemde olduğu gibi, *Kıyametin Atlıları* yine sahneye çıktılar. Açlığın, vebanın, şiddetin önü-

33. Marx, Le Capital, Livre I, tome III, s. 175.

ne kattığı yığınlar, kentleri kuşatarak, zamanı geldiğine inandıkları yoksullara vaat edilmiş "yeryüzü cenneti"ni kurmaya yöneldiler. Rönesans'ın diğer hümanistleri gibi, More da, bu adaletsiz dünyadan şikâyetçiydi. Tasarladığı dünya, çağının kötülüklerinden uzak, iyi yönetilen, adil yasaların yerleşmiş olduğu, adaletsizliğin kaynağı olarak gördüğü servet düşkünlüğünün ve cahilliğin ortadan kalktığı ve bir kez kurulunca insanların içinde sonsuza kadar mutluluk içinde yaşayacakları mükemmel bir dünyaydı. *Ütopya*'yı yazarken, More'un aklında, Platon'un *Devlet*'inden başka, Yeni Dünya'dan gelmeye başlayan bilgiler de vardır. Keşiflerle ortaya çıkan Yeni Dünya uygarlıkları Avrupalıya çok önemli bir şeyi, kendi modellerinin tek olmadığını, başka modellerin de mümkün olduğunu göstermişti. Okyanus'un öbür yanında da insanlar yaşıyor ve bu insanlar ne Solon'u, ne Aristo'yu ne Aziz Thomas'yı tanımadıkları halde toplumlar oluşturmuşlar, kentler kurmuşlar, farklı bir ekonomik ve yönetim sistemi geliştirmişler, yasalar koymuşlardı[34]. Amerika'ya ayak basan İspanyollar, rasyonel, geometrik bir biçimde kurulan İnka İmparatorluğu karşısında şaşkındılar. Avrupa'nın geçirdiği serüveni yaşamamış bir dünyada rasyonel bir düzen mümkündü. XV. yy.'ın başında İnka Yupanki tarafından kurulan bu imparatorluk, gerçekten bir "ütopya"yı andırıyordu. Ülke, belli sayıda insanın yaşadığı bölgelere ayrılmış, giyecek ve konutlarda tek biçimlilik benimsenmiş, devlet ambarları ve mağazaları kurulmuştu. Hastalar ve altmış yaşın üstündekiler dışında herkesin çalışmak zorunda olduğu bu ülkede, her şey o kadar iyi planlanmıştı ki, körlere bile işsiz kalmamaları için mısır tanelettiriliyor, evlilikler görevlilerin denetiminde gerçekleşiyordu. Başkent Cuzco'daki büyük tapınağı ve kutsal bahçeyi süsleyen her şey altından olmasına rağmen, İnkalar lüksten ve gösterişten uzak, sade bir hayat yaşıyorlardı. Avrupalının karşısında büyülendiği bu toplum, o biçimde yönetiliyordu ki, çağdaşlarının ifadesiyle, burada "ne hırsız, ne tembel, ne bir ahlaksız ne de zina yapan bir kadın vardı." İnkalarda gözlenen birçok kuruma, More'un Ütopyası'nda da yer verilmişti: Nüfusun aritmetik bölünmesi, ekonomideki devletçilik, lüks ve gösterişten uzaklık, vb. Thomas More da akşam saat sekizde yatağa sokup, sabahın dördünde kaldırdığı Ütopyalılara çalışma zorunluğu getirmişti. Ütopya kenteri de bu düzenli hayatı yansıtan biçimde düşünülmüş, ülkedeki 54 kent birbiri-

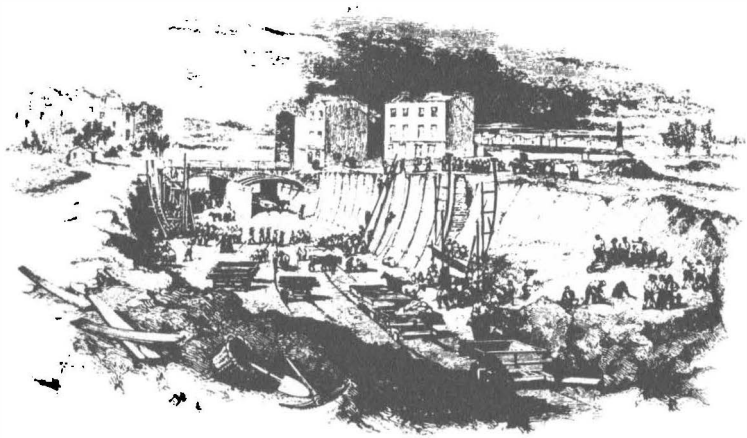
34. Gilles Lapouge, a.g.e. s. 155.

nin aynı olarak kurulmuştu. More'un sözleriyle, "bir Ütopya kentini bilen, hepsini bilir"di. Biz, bu sözlerden kalkarak, bir Ütopyalıyı tanıyanın bütün Ütopyalıları tanıdığını da söyleyebiliriz. Bu birbirinin aynı kentlerdeki, birbirinin aynı evlerde oturan, birbirinin aynı insanların yaşadığı "eşitler sitesi", bütün çekiciliğine rağmen, ütopistlerin çoğu zaman unuttukları özgürlüğün eksikliğinden dolayı, yine hemen bütün Ütopyalarda olduğu gibi monoton bir sitemdi. More'un, Ütopyalılara her on yılda bir ev değiştirtmesi de, bu monotonluğu kırmamaktadır. İçlerinde aynı eşyaların bulunduğu birbirinin aynı evlerin birinden diğerine taşınmanın neresi değişikliktir! Ayrıca bu taşınılacak evlerin kura ile belirlenmesinin anlamı nedir? Aynı şeyi düşünmek isteyen insanlara yönelik referandumun pek bir anlam taşımaması gibi, eşit insanlara eşit şeyleri kura ile paylaştırmak da hepten anlamsız bir uygulama değil midir? İnsanlar Ütopyaları gerçekleştirmemişlerdir; çünkü insanlar Ütopya'da çizildiği gibi ne her zaman "erken yatıp erken kalkmak", ne boş zamanlarında yalnızca müzik dinleyip satranç oynamak, ne iki yılda bir verilen birer keten ve yünlü elbiseyle yetinmek, ne evlenmek için 18-22 yaşlarını beklemek, (...) ne de Utopusların çizdiği kentler ve evlerde yaşamak istemişlerdir. İnsanlar peteklerin kendilerine göre olmadığını bildiklerinden farklı kentler, farklı evler kurmuşlar, yaş sınırını tanımadan sevişmişler, süslenmişler, avarelik yapmışlar, "geç yatıp geç kalmışlar" ve bu yüzden de Utopusları her zaman çok kızdırmışlardır! Bugün aynı biçimde, Avrupa'nın bir kentinde, eski bir mahallede, hiçbir konforu olmayan tek odasını bırakıp, kendisine aynı kira karşılığında önerilen banliyödeki üç odalı konforlu apartmana taşınmayı reddeden yaşlı kadın da; bilmem hangi köyde kendisi için yapılan dağ başında yan yana sıralanmış "güzel iki oda, bir salon + WC + banyo"ya bakmayıp, gözü yine kerpiçten evinde olan köylü de, hep çağdaş Utopusları kızdırmaya devam etmektedirler. Kızdırmaktadırlar, çünkü onlar için, bu, evden başka her şeye benzeyen yerlerin neresinin insanlara çekici geldiği bir bilmecedir. İnsanlara bu konforsuz yerler daha çekici gelmektedir, çünkü yaşadıkları mekânın onlar için konfordan öte bir anlamı vardır. Yaşlı kadın direnmektedir, çünkü odasıyla birlikte komşularını, mahallesini, "tarihini" terk etmek zorunda kalacaktır; köylü direnmekteir, çünkü yan yana dizilmiş beton küp evler işlevsel olmamaları bir yana, belki getirdikleri geometrik düzenle bin yıldır içinde yaşanılan kültüre ve doğaya ters düşmektedir. Kötü uygulamalar bir yana, insan-

lar, sırasında Le Corbusier gibi çığır açmış bir mimar-şehircinin evlerinde bile oturmak istememişlerdir: Le Corbusier'nin, 1926'da Bordeaux yakınlarında Pessac'da yaptığı işçi sitesine kırk yıl sonra bakıldığı zaman, insanların bu modern mimari örneğini yine bildikleri gibi değiştirdikleri görülmüştür. Mimarla, mimarın çizdiğinde oturacaklar arasında uçurumu yine en güzel biçimde Le Corbusier açıklamaktadır: "Her zaman haklı olan mimar değil hayattır." Çoğu zaman "ilericilik" adına iddia edildiği gibi, en iyi mekân düzenlemesi örneği yataklı vagon değildir.

12.
ENDÜSTRİ KENTİ

XVI. yy.'dan itibaren kırsal alanlara yerleşen endüstri tesisleri, böylece hem kentin lonca kurallarından, yerine getirmek zorunda oldukları hayır yardımlarından kurtulmuş oluyor, hem de hiçbir örgütün koruması altında bulunmayan çok düşük ücretle çalıştırabileceği işçiler buluyordu. Özellikle İngiltere'de, dokuma endüstrisinde görüldüğü gibi, hidrolik enerji kullanan bu tesisler bedava bir enerjiyi de kolaylıkla kullandı. Endüstrinin bu dağınık vaziyeti, buharlı makinaların kullanılmaya başlamasıyla değişmişti. XIX. yy.'dan itibaren küçük tesislerin yerini alan büyük fabrikalar, giderek yeni enerji merkezleri etrafında toplanırken, geçen yüzyıllarda olduğundan çok daha hızlı biçimde kente göçen işçi ve işsizler ordusu da fabrikaların etrafında yerleşmeye başladı. 1830'dan sonra yaygınlaşan demiryolları büyük kentlerin merkezine kadar ulaşırken, enerji ve hammadde gereksinimini kolaylıkla sağladığından, geçtiği bölgeleri de yeni endüstri merkezlerine dönüştürdü. Endüstriyel kapitalizmin en hızlı geliştiği İngiltere'de, 1685'de 6000 olan Manchaster'in nüfusu 1801'de 72.215'e, 1851'de ise 303.382'ye varıyordu. 1801'de 864.845 kişiyi barındıran Londra, kırk yıl içinde 1.873.676 nüfuslu dev bir kent olmuştu (Londra'nın nüfusu 1891'de 4.232.118'i bulacaktı). Endüstri devrimi, kent ve kırsal alanlar arasındaki ilişkiyi öncekilerle kıyaslanmayacak biçimde altüst ediyordu. Bu yeni toplumun nasıl doğduğu, konumuzu doğrudan ilgilendirmemekle birlikte, şiddetin bu "doğumdaki" yeri özellikle hatırlanmalıdır. Marx, "Şiddet ekono-

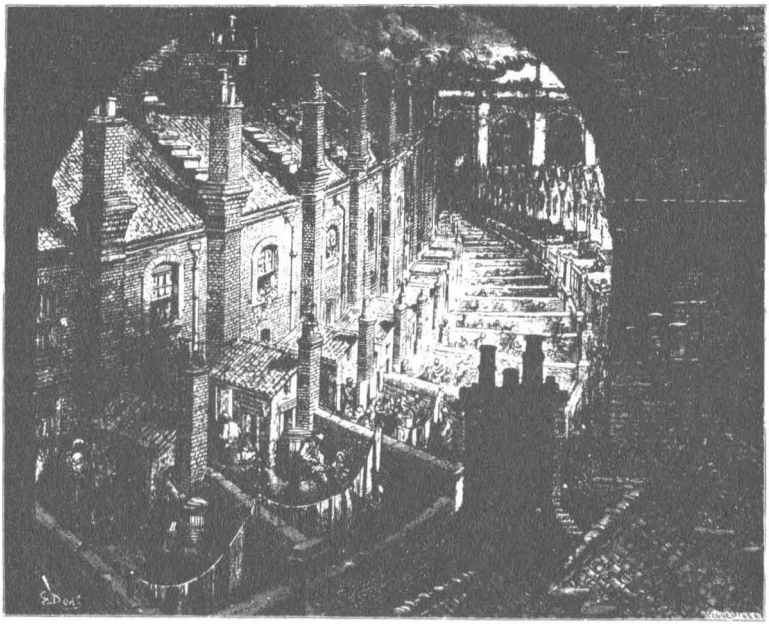

Londra-Birmingham demiryolu yapımını betimleyen resim (1836).

Bir endüstri şehri alegorisi (Robert Seymour, 1830) "Yer ve Gök"

mik bir etmendir" diyordu. Dokuma endüstrisinin yarattığı zenginliğin altında, yurtlarda toplanıp fabrikalara taşınan, sırasında kırbaçlanarak, zincire vurularak çalıştırılan 7-14 yaşlarındaki kimsesiz binlerce çocuğun "ince ve çevik parmakları", birkaçının intiharı (evet intihar!) vardı. Sermaye birikimi hızlanırken, iki vardiya çalıştırılan çocukların "yatakları hiç soğumuyordu!" Batı Avrupa'da, XIX. yy'a gelene kadar, birkaç yüzyıldır ticaretle zenginleşerek, toplumda her alanda sesini yükseltip değerlerini benimsetmek isteyen burjuvazi, nihayet endüstriyel kapitalizmle kendisini başından beri rahatsız etmiş olan engelleri, bu kez tamamen ortadan kaldırıyordu. XIX. yy'a gelindiğinde burjuvazinin önünde, artık ne birkaç yüzyıldır ortadan kalkan "servage" ne de Devrim'le tamamen son bulmuş loncalar vardı. Artık çoktan topraksız kalmış köylüler ve makinalı üretimin hünerleriyle birlikte örgütlerine de son verdiği işçiler, karşılarındaki kapitalistlerle nihayet ulaşılmış "sağlıklı bir pazarda" karşı karşıyaydılar. Kent, şimdiye kadar görülmemiş bir biçimde burjuvazinin yalnızca kâr amacıyla el koyduğu bir alana dönüşmüştü. Karşısında hiçbir otorite görmek istemeyen özel girişim istediği yeri seçip, istediği biçimde fabrika ve konut kurabilir, insanları istediği gibi çalıştırıp, istediği gibi barındırabilirdi. Mumford'un değerlendirmesine göre, endüstri kentinin üç temel unsurunu fabrika, demiryolu ve bakımsız konut oluşturuyordu. Dumanı, kömürü, hangarları ve depolarıyla kent merkezine giren demiryolu, kendisini izleyen fabrikalarla kent alanının büyük bir kısmını kaplıyor, havayı ve suyu hızla kirletip, tepeler oluşturan artık maddelerle kenti bir "savaş alanı"na çeviriyordu. İnsanlar bu boyutuyla hiçbir uygarlıkta karşılaşmadıkları bir konut sorunuyla karşı karşıyaydılar. Eski yapıların her bir odasında, bütün bir aile yüksek kiralar karşılığı kalıyor, Liverpool'da nüfusun 1/5'i, Manchester'de 50.000 kişi, Londra'da 20.000 aile mahzenlerde yaşıyordu. "Cehennem, Londra'ya benzeyen br kent olmalıydı!" Susuz, tuvaletsiz, çamur, rutubet ve is içindeki bu "konut"lar, kolera ve tifüs taşıyan fare ve bitlerle paylaşılıyordu. Engels 1845'de, Londra'da 50.000 kişinin "her sabah, gece nerede yatacaklarını bilmeden uyandıklarını" yazıyor. Fabrikaların hemen yanında yapılan işçi evlerinin durumu daha iç açıcı değildi. Yan yana ve sırt sırta kötü malzemeyle yapılmış bu küçük evlerin arka odaları ışıksız ve havasızdı. İşçi mahallelerinin çamur ve çöplerle kaplı yollarında, çocuklar ve domuzlar birlikte geziniyordu. Bazı kentlerde bu işçi mahalleleri o derece "iyi" yerleştirilmişti ki, Manchester'de

Londra'da demiryolu köprüsünün kıyısında bir yoksul mahallesi (Gustave Doré, 1872)

olduğu gibi, varlıklı birisi bir işçi mahallesi ya da işçilerle karşılaşmadan "yıllarca yaşayabilirdi." Ama zamanla, mesleklere göre ayrılmış Ortaçağ kentlerinin mahallelerinden farklı olarak zenginliğe göre sınırları çizilmiş bu burjuva mahallelerinin de tam bir güvenlik sağlamadığı, "iyi mahalleler"in biraz ilerdeki sefaletle birlikte yıllarca yaşayamayacağı anlaşıldı: İşçiler yaklaşamıyorlardı, ama kolera, tifo, tifüs oralara da ulaşmıştı. Burjuvalar, Ortaçağ zenginlerinin vebadan kaçmaları gibi, ya kentin merkezini yoksullara bırakarak banliyölere çekildiler ya da kentin merkezindeki işçi mahallelerinden (hastalık ve *ayaklanma* merkezi) geniş caddeler geçirerek onları kentin dışına sürdüler. Endüstrileşmenin başında, işçi mahallelerinde açlıktan ve hastalıktan kırılan işçilerin arkası hiç kesilmeyecek gibi gelirken, XIX. yy. yarılanınca "doğal ayaklanma"nın sakıncaları görülmeye başlandı. Ama ne sakıncalar! Bir kere doktor-

Londra'da 1820-30 yılları arasında John Nash tarafından planlanıp gerçekleştirilen ve dönemin prestij sembolü olan "Regent Street"i betimleyen bir resim.

lar ve ekonomistler, sağlıklı bir işçinin hasta bir işçiden daha verimli olduğunu burjuvaziye kabul ettiriyorlardı. Daha önemlisi, işçi mahallelerindeki binlerce raşitik, sakat, veremli çocuk askerlik yapamayacak durumdaydılar. Daha 1849'da, Lille'deki işçilerin hayat şartları üzerine bir rapor hazırlayan Blanqui (Adolphe-Jérôme) şöyle yazıyordu: "Bu korkunç evlerde sağ kalabilen zavallı çocuklarsa çok güçsüzdüler. Yirmi yaşına vardıklarında, yüz kişiden onu bile asker olmaya uygun değildi." Burjuvazi çalışacak adamlar bulmuştu, ama devlet savaşacak adamlar bulamıyordu. Üretilmesi gereken insan tipi ise, bugünün çalışanı, yarının savaşanı olabilecek "çok becerili" insandı.

Endüstri kentinin isyan ettirici manzarası, XIX. yy.ın başından itibaren birçok doktor, ekonomist, filozof tarafından dile getirilip eleştirilmişti. Bunlar arasında yeni bir kent ve konutla birlikte yeni bir toplumu da yaratmak isteyen düşünürlerin tasarladıkları, "şehircilik" sözcüğü, ilk kez 1902'de P. Clerget tarafından kullanılmışsa da (G. Bardet'ye göre), modern anlamda şehircilik konusunda ilk örneklerdi. Fransa'da Fourier, Cabet; İngiltere'de Owen, William Morris gibi düşünürler çoğu zaman çok farklı düşünseler de,

doğmakta olan endüstri kentinin insana düşman ve düzeltilmesi gereken bir yapıda olduğu konusunda aynı düşüncedeydiler. Bu düşünürlerin ortaya koyduğu şehircilik, XX. yy'ın şehirciliğinden farklı olarak uzmanların değil, tarihçilerin, ekonomistlerin, politikacıların eseri ve genellikle uygulanma olanağı bulamayan, birer ütopya olarak kalan düşüncelerden oluşuyordu. (Bu nedenle, Françoise Choay, bunları sonrakilerden ayırmak için *pré-urbanisme* olarak adlandırmaktadır)[35]. Bu yazarlar için endüstri kentinin hastalığı ve düzensizliği, ekonomik, toplumsal ve politik düzensizliğin bir sonucuydu. Sorunların çözümü için önerdikleri ideal kentleri de iki ana yönde, geçmişe ya da geleceğe yönelerek, *ilerici* ve *nostaljik* örnekler olarak çizdiler[36]. XIX. yy'da endüstri kentini eleştiren, kenti konu alan bir diğer önemli düşünce çizgisini de Marx, Engels ve Kropotkin geliştirmiştir. Bu düşünürlerse, farklı nedenlerle de olsa, geleceğin kentini önceden kararlaştırılmış bir örneğe göre çizmeye çalışan ütopistlerin şehircilik anlayışını eleştirmede birleşmiş, kent konusunda örnek sunmayan düşünceleriyle yüzyılımızın şehirciliğini farklı biçimde etkilemişlerdir. Fakat bu her iki yaklaşım da -bir örnekten kalkarak ve örneksiz- yüzyılımızın şehirciliğinden farklı olarak, kentten toplumsal ilişkiler ve politikayla olan sıkı bağı çerçevesinde söz etmiştir. Bu nedenle, çoğunluğu mimar olan uzmanların tekeline giren şehirciliğin, ideolojik ve imajiner boyutlarda bir devamlılığı sürdürse bile, politikayla olan bağının zayıfladığını, depolitize olduğunu söyleyebiliriz.

13.

OLMAYAN BİR İNSANA İDEAL BİR KENT

"Kapitalizmin panzehiri olan, fakat yine onun gibi endüstri toplumu tarafından yaratılan sosyalizm" diyor Michel Ragon, "paradoksal olarak, burjuvazinin önceden sahip olmadığı yeni bir ideoloji edinmesine katkıda bulundu: Üretim ve tekniğin ideolojisi." Gerçekten de, "alınterinle kazanacaksın" gibi İncil'den püriten fikirlerle idare eden burjuvaziye, Saint-Simon bir öğreti, bir "teknokra-

35. Françoise Choay, L'urbanisme, utopies et réalités, Seuil, s. 30.
36. Françoise Choay, a.g.e. s. 15.

tik din'' kazandırdı. Saint-Simon, üretimin övgüsünü yaparak toplumu endüstriyle tekrar örgütlemek istiyordu. İlerleme fikriyle endüstrileşmeyi birbirine bağlıyor, toplumun yönetimini ''endüstrinin baronları ve kontları''na teslim ediyordu. Bilimciliğin damgasını taşıyan bu düşünceye göre bilim, yeni bir politik sistemin temelini oluşturacak yeni bir anlayış, hatta bir dindi. ''Yeni Hıristiyanlık'', cenneti, endüstri toplumunun geleceğinde arıyor, kilisesinin başına endüstrinin yöneticilerini getiriyordu. Yeni dönemin dini, bilim ve endüstriyi uzlaştırıyordu. Saint-Simon'un önerdiği sistem ''ütopik sosyalizm'' olarak adlandırılıyordu, çünkü zenginliğin toplumun hizmetine konması gerektiğini savunuyor, ''en yoksul ve kalabalık sınıf''ın hayat şartlarının düzeltilmesinin devletin ilk görevi olduğunu savunuyordu. Tasarladığı toplumdaki en önemli faaliyet olan üretim, merkezci bir biçimde örgütlenecek, ''iş ordusu''ndaki ''işçi mangaları'', mühendis ve politekniklilerin emirleri altında bulunacaktı. Saint-Simon aynı zamanda kapitalizmin ve işçi sınıfının koruyucusu olurken, günümüze teknokratik ideoloji olarak ulaşmış bulunan endüstriyel rasyonalizmin de temelini atıyordu. Saint-Simon'nun sosyalizmi, Raymond Ruyer'nin belirttiği gibi, XIX. yy'da, bir önceki yüzyıldan farklı olarak, mutluluk felsefesi üzerine kurulu moral bir öğreti olmaktan çok, ''daha ekonomik ve teknik'' duruma gelen sosyalizmin en iyi örneğiydi[37]. Saint-Simon'un sosyalizmi, kendini izleyen ütopist sosyalistleri olduğu gibi, ilerde kendisinden söz edeceğimiz Napoléon III'ü de etkiledi.

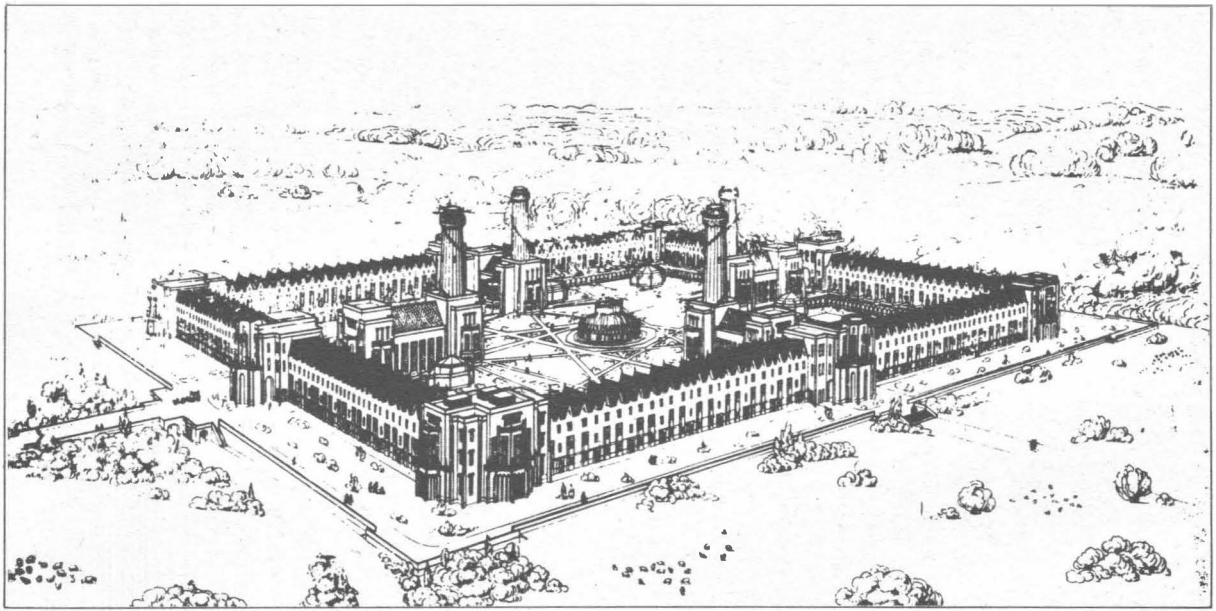
Endüstrinin insanlığı zenginliğe ve barışa götüreceği yolundaki bu imanın en açıkça dile getirildiği ütopya, Etienne Cabet'nin ''İcarie'ye Yolculuk'' adlı yapıtıdır. İcarie'deki zenginlik ve barış da, birçok ütopyada olduğu gibi, ancak bir düzenle hem de otoriter bir düzenle sağlanacaktır. Cabet'nin Napoléon'u örnek alarak İcar'a kurdurduğu bu ülke, insanlar arasında maksimum bir eşitlik ve minimum bir özgürlüğün gerçekleştirildiği, yani yönetilmesi en kolay olan bir ülkedir. Büyük atölyeleri temiz ve aydınlıktır. Yorucu işler makinalar tarafından yapılmakta, devlet yıllık üretim planları hazırlayıp açık bulunan işleri ilan etmektedir. İcarie'de mülkiyet, para ortadan kaldırılmış, her şey gibi edebiyat da planlama içine sokulmuştur. Yazarlar ve şairler özel eğitim ve sınavlardan geçen memurlardır. Burada yargıçlar olmadığı gibi (herkes bulunduğu yerde, okul, aile, atöl-

37. Raymond Ruyer, L'utopie et les utopies, PUF, s. 213.

ye mahkemelerince yargılanmaktadır) polis de yoktur. İşin ilginç yanı, bu ülkede polis yoktur, ama herkes birbirinin polisi, yani herkes polistir: "Bütün memurlar ve hatta bütün yurttaşlar polistir: Tanık oldukları bir suçu izlemek ve ihbar etmek zorundadırlar." İcarie'de herkesin giydiği elbiseler aynı olmakla kalmayıp -beden ölçülerinden gelen eşitsizlik de ortadan kalksın diye olacak- elastik bir kumaştan yapılmıştır. Cabet'nin şehircilik alanında önerdikleri merkeziyetçi sosyalizm anlayışını, özlediği monotonluğu çok iyi yansıtmaktadır. Devletin beş yaşında ailelerinden alarak eğittiği İcarie'nin insanları, birbirinin aynı evlerde oturmakta, evlerinde birbirinin aynı mobilyaları (hem de yerlerinden oynatılamayan) kullanmaktadırlar. Her ailenin resimli bir "demirbaş" albümü vardır. "Evler gibi mobilyalar da tamamen birbirinin aynı olduğundan her aile yalnızca birkaç kişisel eşyasını yanında götürmekte, mobilyalı evini terk edip yine onun gibi mobilyalı bir eve geçmektedir" diyen Cabet, her şeyi önceden düşünmüş, hiçbir şeyi rastlantıya bırakmamıştır! Devlet iskemlelerin modelini ve yerini saptamakla yetinmemiş, çocuklar başını vurunca şişmesin diye eşyaların köşeli olmamasına bile dikkat etmiştir. Bu devlet mutfaklara kadar girmiş, yiyecekleri yasayla belirlemiş, piknik yapacak olanlar için soğuk yiyecekler bile hazırlamıştır. İcarie'nin başkenti İcara, çember biçiminde bir kenttir. Kentin içinden geçerek, onu iki eşit parçaya ayıran nehir, düzensiz bir görünümden kurtarılarak doğru bir çizgi çizecek biçimde akıtılmıştır. Geniş sokaklar birbirini dik kesmekte, her sokakta aynı sayıda ev bulunmaktadır. Birçok ütopyada olduğu gibi burada da yağmura, çamura karşı önlemler alınmış, her sokakta bulunan kaldırım ve geçitlerin üstü kapatılmıştır. Kötü havada, "asla şemsiye kullanmadan", kentin bir ucundan öbür ucuna gitmek mümkündür. Sokaklar her sabah süpürülüp yıkanmakta, çamur ve tozun önüne geçmek için her şey yapılmaktadır. Hastane, mezarlık gibi, çevreyi kirletici fabrikalar ve ahırlar da kent dışında bulunduğundan geniş sokaklar her zaman temizdir. Hiçbir ulaşım aracının giremediği kent sokaklarının yarısına, ancak köpeklerin çektiği küçük arabalarla dağıtım yapılmaktadır. Kentin sokaklarında kahvehane, eğlence yeri bulunmadığı gibi, satıcının ve alıcının kalktığı, yalnızca büyük devlet mağazalarına yer olan bu ülkede dükkânlar da sıralanmamaktadır. Kentin, yazı ve resimlerle kirletilmemesine özellikle dikkat edilen duvarlarını, yalnızca "yararlı bilgiler" içeren afişler süslemektedir. Cabet'nin ideal kenti; eğer kent bizim için geniş ve temiz cad-

delerin, aydınlık evlerin, temiz ve kirli su kanallarının vb. toplamından fazla bir şey değilse, gerçekten ideal bir kenttir. Cabet'nin "örnek kent"leri, "örnek mobilya" ve "örnek evler"i ile muhakkak ki o dönemin düzensiz, büyük kısmında yoksulluğun yaşandığı endüstri kentleriyle karşılaştırılınca ilk bakışta çok çekiciydi. Belki yine ilk bakışta, o dönemin büyük toplumsal eşitsizlikleri dikkate alındığında, bu "örnek kent"ler ülkesindeki mutlak eşilikçi düzen de tek akla uygun çözüm olarak değerlendirilebilirdi. Ancak, bütün bu "ilk bakışlar" aşılıp, kente her alanda yaşanan çoğulculuğun sahnesi olarak baktığımızda, her alanda "Bir"in hâkim kılındığı İcarie'nin kentleri özlenecek gibi değildi. Cabet "örnek kent"lerine örnek kentlilerini yerleştirmişti. Ruyer'nin ifadesiyle "namuslu kızlar, saygılı delikanlılar, sadık eşler"in ülkesi olan İcarie'de, herkes kentin duvarları kadar "temiz", o derece temiz oldukları için de "tarih"in dışındaydılar. Cabet'nin belirttiği gibi, kentler o biçimde kurulmuştu ki, insanların "kaçamak" yapacakları bir köşe bulmaları olanaksızdı.

Cabet, 1847'de Texas'da toprak satın alarak İcarie'yi gerçekleştirmek istediyse de, komünote fazla yaşamadı. 1856'da, Cabet'nin ölümünden sonra onu izleyenlerce birkaç girişim daha yapıldıysa da, bunlar arasında en uzun ömürlü olan New-İcara'ın, 1895'te dağılmasıyla bu hareket son buldu. Avrupa'da düşünülüp Yeni Dünya'da gerçekletirilmek istenen bir diğer ideal kent de, New-Harmony idi. Yeni Dünya'nın keşfi, Thomas More'dan beri zaten ütopistler için bir esin kaynağı olmaya devam ediyordu. Milenarist tarikatlar gibi ütopistler için de, "Reform'a kadar Avrupalılardan saklanmış" bu "temiz topraklar" her şeyiyle yeni bir hayatın yeşereceği, bir "yeryüzü cenneti"nin kurulabileceği, gerçekten "yeni" bir dünyaydı. Mircea Eliade'ın güzel değerlendirmesiyle, "New-Amsterdam, New England, New-York, New-Haven, bütün bu isimler yalnızca terk edilmiş yurdun nostaljisini değil, fakat aynı zamanda bu yeni topraklarda hayatın başka boyutlar kazanabileceği yolundaki umudu da belirtiyordu." New-Harmony de, Avrupa'dan bir diğer ütopistin, Robert Owen'in, 1824'te Amerika'da geniş bir toprak almasıyla kuruldu. Sekiz yüz kişilik bir komünoteyle başlanan bu deney de, çok geçmeden, 1828'de dağıldı. Owen, bu deneyde servetinin büyük kısmını kaybettiyse de, Avrupa'ya dönerek, giderek dinsel bir renk alacak olan düşüncelerini tanıtmaya devam etti. Robert Owen, on yaşında fabrikada çalışmaya başlamış, ticaretle uğraşmış ve daha on

R.Owen'ın 1825'te çizdirdiği "New Harmony" tasarımı.

dokuz yaşında Manchester'deki bir iplik fabrikasına yönetici olmuştu. Dokuma tekniğine yenilikler getiren genç yönetici, yirmi beş yaşında bir fabrikanın patronları arasına karışmış ve gerçekten peri masallarını hatırlatan biçimde zengin bir fabrikatörün kızıyla evlenerek, otuz yaşına gelmeden İngiltere'nin en zenginlerinden birisi olmuştu. "Günümüzde, iş bütün erdemlerin kaynağıdır" diyen Saint-Simon gibi, Owen'in sosyalizmi de teknoloji tarafından büyülenmişti. Edourad Dolléans'ın şu sözleri, endüstriye makinaların girmesinin, bu düşünürü de ne derece etkileyip, belirlediğini iyi özetlemektedir: "Owen toplumu işlenmiş (mamul) bir madde, kurumlar sistemini ise, çarkları isteğe göre değişebilecek mekanik bir kuruluş olarak görmektedir." Owen'e göre, makinaların kullanılması, ortaya çıkardığı büyük zenginlikle, nihayet bütün insanların isteklerinin karşılanabileceği bir yeni dönemi başlatmaktadır. "İyi" olarak doğan, fakat mevcut şartlar tarafından birbirlerine kin beslemeye, tartışmaya sürüklenen insanlar, artık rasyonel bir eğitim yöntemi ve sınır tanımadan büyüyen bir zenginlik sayesinde yeni bir topluma kavuşacaklardır. Owen, sahip olduğu fabrikayı "örnek bir fabrika" yapmakla işe başlamıştır. Gerçekleştirdiği reformlar, hümanistliğini olduğu kadar, üretimi rasyonel kılma çabalarını da yansıtmaktadır. New-Lanark'daki bu deneyle, yüksek üretkenliğin işçilerin iyi yaşam ve çalışma şartlarıyla olan sıkı ilişkisini anlatmaya çalışmış, bu amaçla işçilerin çalışma sürelerini azaltıp, ücretlerini arttırmış, işbölümünü yeniden planlayıp uzmanlaşmayı sağlamıştır. Fabrika ve çevresinde yer alan ev, mağaza ve okullardan oluşan bu üç bin kişilik işçi sitesi, o zamana kadar rastlanmayan bir örgütlenmeyi gerçekleştirerek, yalnızca İngiltere'ye değil bütün dünyaya örnek olmak iddiasındaydı. Sokakları her gün süpürülen, evlerinin iç temizliği sürekli denetlenen bu site, Owen'in benzetmesiyle saat gibi düzenli işliyordu. Bütün ütopistler gibi, Owen'in de, eğitimin yaratacağı mucizelere inancı tamdı. Çocuklara olduğu kadar yetişkinlere yönelik bir eğitimin de verildiği okulları, önceden belirlenen bir insan tipini üretecek bir endüstri kolu gibiydi. Owen'in de, Cabet gibi, Napoléon'a hayranlık beslemesinden olacak, okullardaki kız ve erkek öğrenciler trampetle askeri talim yapıyorlardı. (Ordunun, özellikle düzen "rasyonel" kılındıktan sonra, "düzen" meraklılarını her zaman nasıl büyülediği hatırlanmalıdır. Bu kurum, temsil ettiği "dakiklik", "netlik", "disiplin" gibi değerlerle "evrensel barış" peşinde koşanları bile etkileyebilmiş, düzensizliğin kendini gösterdiği her yerde "düzen"e dö-

nülebilmesi için insanların büyük kısmının aklına gelen ilk örnek olmuştur. İlk sosyalistlerde, hatta Fourier gibi bir liberter de bile, orduya yapılan gönderme eksik olmamıştır.) New-Lanark'daki olayı bir türlü anlamayan patronların şaşkın bakışları altında, fabrika getirilen yeni düzen içinde gerçekten daha çok kâr edip, sitedeki okullar birçok devlet adamının ziyaret ettiği bir yer haline gelirken, Owen de insanlığı aydınlığa çıkaracak rasyonel sistemini devlet başkanlarına açıklamaya ve kabul ettirmeye çalışıyordu.

Owen'in tasarladığı toplum, sayıları beş yüz ve üç bin arasında değişen küçük komünotelerden oluşacaktı. Kendilerine yeten bir yapıda olacak olan yarı-endüstriyel, yarı-tarımsal bu komünotelerde çocuklar büyüklerden ayrılarak tek bir ailenin çocukları gibi birlikte büyütülecekti. Owen sitenin planı ve mimarisine de büyük önem vermiş, ayrıntılarıyla her şeyi belirlemişti. Sokaklara ve avlulara, sakıncalı bulunduğu için yer verilmeyen bu planda, yapılar, tarım yapılan toprakların merkezine bir kare oluşturacak biçimde yerleştirilmişti. Bu karenin içinde yer alan herkese açık yapılardan birisi, ortak olarak kullanılan mutfak ve yemekhanelere ayrılmıştı. Bir diğeri ana okulu ile okuma ve ayin salonunu, üçüncü yapı ise daha büyük çocuklar için bir başka okulu, toplantı salonlarını ve kitaplığı barındırmaktaydı. Karenin üç köşesine her biri dört odalı işçi evleri sıralanmış, üç yaşından büyük çocukların kaldığı yatakhane de, dördüncü kenar üzerine yerleşmişti. Evlerin arkasında bahçeler; bahçelerin arkasında ağaçlarla ayrılmış bir alanda atölyeler, ahırlar, mezbaha, çamaşırhaneler; daha da uzakta bira, un üretimi için gerekli tesisler bulunmaktaydı. Owen, insanların, komünotelerden oluşan bu yeni toplumda kentin doğurduğu sakıncalardan uzak, fakat kentin sağladığı yararlardan da vazgeçmeden mutlak bir mutluluk ve barış içinde yaşayacağına inanıyordu. Bu komünotelerdeki uyumu, en iyi yine kendisi özetliyor: "Owen, 1838 Ağustos'unda, haber verdiği yeni dünyayı konu alan sayısız konferanslardan birini vermektedir. Konferansın sonunda Komünote'yi gösteren büyük bir plan sergiler. Salondan sorular: ' Akıl hastanesi nerede bulunuyor? ' Cevap: ' Delilerimiz olmayacak. Herkes zeki ve aklı başında insanlar olarak biçimlenecek.' Bir başka soru: ' Kurtlar koyun kılığında içeri girmeyecekler mi? ' Mr.Owen: 'Kurtlar olmayacak! "[38]

"Kurtla kuzunun birlikte gezdiği", tam bir uyumun hüküm sür-

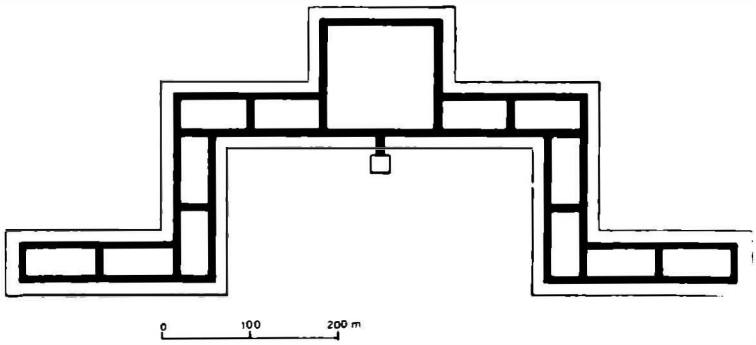
38. Antoine Lion, "Le discours utopique" içinde, 10/18, s. 302.

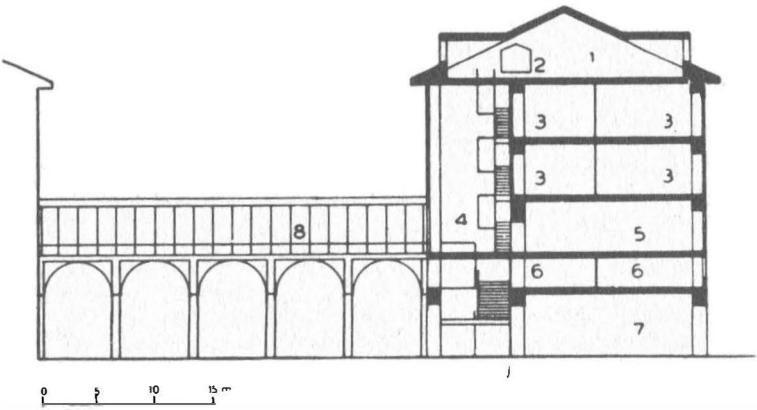
düğü, herkesin "iyi" ve "kardeş" olduğu toplumları çizen ütopyalar, "rasyonel" bir iktidardan kalkarak toplumu çizenlerden farklı olsalar da, çatışmayı, çelişkiyi, farklılığı -insanların mutluluğu için- yararlı görmeyip dışladıklarından, onlar da tarihin dışına çıkmak ve toplumu değişmez mükemmelliğinde dondurmak istemektedir. Böyle mükemmel bir toplumun gerçekleşeceğinden şüphe edilmemektedir, çünkü insanların içinde yer alacakları yer ve zamandan soyutlanarak, arzularının, gereksinimlerinin önceden "bilimsel" olarak belirlenebileceğine inanılmaktadır. Niyet ne olursa olsun, toplumsal alanın çoğulluğunun belli değer ve kurallara indirgenmesi, totalitarizmi çağrıştırdığından "iyi insanlar" için kurulan "iyi toplum"lar, "iyi kent"ler de sıkıcı ütopyalar olmaktan hiçbir zaman kurtulamamaktadır. Konudan biraz uzaklaşarak söylersek, bir ütopistin eseri olmayan toplumlar da bile, eğer toplumsal alan iktidarın gönlünde yatan ideal doğrultusunda (ve toplumun gönüllü-gönülsüz katkısıyla) giderek homojenleşme yolundaysa, benzerliğin erdem olduğu ütopyaların -karikatürize de olsa- birer kopyalarını buralarda bulabiliriz. Toplumsal ilişkileri atlayarak yalnızca konumuzla ilgili benzerliklere Türkiye örneğinde değinecek olursak: Ülkenin kentleri öyle bir duruma gelmektedir ki, sanki çapsız bir ütopist-şehircinin elinden çıkmıştır. Batıdan doğuya kara yolundan yapılacak bir yolculuk hemen hemen birbirinin aynı kentlerden geçerek tamamlanmaktadır. Kente her yerde aynı genişlikteki düz caddelerden girilmekte; caddelerin iki yanında aynı "plansızlık"a göre yapılmış yapılar sıralanmakta; kentin merkezinde aynı hükümet konaklarına rastlanılmakta ("devletin birliği" ilkesi, bence hükümet konaklarının birliği şeklinde mimariye yansımamalıdır); benzer üniformalar içindeki öğrenciler aynı lise ya da sanat liselerinden çıkmaktadırlar. Kentlerdeki konutların da planları ve eşyalarıyla İcarie'yi aratmayacak bir duruma yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Son umut, insanlarda gibi görünüyor! Ama ütopistlerin çok iyi sezip uyguladıkları bir kuralı da unutmak mümkün değil: Benzer kentler benzer insanlar (ya da tersi).

"Uyumsuzlukları yok etmenin ve hepimizi kardeş kılmanın sanatını bulmak için üç bin yıl harcandı. Bu uyumsuzluklardan yararlanmak sanatına üç saat olsun verilemeyecek mi?" Owen'in yaşıtı Fourier "kardeşlik"ten değil farklılıktan yanadır. Tutkuları engellemek yerine onlardan insanların gelişmeleri için yararlanmak istemektedir. Ona göre toplumsal çevreye uydurmak için insanı de-

ğiştirmek yerine, insanların tutkularına göre toplumu değiştirmek gerekir. "Tutkusal çekim yasası" politika ve ahlak anlayışımızı altüst etmelidir. Ruyer'nin, haklı olarak Gümrükçü Rousseau'ya benzettiği Fourier, çalışanları hâkim tutkularına göre grupladığı "phalanstère"i ile ütopistler içinde şehircilik konusunda en fazla düşünen ve etkili olan düşünürdür. "Phalanstrère"ler, insanlığın o güne kadar geçtiği beş dönem olan, Eden, Vahşilik, Ataerkillik, Barbarlık ve Uygarlık'tan sonra yer alacak olan yeni dönemin eseri olarak düşünülmüştür. Büyük toplumsal değişiklikleri getirecek olan bu yeni dönem de "Garantisme"le başlayıp, "Harmonie" ile son bulacaktır. "Phalanstère" yaşları, zevkleri, karakterleri farklı 1500-1600 kişiden olan bir ortaklıktır. Fourier mümkün olduğu kadar çeşitliliği sağlamak istemektedir. Ona göre yeteneklerde ve tutkularda ne kadar çeşitlilik sağlanırsa ortaklar arasında uyuma o derece çabuk ulaşılacaktır. Sınıflandırmaya düşkünlüğünü o dereceye vardırmıştır ki (bazılarına göre bu onun ticaretten gelmesine bağlıdır!) karakterler arasında 810 nüans saptamıştır. "Phalanstère" bütün ortakların pay sahibi olduğu bir kooperatiftir. Herkesin çalışmasa bile hayatını sürdürebilmesi için gerekli asgari gereksinimi karşılanmaktadır. Ücretlilik kaldırılmış, yerine ortak mülk ve kârdan pay alma sistemi getirilmiştir. Nüfusun 7/8'i tarım ve endüstride çalışanlardan, geri kalan kısmı da artistler, bilginler ve sermayelerini ortaklığa katarak bundan gelir sağlayan kapitalistlerden oluşmaktadır. Ortaklığın kârının da, asgari geçim sağlandıktan sonra, 5/12'si emeğe, 4/12'si sermayeye, 3/12'si de yeteneğe ayrılmıştır. "Phalanstère"deki en "yoksul" sofra bile, "Uygarlık"daki en zengin sofradan iyi donatılmıştır. Genel olarak ütopyalarda gözlenen çilecilik buraya girmemiş, Fourier (Rabelais'yi hatırlatan biçimde) en yoksulun sofrasına bile 30-40 çeşit yemek ve bir düzine değişik içecek koymuştur. Söylediğimiz gibi, Fourier için karakterleri biçimlendiren tutkular çok önemli olduğu için, "Phalanstère"deki çalışma hayatı da bu tutkulara göre düzenlenmiştir. On iki tutkudan birisi olan ve çeşitlilik, değişiklik gereksinimini açıklayan "papillonne"un gelişimini sağlamak için iki saatte bir iş değiştirilmektedir.

Fourier'ye göre bir "barbar kent", Fransa'da kentlerin çoğunda görüldüğü gibi, birbirinin üstüne yığılmış evler, dar ve eğri sokaklardan oluşmaktadır. Petersbourg, Amsterdam, Yeni Londra ve Marsilya gibi "uygar kentler" ise dama tahtasını örnek alan planlarıyla "monoton bir düzene" sahiptirler. Birkaç sokağını gördükten son-

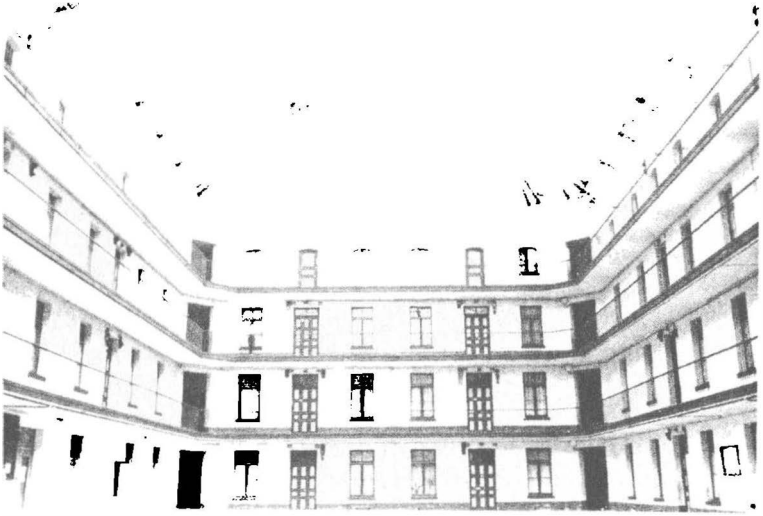
Fourier'in Phalanstére'sinin plan ve kesit şemaları (Le Jaand)
1- Çatı arası (Misafir odaları)
2- Su deposu
3- Özel konutlar
4- Yükseltilmiş geçit
5- Toplanma salonu
6- Çocuklar için ara kat
7- Zemin kat
8- Yükseltilmiş kat.

ra "ezbere bildiğimiz" bu kentler, o derece sıkıcıdır ki, hemen Paris gibi biraz süslü ve değişik "barbar üslupta bir kenti" tercih ederiz. "Uygarlık, üç bin yılda barınma sanatını bile bulamamıştır." Fourier, özel ve ortak çıkarların uzlaşımının gerçekleşeceği yeni toplumunu güzel ve yararlının birleştiği yeni yapılarda yaşatmak istemektedir: "Güzel çirkinden daha masraflı değildir." "Phalanstère" ya da "Ortak Saray" iki kollu, üç katlı büyük bir yapı olarak düşünülmüştür. Yemek salonları, kitaplık, gözlemevi, tapınak gibi sessizlik isteyen yerler merkeze konmuş, yapının kollarından birisine gürültülü atölyeler, diğerine ise ziyarete gelecek yabancılar için odalar ve salonlar yerleştirilmiştir. Ortaklar üst katlarda bulunan özel apartmanlarda kalıyorlarsa da, yatma dışında birlikte yaşamakta, birçok salonda bir araya gelip, ortak mutfakta pişeni birlikte yemektedirler. Ahırlar, ambarlar ve büyük mağazalar ana yapının karşısında yer almıştır. Fourier, her zaman elinde bir metrelik bir bastonla dolaşıp, karşılaştığı bütün yapıların ve meydanların ölçüsünü aldığından olacak (sonradan Le Corbusier de cebinden metreyi eksik etmeyecektir!) "Phalanstère"e ilişkin ideal ölçüleri ayrıntılarıyla vermektedir. "Phalanstère"in sokakları da çamurdan ve yağmurdan arındırılmıştır. (En "acayip" tutkuları sıralayan Fourier'nin şehircilik konusundaki bu "temizliğini" nasıl açıklamalı?) Ulaşım tamamen kapalı sokaklar ve tüneller yoluyla sağlanmaktadır. Birinci katta yer alan ve bütün yapıyı dolaşan kapalı sokaklar kışın ısıtılmakta, yazınsa serinletilmektedir. Kış aylarında insanlar atölyelere, yemekhaneye, salonlara "kürk ya da çizme giymeden", kötü hava şartlarından uzak "nezle olmadan"(!) gidebilmektedirler. Fourier'ye göre, tek başına bu kapalı sokaklar düzeni bile, "Phlanstère"deki en yoksul ortağa dahi "Uygarlık"ın krallarının sahip olduğundan çok daha fazla konfor sağlamaktadır: "(...) Krallar bırakın kapalı sokaklarla sağlanan bir ulaşımı, çoğu zaman yağmurdan korunaklı arabaya binebilecekleri bir sundurmadan bile yoksundurlar."

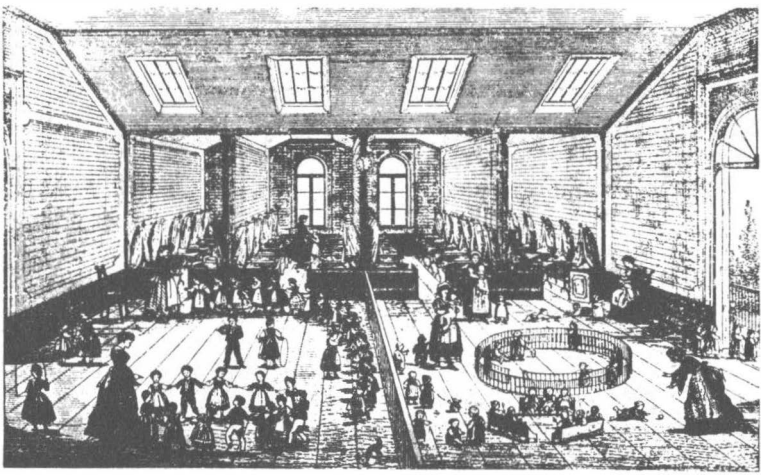
Fourier, bugün, daha çok yapıtlarında keşfedilen şiirselik, oyunsallık ön plana çıkarılarak değerlendiriliyor. Dünyanın ekseninin 7 5 eğilerek sürekli bir ilkbahar düşleyen, tutkulara, içgüdülere sayfalar ayıran bu düşünür, haklı olarak André Breton'un ilgisini çekmiş, psikanalizin habercileri arasında sayılmıştır. Fakat Fourier'nin çağdaşı olan izleyicileri, onun düşüncesini, bu "delilik"ten arındırarak "rasyonel" kılmak istemişler, Gilles Lapouge'un sözleriyle "mumyalaştırmışlardır." Fourier, hikâyeye göre, her öğle vakti Palais-

Royal'ın bahçesinde projesini finanse edecek birisini beklermiş. Randevularına kimsenin gelmediği Fourier, 1837'de evinde kedileri ve çiçekleri arasında üzerinde redingotu, yalnızlık içinde ölünce, "Fourierisme"in başına, "phlanstère"i yazılarıyla tanıtmasının yanı sıra, 1854'te Amerika'da sürgünde bulunduğu sırada Dallas yakınlarında bu örneğe göre, uzun ömürlü olmayan bir de komünote kuran Victor Considerant geçmişti. Daha önce orduda mühendis olan Considerant, daha çok "phalanstère"in getireceği "düzen"in altını çiziyor, tek tek evlerden oluşan kentlere kıyasla mutfak, yemekhane gibi birçok mekânın ortaklaşa kullanıldığı konut birimlerinden oluşan bir yerleşme biçiminin sağlayacağı yararları şöyle sıralıyordu: XIV. Louis ve mimarlarının, beş bin savaş malülünün her birine bir küçük ev yaptırma gibi saçma bir işe girişmemeleri, 1600-2000 kişilik bir topluluğu da 350-400 ev yerine büyük bir yapıda barındırmak, çok daha akıllıca ve ekonomik bir yoldu. Böylece dört yüz mutfak, dört yüz yemek odası, dört yüz tavan arası ve mahzen, dört yüz ahır ve samanlık, birkaç bin kapı ve pencere tasarruf edilebilirdi. Considerant, böyle bir projeyi gerçekçi bulmayanlara, sonradan Jules Verne'nin "Yüzen Kent" olarak tasarlayacağı büyük yolcu gemilerine bakmalarını öğütlüyordu."

"Fourierisme"in bir başka militanı olan Godin'in, 1859'da kurduğu "Familistère de Guise", endüstri ve tarımı birleştirme, farklı bir mimari ve örgütlenme yolunda gerçekleştirilen en uzun ömürlü (günümüze kadar gelen) komünotedir. Soba ve fırın yapımında sac yerine dökme demir kullanma tekniğini getirerek zenginleşen bu demir çelik işçisi, servetini, Fourier'nin düşlediği bir "Phlanastère" gerçekleştirmek için kullanmış, ortaya çıkan deney ilginç karşılandığı kadar sağdan ve soldan şiddetli saldırılara hedef olmuştu. On sekiz hektarlık bir alan üzerine kurulan ve yaklaşık bin kişinin yaşadığı bu işçi sitesinde birbirine bağlı üç ana yapı, okul, çamaşırhane, fırın vb. olarak kullanılan küçük yapılar ve bir manüfaktür bulunuyordu. Boş alanlarda parklar ve meyva bahçeleri yer alıyordu. Kooperatifin ortakları konutlarının hemen yanı başında bulunan manüfaktürde çalıştıkları gibi, siteden çıkmadan bütün gereksinimlerini karşılayabiliyorlardı. Godin 1874'te yayımladığı kooperatifi tanıtan kitabında işçi konutlarının sakin, dinlendirici yerler olması gerektiğini, bu yüzden sitede çamaşırhane ve herkese yemek çıkaran bir mutfağın bulunduğunu, konutların bol suya kavuşturulduğunu ve her iki cepheden de aydınlığa açıldığını belirtiyor. Gerçekten, Ra-

Godin'in "Familistére de Guise"inin bugünkü görünüşü.

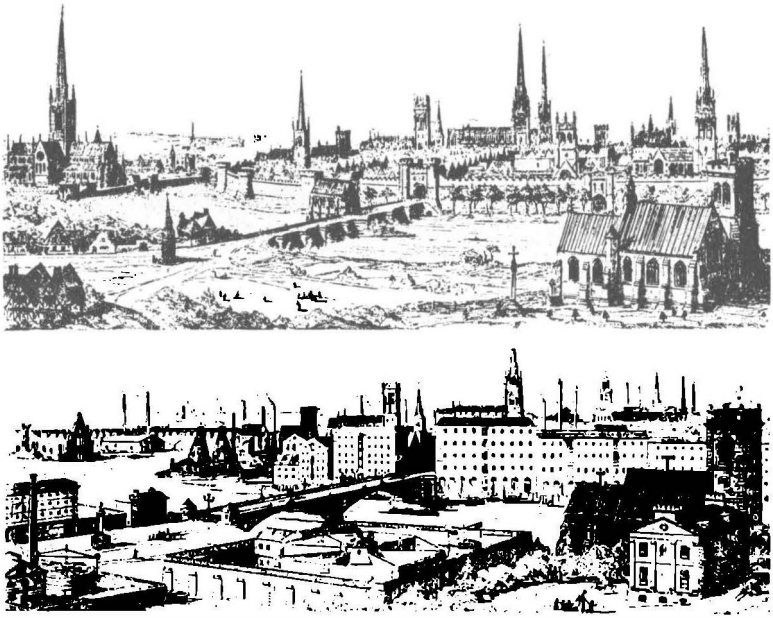
"Familistére de Guise"de yuva.

gon'un belirttiği gibi,bu komündeki işçiler Paris'in burjuvalarından daha iyi konutlara sahiptirler. Sitede yaş gruplarına göre yedi sınıfa ayrılan çocukların eğitiminde bahçecilik önemli bir yer tutuyordu. Godin de sitedeki apartmanlardan birinde oturuyor, yazdığı kitapçıklarla işçilere bu konutlarda nasıl oturulacağını açıklıyordu. Kurallara uymayanlara, Ortaklar Konseyi'nin kararıyla, topluluktan ihraca varan cezalar verilebiliyordu. İşçilerin sıcak sulu, tuvaletli, aydınlık konutlarda oturduğu bir kooperatif aracılığıyla iyi beslendikleri; sağlık hizmetinden yararlandıkları; iki adım ötedeki manüfaktürde çalıştıkları; çocuklarının eğitim sorununun hemen orada çözümlendiği bu tiyatrolu, sokakları gaz lambalarıyla aydınlatılmış, bahçeler ve parklar içindeki "Familistère", o dönemdeki işçilerin hayat şartları hatırlandığında gerçekten bir "dünya cenneti" olarak nitelenebilecekken, söylediğimiz gibi daha o zamandan solun eleştirilerini de üzerine çekti. Anarşistler burayı bir "kışla" olarak değerlendirirlerken, Engels "Konut Sorunu"nun ilk baskısında deneyi överken, sonradan fikir değiştiriyordu. İlk baskıda Godin'in sitesi "sosyalist bir deney" olarak nitelenirken, 1887'deki baskıda buranın da "işçilerin sömrüldüğü bir yer"den başka bir şey olmadığı ileri sürülüyordu. Bu farklı eleştiriler, "Familistère" ve benzeri deneylerin görmek istemedikleri önemli bir sorunu açığa çıkarmaktadırlar: Çok sınırlı sayıda insanın birlikte yaşadığı bu komünler, ancak kentte bulunabilen birçok hizmeti getirmeye çalışmalarına rağmen, tabii ki birer kent değildir. endüstride makinalaşmanın zenginlikle birlikte ortaya çıkardığı yoksulluğun, büyük bölümünde okunduğu büyük kentlere bir tepki olarak doğan bu minyatür kentler, paternalist biçimlerinin bir sonucu olarak üyeler arası bir iç çatışmayı dışlıyordu. Sindirilmiş bir çalışma disiplini ve komünote ahlâkıyla, işlerin her türlü çatışmadan uzak ilelebet yolunda gitmemesi için bir neden yoktu. Ancak, asla küçümsenmemesi gereken bu deneyler, çatışmayı dışladıkları için de hareketsizliğe, dağılmasalar belki de birer "kışla"ya benzemeye mahkûmdu. "İlerici şehircilik" örnekleri endüstriyi kabulleniyor, hatta kimi zaman onun yaratacağı zenginliği ve otomasyonu, insanlığın mutluluğu için tek yol görüyor; fakat kırlara taşınmış ve tarımla tamamlanmış bu endüstrinin zorunlu olarak yol açacağı -ve açtığı- toplumsal hareketlerin kurulacağını umdukları bir "uyumla" aşılacağını öngörüyordu. İşçi sınıfı büyük kentlerin kapkara işçi mahallelerinde kötü konutlarda oturuyor, kötü besleniyor, çok çalışıyordu. Ama çok geçmeden bu işçi

mahallelerinin toplumsal çatışmaların odaklarından birisi olduğu görüldü. Kentler kapkaraydı; ancak bu kez boyutları daha genişlemiş bir demokrasi için verilen mücadelenin asıl sahnesi de yine bu kentler olacaktı.

14.
NOSTALJİK-KÜLTÜRALİST YAKLAŞIM

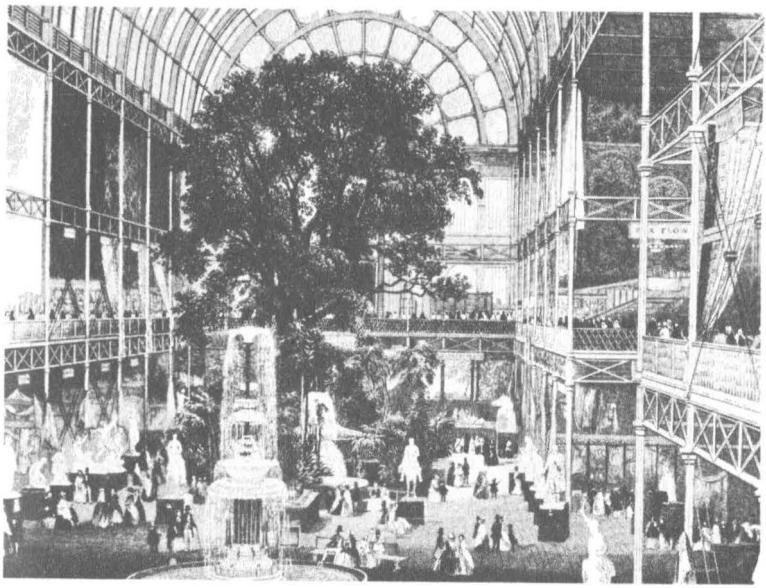
XIX. yy.'da büyük endüstri kentlerini eleştiren ve alternatif olarak "örnek kentler" ileri süren bir başka şehircilik anlayışı da, Françoise Choay'ın sınıflandırmasıyla "kültüralist" anlayıştır. "Kültüralizm", endüstri kentinin "hasta" olarak nitelenmesi ve hastalığın ancak bir "örnek kent"le aşılabileceği hususunda şimdiye kadar özetlediğimiz "ilericilik"le aynı fikirde ise de, "çareler" söz konusu olduğunda ondan ayrılmaktadır. Bu anlayış, İngiltere'de Pugin'den esinlenerek, özellikle John Ruskin ve William Morris tarafından geliştirilmiştir. "İlericilik"in tekniğin gücüne inanması ve dolayısıyla ilerinin ideal kentini giderek gelişecek bu gücün her alanda sağlayacağı zenginlik ve rahatlık üzerine kurmasının tersine, "kültüralizm" kapitalizme olduğu gibi makinalaşmaya da karşı çıkmış, "eski kültürel komünotelerin nostaljisi" ona asıl karakterini kazandırmıştır. Bu şehircilik anlayışını paylaşan düşünürler, endüstrileşmeyle ortaya çıkan ve niceliksel yanın ağır bastığı, kayıtsızlığın hakim olduğu bir dünya karşısında eski kentlerin organik birliğini savunmuşlardır. "Bu modelin ideolojik kilit taşı artık ilerleme değil,kültür kavramıdır." İngiliz mimar Pugin 1837'de yayımladığı kitabında ("Karşıtlıklar"), bir kentin Ortaçağ ve kendi çağındaki durumunu karşılaştırıp 1440'taki kentin dinsel yapılarının nasıl dört yüz yıl sonra yerlerini fabrika, hapishane, akıl hastanesi gibi kurumlara bıraktığını gösteriyor ve Ortaçağ yapılarının mimari açıdan üstünlüklerini sıralıyordu. Mimarlık alanında güzelliğin ölçüsü olan biçimin işleve uygunluğunu en iyi şekliyle yansıtan Ortaçağ yapıları, bu güzelliklerini kendilerini ortaya çıkaran kültürel komünoteye borçluydu. Pugin, çağının zorla ele geçirilmiş "üstünlük maskesini" indirerek, geçmişin değerlerine dikkat çekmek isterken, şehircilik alanında gerçekleşen su, gaz, kanalizasyon ağı gibi yenilikleri yadsımıyor; bü-

Pugin'in bir Hıristiyan şehrinin, 1440 ve 1840'taki görüntüsünü karşılaştıran resmi.

tün bunların "aynı zamanda tam tutarlı ve Hıristiyan bir üslupta" kurulmuş bir kentle birlikte olabileceğini ileri sürüyordu. Ruskin de çok etkilendiği Pugin gibi sanat, mimari, kent konusunda nostaljik bir düşünceyi benimsemekte, döneminin monoton mimarisini eleştirirken çeşitliliğin övgüsünü yapmakta ve kenti bir kültürel bütünlük, bir organizma olarak anlamaktadır. Gotiğin övgüsünü yapan bu estet için sanat, "aşkın bir hakikatın açığa çıkması" olduğu kadar, "bir toplumun canlılığını" da ifade etmektedir. Kendi sözleriyle, "bir ülkenin sanatı, o ülkenin politik ve toplumsal erdemlerini yansıtmakta, dile getirmektedir." Ruskin'e göre döneminin monoton mimarisini hiç kimse sevemez: sürekli aynı şeyi duymak gibi, hep aynı şeyi görmek de ilginç değildir. Edimbourg'da verdiği bir konferansta, kentin yalnızca bir caddesinde saydığı birbirinin aynı yüzlerce pencereden söz ederken tekrara, simetriye karşı çıkıyordu: "Mimarlarınıza

hep aynı şeyi yeniden yaptırıyorsunuz (...) ve bunun sizi etkileyeceğini sanıyorsunuz!" Doğanın eserlerinde simetriyi, eşitliği görmüyorduk. Güneşin doğuşu ve batışı her gün aynı değildi; ağaç güzelliğini asimetrik oluşuna borçluydu. Aynı şekilde Ortaçağ kentlerinin güzelliği de, yansıttıkları bu çeşitlilikten geliyordu. "Mimari", diyordu Ruskin, "Herkesin öğrenmesi gereken bir sanattır, çünkü herkesi ilgilendirmektedir." Döneminin mimarisindeki zevksizliği, insanların evlerini artık yalnızca geçici konutlar olarak görmesine bağlıyor, kentsel mimarinin eski kentlerde yaşandığı gibi ancak dayanışmayla bir güzellik ve ululuğa kavuşabileceğini ileri sürüyordu. Ona göre, ulusal mimarilerin karakterleri, onların yalnızca, iklime ve yere uygunluklarından değil, aynı zamanda içinde geliştikleri özel "zihinsel iklim"le bağlantısından, birlikteliğinden kaynaklanıyordu. "Hiç kimse eğer metafizikçi değilse mimar olamaz"dı. Endüstri kentlerinin kapkara, hüzün verici işçi sitelerini, garlarını, hapishane - fabrikalarını yapan mimarlara, övgüsünü yaptığı sanatçı- mimarı hatırlatıyordu. 1851'de, Londra'da altı ayda inşa edilen ve metalik mi-

Kristal Saray'ın iç görünüşü.

marinin en iyi örnekleri arasında sayılan Paxton'un "Kristal Saray"ı, gözlerini sanatçı -mimarlarının kurduğu eski kentlere ve yapılara çevirmiş Ruskin için "bir salatalık serası"ndan başka bir şey değildi.

Ruskin'in uygarlığı hedef alan acımasız eleştirileri William Morris tarafından da tekrarlandı. Fakat Morris, hocasının tutucu tavrının tersine sosyalist bir militandı. Ruskin'in izleyicisi olduğu kadar Dickens'ın da hayranı olan bu mimar, şair, ressam için de döneminin yapılarına hakim mimari üslup sunulduğu gibi bir ilerlemeyi değil, bir gerilemeyi, çirkinliği yansıtıyordu: "En son yapılan ev, her zaman en çirkin ve en bayağı evdir." Morris'e göre mimarinin canlı olduğu dönemlerde kentteki hemen bütün evler güzelken, şimdi bunlardan bir tekini bile görmek bizi şaşırtmakta, heyecanlandırmaktadır. Ortaçağ'da katedral ve küçük bir ev aynı üslupta yapılıyor, önemli ve basit yapılar ancak boyutları ve bazen kullandıkları malzeme bakımından birbirinden ayrılıyordu. Kent bütün yapılarıyla güzeldi. Endüstrinin zorla kabul ettirdiği çalışma biçimi insan emeğini aşağılamış, zanaatkârlık döneminin sanatını öldürerek, yalnızca çirkinlik yaratmıştır. Her beceri sahibi insanın içinde yaşadığı komünoteye bağlı olarak, onunla dayanışma içinde, fakat aynı zamanda bireyselliğini de kaybetmeden çalışmasıyla oluşmuş ve eski yapıları ve kentleri yükseltmiş halk sanatının yerini alan bu ezici çalışma biçiminin güzellik yaratması mümkün değildir. William Morris, bir sosyalist olarak, çalışan sınıfların şartlarının maddi yönden düzeltilmesi için mücadele verirken, aynı zamanda çalışmanın tekrar zevk verici bir duruma dönüştürülmesini özellikle savunmaktadır. Nitekim "Hiçbir Yerden Haberler" adlı ütopyasında da görüldüğü gibi onun sosyalizmi daha çok, ekonomiye fazla yer ayırmayan bir estetin sosyalizmidir. Kendi ütopyasından iki yıl önce, 1888'de yayımlanan Bellamy'nin "Geçmişe Bakış" adlı ütopyasındaki "iş ordusu" nu sıkıcı bulan, Fourier'nin "phalanstère"i ve benzeri türden bütün ideal sitelerin ancak yoksulluğa karşı bir sığınak olabildiklerini ileri süren Morris'in eleştirileri ve ileriye dönük önerilerinde asıl rolü oynayan estetiktir. Endüstriye karşı tutumunun bir uzantısı olarak ütopyasında büyük kentleri ortadan kaldırmıştır. Londra'nın pis mahallelerinin yerlerini parklara ve müzelere bıraktığı, ırmak kıyılarını fabrika bacaları yerine güzel kır evlerinin kapladığı, herkesin istediği mesleği serbestçe seçip üretimin soyut bir pazar için yapılmadığı bu ideal ülke, hiçbir şeyin ziyan olmadığı "büyük bir bahçe"yi andırmaktadır. "Kent kırları istila etmiş", fakat kentli istila-

cılar eski zamanların savaşçı istilacıları gibi istila ettikleri yerden etkilenerek kentli olmaktan çıkmışlardır. Kent ve kır arasındaki fark ortadan kalkmıştır.

15.
KROPOTKİN: "GELECEĞE KURAL KONAMAZ"

Yukarda özetlediğimiz gibi, "ilerici" şehircilik örnekleri bilime, tekniğe güven besleyip; ulaşılacak "ideal insan" tipine yaraşır kenti; oturma, çalışma, dinlenme gibi kullanım biçimlerine göre bölerek, her kullanım biçimi için de standart bir yapı öngörmüştür. Bu anlayış, kentini "düzenli ve çok temiz" olarak sunarken, "kültüralist" akım, maddeci uygarlığa karşı kültürü, "mal" karşısında "eser"i savunmuş, doğayla uyum içinde yaşatmayı amaçladığı insanlarına Ortaçağ kentlerini örnek alan, farklılığın, önceden kestirilemezliğin, gerçekleştiği organik bir kent tasarlamıştır. Fakat bu farklılıklarına rağmen, her iki şehircilik anlayışı da, önceden söylediğimiz gibi kentle birlikte toplumu da değiştirmek kaygısını taşımaktadır. Ayrıca her iki anlayış için de, betimlemeler farklı olsa da geleceğin kenti örnek olarak tasarlanmakta, "kent bir süreç ya da bir problem olarak düşünülme yerine, her zaman, indirgenebilir bir nesne, bir şey olarak ortaya konmaktadır." Bu ortak özellik Marx ve Engels tarafından olduğu gibi, Kropotkin tarafından da özellikle eleştirilmiştir. Bu anarşist düşünür "ilerici ütopyalar"ın havasını solunamaz buluyor, "geleceğe kural konamaz" diyerek, üniformalarıyla, düzen ve disiplinleriyle her şeyleri belirlenmiş örnek komünotelerin en güzel eleştirilerinden birini yapıyordu: "Hemen bütün komünler nerdeyse tam bir dinsel coşkunluk atılımı sonucu kuruldu. İnsanlardan 'insanlığın öncüleri' olmaları, çok titiz bir ahlakın kurallarına boyun eğmeleri komünist hayatla yeniden biçimlenmeleri, çalışma ve bunun dışındaki saatlerini, bütün zamanlarını Komün'e vermeleri; tamamen Komün için yaşamaları isteniyordu. Bu, sağduyudan uzak bir durumdu. Bu, kesişler gibi davranmak ve insanlardan -hiç gereği olmadan- olmadıkları gibi olmalarını istemekti. (...) Bir başka hata, Komün'ü aileye göre biçimlendirmek ve ondan 'büyük bir aile'

yapmak istemekti. Bunun için, her an aynı kız ve erkek kardeşlerle birlikte olmaya zorlanarak, herkes aynı çatı altında yaşıyordu." Kropotkin'e göre yapılacak iş, kâğıt üzerine, her şeyiyle belirlenmiş ideal siteler çizmek değil, "temel eğilimleri bulmaya çalışmak ve onlara yolu açmak"tı. Küçük komünler uzun süre yaşayamazlardı. Çünkü sürekli beraber olan "kız ve erkek kardeşler" sonunda birbirlerinden nefret edecekti. Birkaç yıldan fazla yaşayamayacağı baştan söylenebilecek ortaklıklar eğer varlıklarını sürdürebiliyorlarsa, bu pek sevinilecek bir durum değildi, çünkü bu durumda ya herkes bir kişiye boyun eğmiş ya da herkes bireyselliğini kaybetmiş demekti. En az bir düzine komün bir federasyon oluşturmadıkça, "komünist kovan"ın yok olması ya da hemen her zaman olduğu gibi bir tek kişinin elleri arasına düşmesi engellenemezdi. Kropotkin "phalanstère" düşüncesinin terkedilip, küçük evlerde oturulmasını tavsiye etmektedir. Ona göre Cabet'in ve onu izleyenlerin yaptığı gibi, komün kurmak için Kuzey Amerika çayırlarına çekilmek yerine toplumla ilişkinin kesilmemesi gerekir. Toplumsal değişiklik isteyenler, mücadelenin, değiştirilmek istenen toplumun yakınında olmalıdırlar. Komüne dönüştürülmüş bir kent de tek başına yaşayamayacağından, komünizme yönelik hareket bir köy ya da kentte değil, ancak kenti ve kırı içine alan geniş bir alan üzerinde başlayabilir.

16.
MARXİZM VE KENT

Marx ve Engels de, Kropotkin gibi ütopist sosyalistlerin ideal sitelerini eleştirenler arasındaydılar. Her ikisi de erkenden kent sorununa eğilmiş, sorunu kendi sistemleriyle tutarlı bir biçimde incelemişlerdi. Marx, "1844 Elyazmaları"nda, "ev"e birkaç sayfa ayırıp, "Kapital"de İngiltere'deki kentlerin durumunu sergilerken, Engels de 1845'de yayımladığı "İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu" adlı kitabının bir bölümünü "Büyük kentler" başlığı altında toplamış, 1872'de "Konut Sorunu" ile kent üzerine günümüze kadar etkisini sürdürecek bir düşünce geliştirmiş, sorunu 1878'de "Anti-Dühring"de tekrar ele almıştı. Ayrıca iki düşünürün birlikte kale-

me aldıkları "Alman İdeolojisi" ve "Manifesto"da da, kent-kır ayrımı işbölümü çerçevesinde ve ütopist sosyalistlerle ilgili olarak değerlendirilmişti. Her şeyden önce Marx ve Engels için "Alman İdeolojisi"ndeki ifadeyle, kent ve kır ayrımı "en büyük maddi ve entelektüel işbölümü" olduğundan, işbölümünü ortadan kaldırmaya yönelen devrimci mücadelenin amacı da bu ayrımın ortadan kalkması olacaktır. Kent ve kır arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa geçişle belirmiştir. Kentin varlığı aynı zamanda yönetimi, polisi, vergileri zorunlu kılmıştır. İlk kez kent-kır ayrımıyla, topluluk, işbölümü üzerine kurulu iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Kentte nüfus, üretim araçları, sermaye, zevkler ve gereksinimler toplanırken; kır yalnızlığın ve dağınıklığın alanı olmuştur. "Kent ve kır arasındaki karşıtlık ancak özel mülkiyet çerçevesi içinde var olabilir." Fakat burada, kentin, Marxizm için "vazgeçilmez" yeri de ortaya çıkmaktadır. Çünkü kent ve kır arasındaki karşıtlığın ortadan kalkması özel mülkiyetin ortadan kalkmasına bağlı olduğu gibi, özel mülkiyetin ortadan kalkması da büyük endüstriyle ve dolayısıyla onun geliştiği kentlerle mümkündür. "Endüstri devrimi" gibi, sınıf savaşı da kentlerde ortaya çıkmaktadır. Burjuvazi gibi proletarya da kentte doğmuştur. Böylece Marx ve Engels için, Françoise Choay'ın sözleriyle, kent çift rol oynamaktadır: "yabancılaştırıcı" ve "kurtarıcı". "XIX. yy.ın endüstri kenti, bu diyalektiğin -belki bir sonucu- bir anıdır." Engels'in "modern sosyalizm"i, "antik kölelik" olmadan düşünememesi gibi, endüstri kentinin modern köleleri olmadan da kent-kır ayrımı ortadan kalkmayacaktır. Soruna tarihsel gelişimi içinde yaklaşmak gerektiği savunulduğu için, "Manifesto"da, ütopist sosyalistler eleştirilmektedir: Ütopist sosyalistler mevcut toplumu eleştirmişler, işçilerin aydınlanmasına yardımcı olmuşlar, kent-kır karşıtlığının, ailenin, ücretli emeğin kalkması gibi geleceğin toplumuyla ilgili olumlu öneriler getirmişlerse de, proletaryanın kurtuluşunun maddi şartlarını anlayamamışlardır. Kurtuluşunun tarihsel şartları yerine hayali örneklerini koymuşlar, politik, devrimci eylemi tanımamışlardır. Engels, kent-kır ayrımına, "Konut Sorunu"nda tekrar geldiğinde, ütopistlerin (özellikle Owen ve Fourier) bu ayrımın ortadan kaldırılmasının, genel olarak işbölümünün ortadan kaldırılmasının ilk temel şartı olduğunu çok iyi anladıklarını belirtiyorsa da, sorunun çözümünü yine ekonomik ve politik şartlar içinde değerlendirmektedir. Sorunun çözümünü sağlayacak olan toplumsal sorunun çözümü, yani kapitalist üretim tarzının ortadan kalkmasıdır. Engels'e göre konut

krizi modern proletaryaya özgü bir olgu değildi; her zaman, ezilen sınıflar bu krizden etkilenmişlerdi; bu konut sorununa son vermek için sömürünün kaldırılmasından başka çare yoktu; konut sorununu "büyük kentleri koruyarak çözmek istemek bir saçmalıktı"; bu büyük kentler de ancak kapitalizmle birlikte ortadan kalkacaktı. Engels için bu genel doğrular dışında "geleceğin toplumunun yiyeceği ve konutlarının dağıtımını düzenleme biçimi üzerinde fikirler ileri sürmek, doğrudan ütopyaya varmaktadır". Engels, ütopist sosyalistlerin düşüncelerinin yetersiz olduğunu göstermeye çalışsa da, asıl hedef olarak Proudhon'u seçmiştir.[39] Proudhon'un, kiracıları taksitle mal sahibi yapmak fikrini saçma bulmakta, işçileri evlerinin sahibi yapmanın, onları kapitalizme bağlayacağını ileri sürmektedir. Fabrikaların etrafındaki işçi konutları ise, fabrika sahibine gelir sağlamasının ötesinde, bir grev halinde işçiler kapıya konacaklarından direnişi çok zor kılmaktadır. Engels'e göre bütün bu reformcu girişimler asıl sorunu görmemektedir. Engels "Anti-Dühring"de, Dühring'in kent-kır karşıtlığını "kaçınılmaz" bulmasını eleştirirken de, kent olgusunu yine ancak genel bir sorunun parçası olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmede, özellikle ekonomik etken ön plana çıkmakta, üretici güçlerin gelişimi "kent tarihi"ni açıkladığı gibi, ulaşmış olduğu büyük endüstri aşamasında kentin sonunun geldiğini de haber vermektedir. Kent-kır karşıtlığının ortadan kaldırılması artık yalnızca mümkün değil, endüstriyel üretimin doğrudan bir gereksinimi olmuştur. Kaitalist endüstrinin yer seçimi şimdiden, göreli olarak, hammaddelerin bulunduğu yerlerle sınırlı kalmaktan kurtulmuştur. Modern büyük endüstride tohum halinde bulunan devrimci ögelerin önündeki tek engel olan kapitalist üretim ilişkilerinin de aşılmasıyla, kent-kır ayrımı kalkacak; bütün ülkelerde nüfusun eşit dağılımı mümkün olacak; endüstriyel ve tarımsal üretimin sıkı birliği sağlanacak; iletişim araçlarının yayılmasıyla da kırsal bölgelerdeki insanların yalnızlık içindeki hayatları son bulacaktır. Uygarlığın miras bıraktığı kentlerden zor da olsa kurtulunacaktır. Bismarck "vicdan rahatlığıyla ölebilir" (!) Çünkü devrimci hareketlerin merkezi olarak görüp, gerekirse "yeryüzünden kazınacağını" bildirdiği kentler, büyük endüstrinin önündeki engellerin kaldırılmasıyla zaten ortadan kalkacaktır.

39. Bu konuda: Henri Lefebvre, "Engels et l'utopie", Le droit à la ville, Anthropos.

Engels'e göre, şu anda yapılacak iş, geleceğin ideal kent ve konutlarını çizmekten vazgeçmek, kent (ve dolayısıyla konut) sorununu hareketin bütünü içinde düşünmek ve "Konut Sorunu"nda belirtildiği gibi- ilk çözüm yolu olarak işçileri burjuvazinin güzel mahallelerine yerleştirmektir. Engels'in, büyük kentlerde rasyonel kullanımlarıyla gecikmeksizin "konut krizi"ne çözüm getirebilecek yeterli sayıda yapı bulunduğu yolundaki bu görüşüne, en ağır eleştirilerden biri Mumford'dan gelmiştir. Mumford'a göre Engels'in çözümü burjuvazinin mahallelerine işçilerin yerleşmesinde araması, konut sorununa yüzeysel bir yaklaşım örneğidir. Engels, işgal ettireceği yüksek sınıfın konutlarının da hiç iç açıcı durumda olmadığını görmemektedir. Zaten o dönemde zenginlerin oturduğu eski mahallelere yoksullar giderek yerleşmektedir. Dönemin kentleri söz konusu olduğunda asıl önemli olan, toplumsal çevreyi yeniden düşünmek ve yeniden kurmaktır.

Bu durumda, Marxizm'in kent konusuna yaklaşımı bugün için ne ifade etmektedir? Özellikle Engels'in yazdıklarından çıkarılacak sonuç, bu sorunun halledilmesi -hatta düşünülmesi- için de "Büyük Akşam"ın beklenmesi değil midir? Şimdiden ne örnek kentler tasarlamak, ne de işçilerin konutlarını düzeltici bir takım "reformist" girişimlere bel bağlamak gerekir. Sorun, kapitalist üretim biçimiyle birlikte zorunlu olarak kentin de ortadan kalkmasıyla çözülecektir. Ütopist sosyalistler, ideal kentlerinde kent-kır karşıtlığını ortadan kaldırarak doğru bir öngörüde bulunmuşlardır. Fakat bu öngörü, çizilen örnek kentlerle değil, toplumsal mücadele ve daha çok büyük endüstrinin bir gereksinimi olarak gerçeklik kazanacaktır. Marxizm için kentler, işçilere sunduğu şartlar bakımından kötü, tarihsel gelişim içinde oynayacakları vazgeçilmez rol bakımından ise gereklidir Kentler kapitalizmin ürünü oldukları gibi onu ortadan kaldıracak tohumları da içinde taşımaktadır. Gerçek anlamıyla kentlerde sürmekte olan toplumsal mücadele hedefine ulaştıktan sonra, ilk büyük işbölümü olan kent-kır ayrımının yok olmasıyla kentin tarihi de kapanacaktır. Görüldüğü gibi bu düşünce, kent olgusuna tarihsel gelişim içinde tanıdığı rolden ayrı olarak yaklaşmamakta, bu tarihsel gelişimin sonucunu da haber verdiğinden geleceğin "kent"inin nasıl olacağını geleceğe bırakmaktadır. Marxizm yalnızca ütopist sosyalistlerin ideal kentlerine karşı çıkmamakta, geleceğin kenti üzerine *şimdiden* başlayacak bir arayışın da önünü kapamaktadır. Kent karşısında böyle bir tavrın doğal sonucu olarak, kentsel

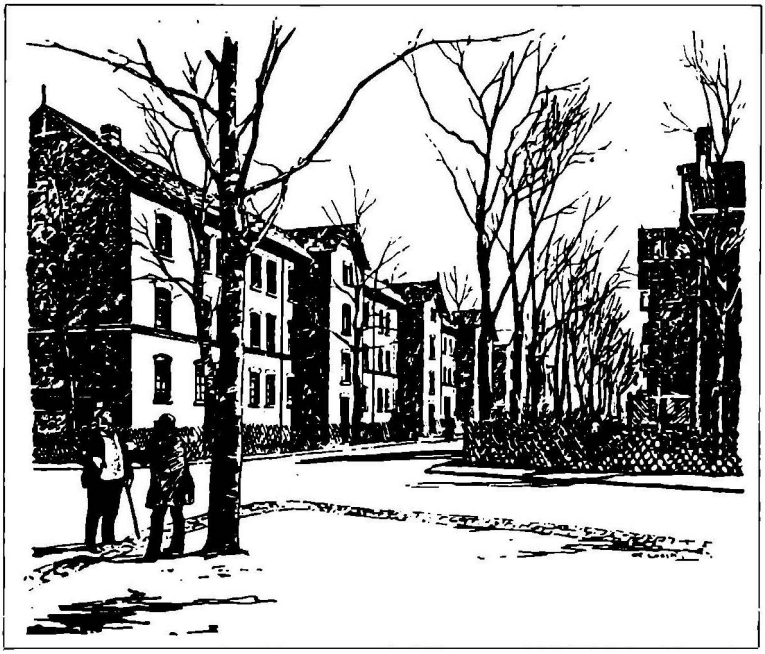
mücadele de üzerinde düşünülüp, gerçekleştirilecek ayrı bir alan olmaktan çıkmaktadır. Birçok kurum ve ilişki gibi, hayatın hemen her alanıyla bağı olan kentsel mücadele de apokaliptik bir saplantı içinde ertelenmektedir. Marxizm'in yaptığı gibi, kentin tarihinin ve talihinin açıklanmasında ekonomik etkenin altını fazlaca çizmek, "Anti-Dühring"den bu yana kapitalist-sosyalist bütün ülkelerde giderek sayıları artan ve devleşen kentleri ve yeni kavramlar üreterek gelişen kentsel hareketleri açıklamaktan uzaktır. Marx ve Engels, geçen yüzyılın büyük endüstri kentini toplumsal çatışmaların merkezi olarak görürlerken haklıydılar. Ancak onlar için, bu merkez, artık (devrim öncesi) sonuncu merkezdi. Oysa geçen yıllar ne toplumsal çatışmaların, ne de onlara sahne olan kentlerin silinmediğini gösterdi. Kenti, onu aşan bir dinamiğin sonucu olarak tanımlayıp ölümünü beklemek yerine, kenti kendinde bir olgu olarak alıp onu dönüştürmeye yönelen yeni arayışlar, kentsel hareketler doğdu.

17.
MİLİTER ŞEHİRCİLİK

Engels, işçilerin artık evlerinin sahibi olmadığını yineleyen yakınmaları, "tarihsel olarak zorunlu" ve "kaçınılmaz" bir gelişme karşısında "gerici bir sızlanma" olarak niteliyordu. İşçileri tekrar evlerinin sahibi yapmak gibi "tarihin epeydir çözdüğü bir sorunu" gündeme getirmek gericilikti; eskinin toprağa bağlı emekçisinden, hiçbir şeye sahip olmayan, "hava gibi serbest" bir proleter yapan modern endüstrinin getireceklerini görememekti. Oysa, Michel Ragon'la birlikte diyebiliriz ki, Engels'in "tarihin epeydir çözdüğü bir sorun" biçimindeki yargısı, biraz aceleci bir yargıydı. Nitekim tarihin o gün de çözemediği bu sorun, günümüze kadar taşındı. "Ev sahibi olmak" düşüncesinin endüstrileşmenin başlarından itibaren işçiler için çekiciliğini kaybetmemesi bir yana, politik iktidarlar ve kimi sanayiciler için de işçiyi "evinin sahibi yapmak", yerleştirmeye çalıştıkları ideolojinin çok önemli bir halkasını oluşturdu. Birçok kez açıkça ifade edildiği gibi, ev sahibi olmanın işçi sınıfının moralizasyonu için uygulanan politikalar içinde önemli bir yeri vardı. Endüstrileşme-

nin sıcak yılları geçip, yeni uygarlığın, günde on altı saat çalışan çocuklar ve makinalar arasında doğuran kadın işçiler üzerinde fazla yükselemeyeceği anlaşılınca, çalışma hayatıyla ilgili olduğu gibi konut sorunuyla ilgili olarak da bir takım reformlara girişildi. İngiltere'de 1833'te, Fransa'da 1841'de çıkartılan ve hiçbir zaman tam uygulanmayacak yasalar çocukların gece çalıştırılmasını yasaklıyor, dokuz ve on üç yaş arasındaki çocukların gündüz çalışma sürelerini de sekiz-dokuz saatle sınırlıyordu. (Çalışma saatlerindeki bu indirim karşılığında, çocuklar, iş sonrası okula devam etmek zorundaydılar!) Fransa'da ancak 1848 Devrimi'yle genel olarak işçilerin çalışma süreleri on iki saate iniyor, yine bu dönemde -İngiltere'de görüldüğü gibi- sağlığa aykırı konutların kiraya verilmesi yasaklanıyordu. Artık işçi mahallelerindeki bodrumlarda yaşayan işçilere de bir takım hizmetler götürülmeli, onlar da "aile" olmaya, "ev sahibi" olmaya özendirilmeliydi. Düzenin yaşayabilmesi, aile ve mülkiyet gibi burjuvazinin sunduğu yeni değerleri işçi sınıfının da benimsemesiyle mümkündü. Bu değerlerin benimsetilmesinde en uygun konut tipi olarak da, biraz tereddütten sonra, arkasında küçük bir bahçesi olan bağımsız küçük evlerde karar kılındı. Frédéric Le Play bunu açıkça ifade ediyordu: Geleneksel toplumun iki temelini aile ve mülkiyet oluşturuyordu; yoksul sınıflar arasında aileyi ayakta tutmanın yolu da, proleterleri küçük bir bahçesi olan bir evin sahibi yapmaktan geçiyordu.

XIX. yy.'ın başında Owen, işçiler için evler yapıp, işçilerin sağlıklı yerlerde oturmalarının sağlayacağı yararları sıralarken hiçbir fabrikatörü bu işe razı edememişti. O yıllarda, politik iktidarlar için de, işçi siteleri kurmak gibi bir tasarının savunulacak hiçbir yanı yoktu. Kendisine bu yönde bir öneride bulunulan Napoléon'un cevabı şöyleydi: "İşçi siteleri kurmak fikri apaçık olarak devrimci bir fikir; kuşkusuz bu fikir, sırası gelince zenginler ve soylular üzerine salmak için el altında yoksul ve toplu bir topluluk bulundurmak için ileri sürüldü." Napolèon'un bu tavrına karşılık III. Napolèon imparator olur olmaz, Saint-Simon Cabet ve Considérant'ın etkisiyle işçi sitelerinin kurulmasını teşvik etti. III. Nepoléon henüz prensken, devletçi sosyalizme ilgi duymuş, "Yoksulluğun Ortadan Kalkması" başlıklı bir de kitap yayımlamıştı. III. Napolèon'un, devletin işsizlerin korunması için büyük tarımsal komünoteler kurması gerektiğini savunan görüşleri gibi, şehircilikle ilgili fikirleri -ve sonradan uygulamaları- de ütopik sosyalizmin temsilcilerinden büyük izler ta-

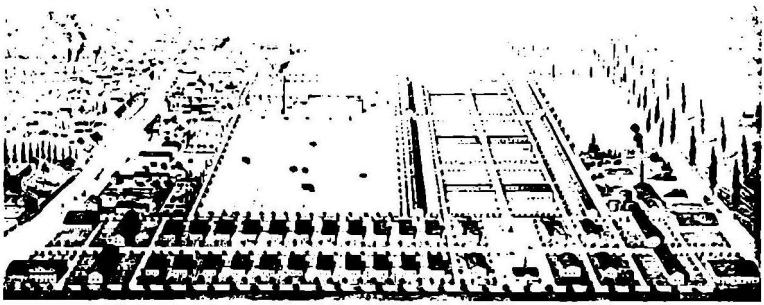
Alfred Krupp'un lojman konutları.

şıyordu. Sonradan Haussmann'ın "Anılar"ında yazdığı gibi, III. Napolèon, Paris'i yenileştirecek planları, sırasında kendi çiziyor; bu kendi "dünyanın en güzel kenti" yapacak çalışmaları çok yakından izliyordu. İlk iş olarak Paris'in her mahallesinde bir işçi sitesi kurulmasını istemişti. Mühendislerine içinde tuvaleti, suyu bulunan örnek işçi evleri kurdurtuyor, kimi sanayicilerin yaptırdığı, içinde "işçilerin huzurunun ve toplumsal uyumun en iyi biçimde bulunduğu" örnek evlerden oluşan işçi siteleri arasında yarışmalar düzenletiyordu. İmparatorun bu çağrısına, Mulhouse'da 1854'te, bahçe içinde evleri, ortak çamaşırhanesi ve banyoları, kitaplığı, anaokuluyla bir işçi sitesini gerçekleştiren Jean Dolfuss gibi liberal Hıristiyan kanattan sanayiciler cevap veriyordu. İşçileri kirayla ev sahibi yapan bu uygulamalar, bu yıllarda İngiltere ve Almanya'daki sanayiciler arasında da taraftar buluyor. Krupp ilk sitesini 1868'de Siedlingen'de ku-

ruyordu. Liberal olduğu kadar paternalist anlayıştan da kaynaklanan bu uygulamalar, işçilere çok daha sağlıklı konutlar sunsa da, Ragon'un dediği gibi bu ilerlemenin bedelini de istiyorlardı: Patronun sunduğu bu hediyeyi kabul eden işçi hakkını isteme özgürlüğünü de kaybediyordu; işçi "aynı zamanda ev sahibi olan patronuna karşı nasıl grev yapabilirdi?"[40] İşçilere konut sağlamak için, bazı sanayicilerin çoğu zaman kendi imkânlarıyla gerçekleştirdikleri bu "örnek siteler", doğal olarak konut sorununa köklü bir çözüm getirmekten uzaktı. Bu soruna çözüm getirmek için asıl adımlar, ancak XIX. yy.ın son yıllarında, devletin bu alana el atıp sosyal konutlar yapmasını zorunlu kılan yasaların çıkarılmasıyla atıldı. Fakat, Fransa'da bu işi üstlenen kuruluşlar olan H.B.M. (Ucuz konutlar) ve sonradan H.L.M.(Düşük kiralı konutlar)nin kuruluşunda görüldüğü gibi, bu konut politikası da -yapıların planına kadar- belli bir ideolojinin izlerini taşıyor, "örnek işçi ailelerini" biçimlendirecek "örnek konutlar" olarak tasarlanıyordu. Ucuz konutlar işçiler arasındaki ortak yaşamayı azaltmalı, kiracılar arasındaki ilişkileri engellemeliydi: "Planlar kiracıların bütün karşılaşma imkânlarını engelleyecek biçimde tasarlanacaktır. Tamamen aydınlatılmış sahanlık ve merdivenler, sokakların bir uzantısı olarak anlaşılmalıdır. Ne çeşitten olursa olsun koridor ve geçitler kesinlikle yasaklanmalıdır."

Konut sorununun çözümünde, önceden söylediğimiz gibi, örnek konut olarak bahçeli küçük evlerde karar kılınmıştı. Başlarda yapılan birkaç ortak konut hemen "tehlikeli" bulunmuş, "komünist phalansterler" olarak nitelenen bu uygulamalardan hemen vazgeçilmişti. Yenilenen kentlerden giderek uzaklaşan işçiler için banliyölerde yapılan küçük evler, işçileri her türlü dayanışmadan uzak, disiplinli bir hayata kavuşturacak değerli birer yatırımdı. Liberal Hıristiyan patronlar işçilerini "modern hayatın kusurlarını ortadan kaldırmak" için mülk sahibi yapıyorlardı. Fransa'da Adalet Bakanlığı'ndan bir yetkili bu girişimleri şöyle değerlendiriyordu: "*Société Mulhousienne* işçiyi mülk sahibi kılarak büyük bir hizmette bulundu. Göçebe işçiyi yerleştirdi, onu ülkesine bağladı, ona tasarrufun amacını gösterdi, ona mülkiyet isteğiyle, verimli ve sebatkâr çaba gösterme alışkanlığını aşıladı." "Küçük ev" ve "küçük bahçe"den epeyce bir şey bekleniyordu. Bugün bile, bu bahçeli evlerde oturan-

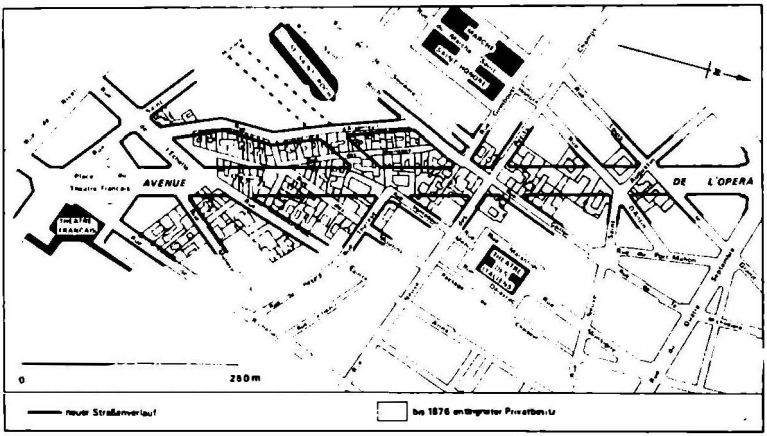
40. Michel Ragon, l'Architecte, le Prince et la Démocratie, s. 47, Albin Michel.

Mulhonsienne sitesi.

larla yapılan mülakatlarda bu beklentilerin pek yersiz olmadığını gösteren cevaplar bulabiliriz. Soruları cevaplayan kadınlar "Ev, erkekleri bağlıyor, onların kahveye gitmesini engelliyor. (...) Eve döndüklerinde uğraşacakları bahçe var" demektedirler. Fransa'da, yukarda sözünü ettiğimiz H.B.M. ve H.L.M. gibi sosyal konut yaparak konut sorununa çözüm getirmek amacıyla kurulan kuruluşların bile uzun bir süre özel evlerin yapımını desteklemesi, belli değerlerin taşıyıcısı olacak bu tür yerleşim biçimine bağlanan umutların bir ifadesiydi.

Çıkarılan yasalar sağlık koşullarına uymayan konutların kiraya verilmesini yasaklıyordu; kenti bu tür konutlardan, bu konutların yoğun olduğu mahallelerden arındırmak gerekliydi; kent bu haliyle ne havanın ne de taşıtların dolaşmasına izin veriyordu; susuz ve tuvaletsiz konutlar hastalık yuvasıydı; kentin geniş ve uzun caddelere, parklara, yenilenmeye gereksinimi vardı. III. Napoléon'un, Valisi Haussmann'la birlikte başlattığı Paris'i yenileme çalışmaları, bütün bu ve buna benzer nedenlere dayanıyor gözükse de, Komün'de yakılan yapılara bakarak, bu şehircilik anlayışının da başka kaygıları olduğunu söyleyebiliriz. Paris Komünü, Haussmann'ın kentten sürdüğü işçilerin kentlerini tekrar ele geçirmeleriydi. Çoğu yenilemede olduğu gibi, Paris'in yenilenmesi de işçi mahallelerini dağıtmış, işçileri kentten uzaklaştırmıştı. XIV. Louis'den bu yana istenen, fakat savaşların yol açtığı mali imkansızlıkların da etkisiyle bir türlü gerçekleştirilemeyen "örnek kent"e, Haussmann'ın Paris Valiliği'nde bulunduğu on altı yıllık bir süre içinde kente getirdiği yeni düzenle ulaşıldı. Prens Bonaparte'ın imparator olmasını izleyen yıl bu göre-

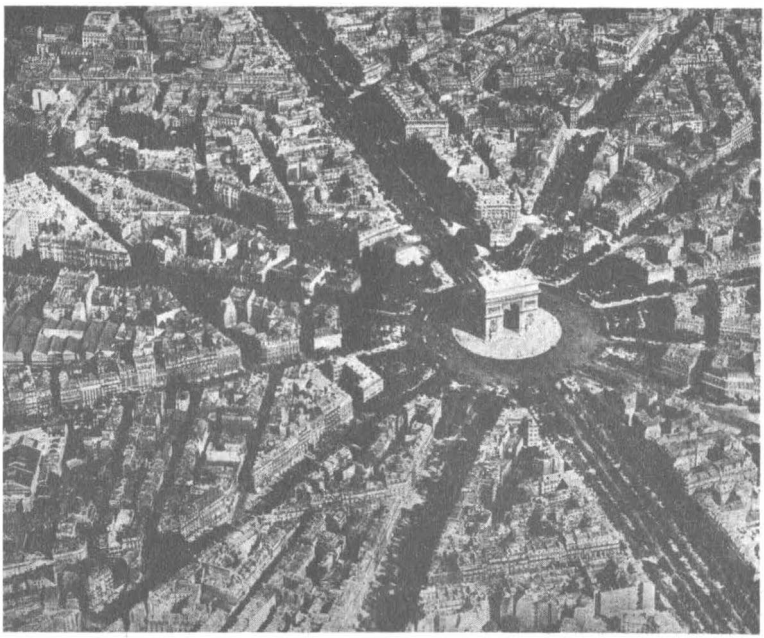

Haussmann'ın ünlü "Opera Bulvarı"nı ve bu bulvarı açmak için yıktığı dokuyu gösteren şema.

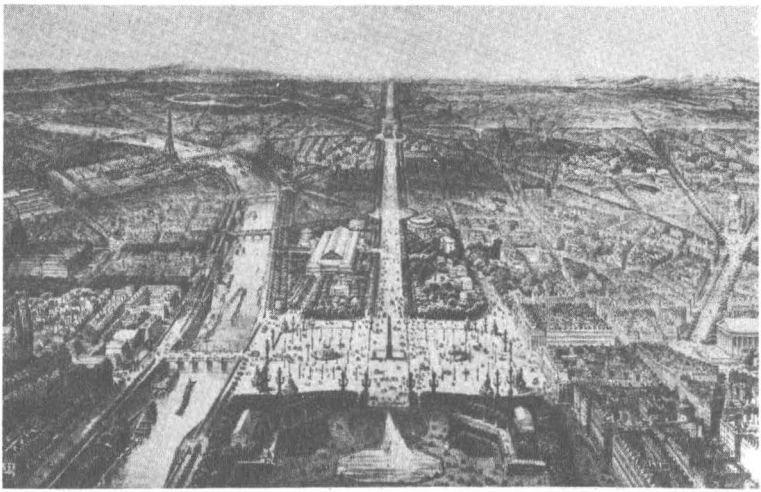
ve getirilen Haussmann, imparatorun onayı ve teşvikiyle gerçekleştirdiği Paris'i yenileme harekâtıyla, şehircilik tarihinde kendi adıyla anılan "militer şehircilik" anlayışının kurucusu oldu. III. Napoléon, etkilendiği ütopist sosyalistlerin şehircilik anlayışına uygun olarak düz caddeler, geniş yeşil alanlar, geometrik bir kent istiyordu. Yeni Paris bir Fransız bahçesi gibi (geometrik) tasarlanmalı, parklarsa natüralist anlayışa göre çizilen İngiliz bahçesi tarzında düzenlenmeliydi. Haussmann'a göre "Fransa'nın başı ve kalbi" olan Paris, diğer kentler gibi seçimle gelen belediye meclislerine teslim edilemezdi. Paris yönetimi kentlilere bırakılamayacak derecede önemli, "büyük yolların, demiryollarının, telgraf tellerinin, her şeyin" kendisine varmak istediği, "yasaların, kararnamelerin, kararların, emirlerin, her şeyin" kendisinden dağıldığı bir merkezdi. III. Napoléon da, mimarları XIV. Louis'yi iflasa götüren "müsrifler" olarak niteleyen Napoléon gibi, kendin yenilenmesini mühendislere ve idarecilere teslim ediyordu. Kentin yenilenmesi çalışmalarında Haussmann'ı bile kimi zaman fazla "sanatçı" olmakla eleştiren imparator, "yalnızca yararlı ve etkili olana inanıyordu."

Haussmann'ın eseri yalnızca temizlik ve dolaşım gibi iki boyuta indirgenebilir görünse de, birçok yazarın -ve Haussmann'ın bizzat

kendisinin- belirttiği gibi, yenileme planının ayaklanmalara karşı önlemlerin alınmasına imkân verecek biçimde hazırlandığı apaçıktı. Haussmann, büyük yapıların etrafının hem bu yapıların görünüşünü daha güzel kılacak, hem de bir ayaklanma anında daha rahat bir savunma sağlayacak biçimde açılmasını istiyor, büyük bulvarların açılmasının kentte yalnızca hava ve ışık değil, askeri birliklerin de dolaşımına imkân tanıyacağını belirtiyordu. Eski mahallelerin eğri sokaklarının yerini alan Paris'in, kışlalarla birbirine bağlanan düz ve geniş caddelerinde artık rahatlıkla atış yapılabilirdi. Haussmann, H. Lefebvre'in söylediği gibi, dolambaçlı, fakat canlı sokakların yerine uzun caddeleri, pis, fakat hareketli mahallelerin yerine burjuvalaşmış mahalleleri geçirmektedir. Bütün bu harekât kente güzel bir görünüm vermek için değil, "Paris'i makinalı tüfeklerle taramak"

Etoile Meydanı'na açılan bulvar ve caddeler.

Paris'in operasyonlar sonrasındaki çehresi: Louere'un bahçesinden Etoile Meydanı'na doğru bir bakış.

içindir''[41]. Paris'te işçilerin yaşadığı mahalleler, 1848'deki olayların doğruladığı gibi, artık birer ayaklanma merkeziydi. Bütün bu mahalleler dağıtılıp işçilerin ortak hayatı kırılmalı, buralarda zaman zaman kendini gösteren kolera mikrobu gibi ayaklanma düşüncesinin de bir salgına dönüşmesi önlenmeliydi.

Haussmann'ın yenileme çalışmalarından önce, Paris'te, atölyeler kentin merkezindeydi. Paris, dokuma fabrikalarının ya da ağır endüstrinin bulunduğu bir endüstri kentinden çok bir atölyeler kentiydi. Belli zanaatlara mensup işçiler genellikle evlerinde çalışıyorlardı. Çalışılan ve yaşanılan yerler birbirlerinden ayrı değildi. O dönemde, birçok meslek grubu, günlük ya da haftalık işçi aldığı için (inşaat sektörü Parisli işçilerin dörtte birine yakın kısmını istihdam ediyordu) iş bulma yerleri de yine bu atölyelerin etrafında bulunan belli sokak ve meydanlardı[42]. İşçileri kent dışına, banliyölere süren Haussmann'ın Paris'i yenileme çalışmaları, yüzyıllardır süren bu

41. Henri Lefebvre, Le droit à la ville, Ed. Anthropos, s. 24.

42. Alain Cottereau, "Déja au XIX. eme, ouvriers et luttes urbaines" Autrement 6/76 içinde.

düzeni altüst etti. Kent dışında oturan işçi, artık iş bulmak için "Paris'e gelmeli", gücünün ve zamanının bir kısmını da bu yolu katetmek için kullanmalıydı. Ayrıca, kentlerinden sürülen bu işçiler artık eskisi gibi bir arada yaşamıyor, birbirlerini ancak iş yerinde görüyorlardı. Zaten bu yenileme politikasından beklenen de bu değil miydi? Herkes işine! İşinden sonra kalan son gücünü de yollarda tüketerek doğru evine! (Eğer bir küçük bahçesi varsa ve de biraz daha gücü kalmışsa lahanaların başına!) Bu gündelik, günümüz Fransası'nda *"métro-boulot-dodo"* (metro-iş-uyku) olarak düzenlenmiş yaşama biçiminin habercisiydi. Haussmann'ın sağlık koşullarına uymadığı gerekçesiyle kazıdığı mahallelere yapılan yeni yapılar, tabii ki ilk sahiplerine sunulmuyordu. İşçiler tehdit, şantaj, mahallenin tehlikeli olduğunu ileri süren yalan haberlerle ya da bunların hiçbirinin ev sahiplerini evlerinden çıkaramadığı durumlarda ödenen tazminatlarla kendilerinden çekip alınmış kentlerini, Komün'le tekrar ele geçirmek istedilerse de, Komün'le birlikte bu umut da bitmiş, Paris zenginlerin ve orta sınıfların kenti olmuştu. Kent dışında XIX. yy.'ın ilk yarısına kadar yalnızca soyluların ve burjuvaların kır evleri yer alırken, buralar özellikle Komün'den sonra küçük işçi evleriyle dolmuştu. Tren ve tramvaylar giderek daha uzak mesafeler katederek daha fazla sayıda insanı kente getirip götürüyordu. İdarecilerin ve mühendislerin tasarlayıp uyguladıkları şehircilik anlayışının yarattığı bu "muntazam" hayat, yeni bir işçi ailesi peşindeydi.

Komün sonrası kentsel mücadeleyle ilgili bir soruyu cevaplayan Alain Cottereau, 1871-1914 döneminin en orijinal yönü olarak, işçiler arasında disiplin-iş-aile üçlüsü üzerine kurulu bir politikanın yerleştirilmesi çabasını gösteriyor[43]. Bu dönemde aile, işçileri disipline ve işe, iş de "ailevi ahenk'e teşvik ederken, aile dışı eğlenceler ortadan kalkmaktadır. Artık insanların bir şeyler içip dinlendiği, politika yaptığı kahvelere de yer yoktur. Yine Cottereau'nun belirttiği gibi, işçi sınıfının bu "moralizasyonu"nda, patronlar akıllarındaki örnek işçi ailesinin yayılmasını sağlamak için, sırasında işçilerin karılarıyla ittifak yapmayı aramaktadırlar: Babanın işsiz kalması durumunda yardım, kendisine değil karısına verilmekte ya da bazı işyerlerinde görüldüğü gibi işçiler ücret fişlerini karılarına imzalatıp geri getirmektedirler. Yine işçiler arasında "örnek aile"yi yaygınlaştırmak için verilen bir diğer mücadele de, nikâhsız yaşayanları he-

43. A.g.e.

def almaktadır. O dönemde Paris'te bekâr ya da nikâhsız yaşayan işçilerin sayısı oldukça kabarıktır. İşçiler arasında çiftlerin en az beşte biri nikâhsız yaşarken, Paris'te doğan çocukların dörtte biri "gayrimeşru"dur. Patronlar nikâhsız yaşamaya karşı mücadelelerinde özellikle okulu kullanmışlar, evli olmayan kadınların çocuklarıyla okulda alay edilerek anneleri evlenmeye zorlanmıştır. 1871'den sonra su ve gazın yaygın bir biçimde evlere sokulması bile -bugün bunlara muhalefet etmeyi düşünmek bile bizi şaşırtıyorsa da- işçiyi evine kapamak gibi bir niyet taşımaktadır. Eve giren bütün bu yenilikler aileyi kendi içine kapıyor, günlük hayatını sürdürmesi için dışarıyla olan bağını koparıyordu. "Evinde su olması, aynı zamanda, çamaşırın artık çamaşırhaneye götürülmeyeceği demekti." Haussmann'ın yönetiminde idarecilerin ve mühendislerin tasarlayıp gerçekleştirdikleri ve sonradan Fransa ve Avrupa'nın birçok kentinde de örnek alınan şehircilik anlayışı, bir kenti dışardan değiştirmenin, aynı zamanda bir kentin yaşama biçimini, kültürünü, insanlarını değiştirmek olduğunun en iyi örneğiydi.

18.
HAYATI DEĞİŞTİRMEK KENTİ DEĞİŞTİRMEKTİR.

Belçikalı bir mühendis olan Jobard, 1849'da yayımladığı "Mimarinin Geleceği" başlıklı makalesinde şöyle diyor: "Büyük mimari devrimler her zaman büyük toplumsal devrimleri izlemiştir; ne kadar uzun olursa olsun ara dönemler boyunca yalnızca küçük değişiklikler olur. Radikal bir galeyan, beylik okulları ve fikirleri kazıyıncaya kadar eskiyle uğraşmakla yetinilir"[44]. Bu sözler, sanki 1917 Rus Devrimi düşünülerek söylenmiştir. Rusya'da, Devrim sonrası yaşanan "yirmili yıllar", birçok sanat dalında olduğu gibi mimaride de gerçekten çok yeni şeylerin düşünülüp, gerçekleştirilmeye çalışıldığı çok farklı bir dönemdi. Plastik sanatlar, afiş, tiyatro, edebiyat, müzik, sinema, fotoğrafta olduğu gibi mimari ve şehircilik alanlarında da cüretli işlere girişilen bu verimli yılların heyecanlı tartış-

44. Akt. Anatole Koop, "Architecture et vie sociale", Esthétique et Marxisme, 10/18, içinde.

maları ve ürünleri, otuzlu yılların sansüründen kurtulduğu kadarıyla güncelliğini bugün de koruyor. "Yirmili yıllar"ı otuzlu yıllar, yaratıcılığı "gerçekçilik" izledi. Mayakovski son mektubunda, "Söylendiği gibi: 'Olay kapanmıştır' " diyordu. Başından beri "yirmili yıllar"ın heyecanlı bir aktörü olan şairin intiharı, birçok yazarın söylediği gibi, bu dönemin noktalandığını da gösteriyordu: "Olay kapanmıştır." Le Corbusier'nin "Işıldayan Kent"de yazdığı gibi, "Günün birinde, doğru ya da boş düşlerin gelip çaldığı aklın kapısı olan otorite, Sovyetler Birliği'nde şöyle dedi: 'Artık yeter, eğlence bitti'." Sanatçıları ciddiyete çağıran bu ses, politikada olduğu gibi sanatta da "Bir"likten yanaydı. "Bir"likten, yani devletten yana. "Sosyalist gerçekçilik"in kongrelerde yükselen sesi, "yirmili yıllar"ın ürünlerini -bugün hâlâ çıkamadıkları- depolara istiflemekle yetinmeyip, sanatçıları da eğer enselerine birer kurşun sıkmadıysa, suskunluğa, intihara ve kamplara sürdü. Sovyetler Birliği'nde, sanat ve edebiyat tarihi, bu yıllardan itibaren Kostas Papaioannou'nun sözleriyle "uzun bir kurbanlar listesine benzemektedir"[45]. "Yeter!" diyordu artık devlet. Nedir bu maskaralık! "İşçiler ve köylüler sizi anlamıyor." Nedir bu resimde, edebiyatta, tiyatroda, mimaride "yeni" yi arayışlar, bu "modern sanat" tartışmaları. Artık "olay kapanmıştır." Nedir bu "sosyalist kenti kurma" çabaları diyordu yodaş Kaganovitch, 1931'de Merkez Komitesi'ne sunduğu raporda: "Bugün bazıları sürekli, 'Sosyalist siteyi kurmalıyız' deyip duruyor. Bunu söyleyenler bir 'ayrıntıyı', toplumsal ve politik açıdan Sovyetler Birliği'ndeki kentlerin, şimdiden sosyalist kentler olduğunu unutuyorlar. Bizim kentlerimiz, Ekim Devrimi'nde burjuvaziyi kamulaştırıp, üretim araçlarını ortak hale getirdiğimiz zaman sosyalist olmuştur. Kentlerimizin sosyalist karakterini inkâr etmek tamamen çarpık bir bakış açısından kaynaklanmaktadır." Olay kapanmıştır. Neydi bu "yirmili yıllar"; iki despot (Çar-Stalin) arasına sıkışmış bu dönem?

"Modern Sovyet mimarisi ve şehirciliği, Rusya'da ancak Ekim Devrimi sonrasında doğduysa da, zemin on yıldır ressamlar ve heykelciler tarafından hazırlanmıştı." Çarlık rejiminin son yıllarında Rusya'da da, Avrupa'dakine paralel olarak bir estetik devrim başlamıştı. 1912'de Larionov ve Gontcharova "Rayonizm"i kurmuşlar, hemen ardından Tatline Moskova'da soyut relief-tablolarını sergilemişti. 1914, Kandinsky'nin Rusya'ya döndüğü, Marinetti'nin Rus-

45. Kostas Papaionnou, L'ideologie froide, s. 101, J.J. Pauvert.

ya'da konferanslar verdiği (ve Lenin'in Zürih'te bir yandan "Felsefe Defterleri"ni yazıp, bir yandan da Tristan Tzara ile satranç oynadığı) yıldır. Marinetti'nin kurucusu olduğu Fütürizm'in, ilerde değineceğimiz gibi bu sanatçılar üzerinde büyük bir etkisi olacaktır. Bir yıl sonra Malevitch, ünlü "beyaz zemin üzerine siyah kare"si ile resimde büyük bir tartışmayı başlatmaktadır. Fütürizm, Süprematizm, Konstrüktivizm gibi akımlara girip çıkan sanatçılar arasında resimden başlayan yaratıcı tartışma -araya Devrim'in de girmesiyle- kısa sürede edebiyattan mimariye bütün alanları kapsayacaktır. *Yeni*yi arayan sanatçıların büyük kısmı Ekim Devrimi'nin yanındadır. Devrim onlar için nerdeyse kendilerinin on yıldır giriştikleri çabanın politik ve toplumsal alandaki doğal sonucudur. Nitekim Malevitch, Kübizm ve Fütürizm'in, politik ve ekonomik hayattaki devrimin önünde gelen devrimci akımlar olduğunu söylerken, Tatline, kendilerinin 1914'te yaptıklarını 1917 politik devriminin habercisi olarak göstermektedir[46]. Mayakovski, "Bu benim devrimimdi" derken, Eisenstein, Kızıl Ordu'ya katılmaktadır. Sanatçılar, politik devrimin "estetik devrim"i destekleyeceğini, "yarattıkları binlerce yeni biçimin milyonlarca yeni biçimi doğuracağına" inanmaktadırlar. Bilindiği gibi bu inanç, bu umut, giderek zayıflayacak; 1932'de Merkez Komitesi'nin bütün modern sanat faaliyetlerini yasaklayıp, partinin denetiminde bir Ressamlar Birliği ve Yazarlar Birliği kurulmasına karar vermesiyle tamamen ortadan kalkacaktır.

Rusya'da sanatçıların çarlık rejiminin son yıllarında başlatıp, yirmili yıllarda sürdürdükleri "estetik devrim", gene o yıllarda Avrupa ve özellikle Fransa'da ortaya çıkan yeni resime çok şey borçluydu. Rus resmi, başlarda, Batı'daki yeni akımlarla ilişkisinde daha çok pasif bir durumdayken, kısa sürede özgün bir karakter kazanarak bu resimle karşılıklı bir etkileşim içine girmişti. Ruslar uzun süredir politika ve felsefede olduğu gibi resimde de Batı'yı yakından izliyorlardı. Avrupa'da yaşayan sanatçılar dışındakiler bile, Serge Chtchoukine ve İvan Morozof gibi varlıklı kimselerin, Dünya'dan Moskova'daki evlerine taşıdıkları, gerçekten bir müzeyi rahatlıkla dolduracak eserleri tanımak imkânına sahiptiler. 1890'dan itibaren resim toplamaya başlayan Chtchoukine'in koleksiyonunda savaş öncesi 221 tablo bulunuyordu: 54 Picasso, 37 Matisse, 19 Monet, 13 Renoir, 26 Cézanne, 29 Gauguin, 20 Derain, 4 Denis ve 7 Rousseau!

46. Art Press, juin 1979.

Morozof'un koleksiyonu bu kadar zengin olmasa da, evinin duvarları Sisley, Pissaro, Van Gogh, Bonnard'larla doluydu[47]. Yirmili yıllarda sözü edilecek sanatçıların birçoğu Paris'e gitmiş, o dönemin yaratıcı çalışmalarını yakından izlemişlerdi. 1912-14 arası Exter, Lissitzky, Tatline, Malevitch ve diğerleri Paris'tedirler. Tatline Picasso ile Malevitch Fernand Léger'le birliktedir. Fakat Rusya'daki ve Batı'daki sanatçılar, benzer bir estetik devrimin içindelerse de, birincilerin sanatsal yaratıcılıkları, Devrim'in araya girmesiyle yalnızca bu alandaki *eski*ye karşı çıkmakla sınırlı kalmayacak, yeni bir toplum, "yeni bir hayat biçimi"ne de yönelecektir. Eski estetik değerleri, yeni Sovyet insanının hayatının her alanından söküp atmak için bütün alanlara el atılacaktır. Alexandre Rodtchenko örneğinde olduğu gibi, resimle başlayan bir sanatçı kısa sürede ilgi alanını genişleterek, sosyalist sektörün işletmeleri için reklamlar hazırlamaya, tekstil endüstrisi için desenler çizmeye, yapılar, kentler, tiyatro dekorları, mobilyalar tasarlamaya, sinema yapmaya başlamaktadır. Yeni kültürel değerlerin oluşturulmasında ve kazandırılmasında asıl görevin kendilerine düştüğünü gören sanatçılar toplumsal ve estetik devrimin ayrı düşünülemeyeceğini, bunların birbirine gereksinimi olduğunu savunmaktadırlar.

Rusya'da Devrim ertesinde başlayacak olan yeni bir mimari ve kent arayışı için gerekli olan zemin, çarlık rejimi döneminde, yeni resim ve heykel anlayışınca nasıl hazırlanmıştır? Söz konusu arayışı hazırlayan ikinci bir etkenden -ütopik sosyalizmin etkisi- söz etmeden önce, bu sorunun cevabını kısa da olsa hatırlamak gerekir: André Malraux, Cézanne'ı "XX. yy.'ın mimarisinin habercisi" olarak değerlendiriyordu. Gerçekten Cézanne'ın resimde koyduğu yeni ilkeleri izleyenler modern mimariyi doğrudan etkilemişlerdir. Cézanne'ın, doğadaki her şeyin resimde silindir ve küre gibi geometrik şekillerle anlatılabileceğini ileri süren düşüncesini benimseyenlerin eserleriyle ortaya çıkan Kübizm, doğadaki biçim ve renklerle bunların resimdeki anlatımları arasındaki uygunsuzluğu sergilemekteydi. Resim bize, artık "yalnızca biçimi bozulmuş nesnelerin izlerini göstermektedir"[48]. Kübizm, Rönesans perspektifini kırmakta, bir nesneye tek bir açıdan değil, değişik açılardan bakmaktaydı. Kübist

47. Jean-Hubert Martin, Carole Naggar, 1900-1930 PARIS-MOSCOU içinde.

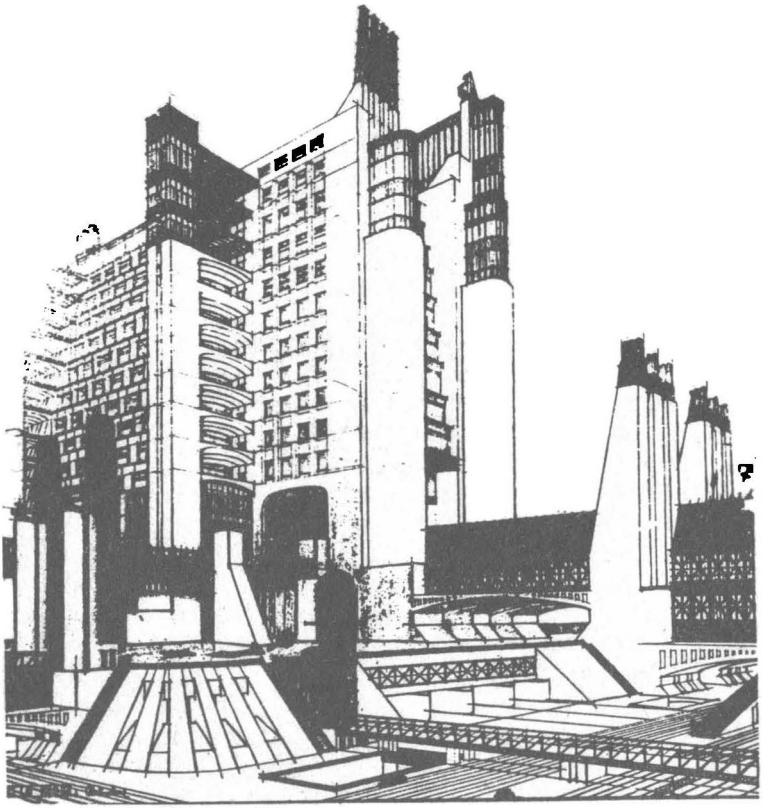
48. K. Malévitch, Le miroir suprématiste, s. 119, Ed. L'age d'homme.

ressamlar, perspektifin geleneksel üç boyutuna bir dördüncüsünü, zamanı eklemektedirler. Yine Malevitch'in sözleriyle, "sanat, Kübizm'de ideolojik içerikten kurtulmuş ve kendi biçimini kurmaya koyulmuştu." Fransa'da Cézanne'ın ilkelerinden hareketle Kübizm'i kuran Braque ve Picasso'yu diğerleri izledi. Hemen aynı yıllarda Kandinsky, Almanya'da soyut sanattan söz ediyor, İtalya'da Fütürizm doğuyordu. Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupası'nda yalnızca resimde değil, müzikte ve şiirde de gerçekleşen köklü değişiklikler gecikmeksizin Rusya'da da yaşanıyordu. Rober Delaunay'ın tablolarında yer alan Eiffel Kulesi'nin açıkça gösterdiği gibi, kübist ressamlar, yüzyılımızın başında art arda ortaya çıkan teknik yeniliklerden çok etkilenmişlerdir. Elektrik, otomobil, sinema ve fotoğraf makinesi gibi yeniliklerin hızla hayata girmesi, kübistleri ve özellikle fütüristleri büyülemiştir. Nitekim göreceğimiz gibi, Kübizm'in etkisindeki Gropius, Le Corbusier gibi mimar-şehircilerin anlayışlarında da bu "büyülenme", makineleşmenin sağlayacağı "ilerleme"ye duyulan bu güven sürecektir. Eiffel'in kübistler üzerindeki etkisinin bir nedeni de, önceden *Kristal Saray* örneğinde olduğu gibi, iç ve dış mekânın karşılıklı iç içe girişini sağlamış olmasıdır. Michel Ragon'un belirttiği gibi, geleneksel mimaride, mimarinin temel üç öğesi arasında (malzeme-mekân-ışık) asıl önemli olan malzemeydi. "Mekân, ışığın ancak ulaşabildiği kalın duvarlar arasına sıkışmıştı." Kübizm'den sonra asıl ağırlığını duyuran, mekân ve onun ardından ışıktır. Malzeme ancak üçüncü sırada ve bir kabuk olarak işe karışmaktadır. Böylece Kübizm'le ulaşılan açık mekân, sonradan Le Cobusier'nin eserlerinde görüleceği gibi, açık mimarinin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Nitekim resmi hiç bırakmamış olan Le Corbusier'nin kendisi de, kübist resimle mimarisi arasındaki sıkı bağı açıkça ifade etmiştir: "Resim, benim çalışmalarımda biçimlerin laboratuvarı oldu. Mimarim, 1923'teki *Villa la Roche*'dan önce biçimsizken, tablolarım 1918'den itibaren birbirini izliyordu. Ben, mimarimin biçimlerini onlarla, Cézanne'ın uyarılarının izinden giden bu şişelerle buldum"[49]. Stanislaus Von Moos'un ileri sürdüğü gibi, Le Corbusier, kübist gitarı mimariye sokuyordu. Kübizm'in mimariye etkisinin açıkça görülebilmesi için yirmili yılların ortalarını beklemek gerekirken, Fütürizm ya da Hollanda'da *Stijl* akımı için-

49. Akt. Michel Ragon, Histoire mondiale de l'architecture et de l'urbanisme modernes Lome II., s. 16, Casterman.

de yer alan sanatçılar, bu geçişi önceden açıkça ifade etmişlerdir. Özellikle de fütüristler, modern hayatın getirdiği dinamizmi ve hızı yüceltirken, doğrudan yeni bir kent arayışına da girmişlerdir.

Marinetti'nin 1909'da yayımladığı Bildiri ile kurulan ve Rus sanatçıları çok etkileyecek olan Fütürizm, dönemin modern akımları içinde *eski*ye, açıkça en fazla cephe alanıydı. Bildiri, gençleri tehlike, güç ve gözüpeklik tutkularını yüceltmeye çağırıyor, dünyanın yeni bir güzellik, *hızın* güzelliğiyle zenginleştiğini ilan ediyordu. Eskiyle bütün bağlar koparılmalı, bütün müzeler, kitaplıklar, akademiler ortadan kaldırılmalı, Venedik'in gondolları yakılıp, pis kokan kanalları eski sarayların molozlarıyla doldurulmalıydı. Bir yarış otomobili, Semenderek Zaferi'nden daha güzeldi. Marinetti eskiye karşı çıkarken militarizmi, şiddeti, savaşı da yüceltiyordu. Yalnızca savaş dünyaya sağlığını kazandırabilirdi. Şiir, resim, müzik ve mimaride yapılmış olanla kendisi arasında tam bir kopukluk isteyen Fütürizm, bir yandan köktenci tutumuyla bütün bu alanlarda yeni biçimlerin yaratılmasına imkân sağlarken, öte yandan da şiddete yaptığı çağrıyla bilindiği gibi faşizme yaklaştı. Marinetti için Mussolini de bir "büyük fütürist" olmuştu. Buna karşılık Mussolini de, fütüristler gibi konuşmaya başlamıştı. O da "genç bir halk" olduklarından söz ediyor, "iki kez ayağımı müzeye basmadım" diyordu. Bir fabrikayı ziyaretinde, fütüristlerin temel kavramlarından olan "hız"ı, o da kendine göre şöyle anlatıyordu: "Başkanlık etmekten şeref duyduğum hükümet bir hız hükümetidir. Nihayet, işleyen büyük fabrikalardan bir manzara sunan Roma'nın uyanışına tanık olmaktan mutluyum. Romalılar anılarla yaşamayı reddetmelidirler... Bir parazitler İtalyası değil, üreticiler İtalyası." Marinetti'nin 1909'daki Bildirisi'ni, 1910'da fütürist resmin, 1913'te fütürist müziğin ve 1914'te fütürist mimarinin bildirileri izledi. Konumuzu doğrudan ilgilendiren son bildiriyi yayımlayan mimar Antonio Sant'Elia'nın çizdiği *La Citta Nuova* (Yeni Kent), ileride birçok yeni arayışı etkileyecek fütürist mimari ve şehirciliğin ortaya koyduğu en önemli çalışmaydı. Birçok fütürist gibi, orduya gönüllü yazılan ve 1916'da Avusturya cephesinde ölen Sant'Elia, yeraltı trenleri, uçaklar için alanları, kent içindeki mekanik merdivenleri ve asansörleriyle birkaç kattan oluşan gerçekten yeni bir kent tasarlamıştı. Sant'Elia'ya göre, yeni bir plana uygun olarak düşünülecek ve kurulacak modern kent, gürültüsü ve hareketiyle büyük bir tersaneyi andırmalı, modern ev "çok büyük bir makina"ya benzemeliydi. Çimento, demir ve çamdan yapılan evler,

Antonio Sant'Elia'nın "La Città Nuova"sı, 1914.

bütün süslerden arınmış, yalnızca çizgileriyle güzel olarak, yer altında uzanan sokakların kenarlarına dizilmişti. Sant'Elia, mimarinin ağır malzeme kullanmaktan sakınarak, değişkenliğe ve dinamizme uygun, esnek ve hafif malzemeleri seçmesi gerektiğini söylerken de, şehircilikte çok sonradan sözü edilecek birçok tasarının habercisi oluyordu. O da, diğer fütüristler gibi geçmişe karşı tavrıyla eski kentlerin yerine yenilerini koymayı amaçlıyor, fakat kuracakları yeni kentin de gecici olacağını belirtiyordu. "Her kuşak kendi kentini kurmalıdır" derken, hiçbir zaman tamamlanmayacak, durmaksızın

yeniden kurulacak olan ve fütürist resimde, iskelelerle simgelenen fütürist kentten söz ediyordu[50]. Marinetti, yapılar ve kentlerdeki bu yenilenmeyi, 1911'de, Fütürizm adlı kitabında şöyle dile getirmişti: "Yapımı süren bir evin iskelesinden daha güzel bir şey olamaz - iskele, bizim olup bitenlerin değişimi karşısındaki ateşli tutkumuzu simgeliyor. Korkaklığın ve uykunun kamp kurduğu, bitmiş ve gerçekleştirilmiş şeylere yuh olsun!"

Büyük kentin, fütüristlerin eserlerinde önemli bir yeri vardı. İtalya'da Milano'ya verdikleri önem de, bu kentin modern bir kent, fabrikaları, işçileri, gürültüsüyle ileriye dönük bir endüstri kenti olmasından kaynaklanıyordu. Marinetti, modern bir kent olarak sık sık Milano'dan söz ederen, bu hareketli kent, birçok fütürist ressamın tablosuna da konu oluyordu. Fütürizm büyük kentin bir ürünü olarak doğuyor, fütüristler eğilimleri, arzuları ve düşleriyle modern insanın, ancak büyük kentte gerçekleşebileceğine inanıyorlardı. Vitrinleri, afişleri, yapıları, yoğun trafiği, tramvayları, kalabalığı ve gürültüsüyle büyük kent, fütüristlerin resim, şiir, roman ve müziklerindeydi. "Bireyin kent kalabalığına batması, onları kaygılandırmak bir yana, büyülüyordu." Fütüristler, kentsel gerçeklikten hareketle birçok alanda gerçekten yaratıcı oldularsa da, önceden söylediğimiz gibi *yeni*yi ararken kullandıkları üslubun savaşa, şiddete, *virilite*ye açık olması, onları, aynı zamanda faşizme de yaklaştırdı. Fütürist eserlerin, böyle bir yandan yaratıcı bir mesaj taşırken öte yandan faşist ideolojiyle de ortak kavramlar kullanmasının açıklaması, herhalde -başka bazı akımlar içinde söz konusu olduğu gibi- özellikle İtalya'da entelektüellerin faşizmle kurdukları gerçekten karmaşık ilişkinin anlaşılmasında yatmaktadır. Bu ilişkiden söz etmenin yeri burası olmadığından, Fütürizmle ilgili kısa açıklamamızı, sonradan Rusya'da benzerlerine çok rastlayacağımız yine Sant'Elia'nın Mimarlık Bildirisi'nden bir cümleyle kapayabiliriz: "Kentler kendimizin doğru ve dolaysız yansıması olmalıdır."

D. S. Mirsky, Rus ve İtalyan fütürizmleri arasında ortak hiçbir şeyin olmadığını, Batı'da Rus Fütürizm'ine benzeyen bir hareket aranacak olursa, bunun ancak Fransız *dada* hareketi olabileceğini söylemekteyse[51] de, biz yalnızca Rus fütüristlerinin kaleme aldıkla-

50. Noemi Blumenkranz, "La Ville de Futuristes", La ville n'est pas un lieu, içinde, 10/18.

51. D. S. Mirsky, Histoire de la littérature Russe, s. 577, Fayard.

rı bildirilerdeki hakim üslup ve kavramlara bakarak bile, bu iki hareket arasında birçok ortak noktanın varlığından söz edebiliriz. Malevitch'in yazıları, gerçekten Marinetti'nin başlattığı "şiir-bildiri" biçiminin birer örneğidir. Rus fütüristlerinin 1912'deki bildirilerinde de Marinetti'nin sözcükleri kullanılmaktadır: "Çoğunluğun beğenisine bir tokat!" Marinetti'nin, 1914'te Rusya'ya yaptığı gezi sırasında Rus sanatçılar arasında başlayan polemik, Fütürizm'in kurucusuna mesafeli bir tavır takınıldığını gösteriyorsa da, Fütürizm'in tezleri büyük ölçüde benimsenmiş görünmektedir. Marinetti'yi "eski lakırdıları tekrarlayan banal ve vülger" birisi olarak niteleyen ve onun artık gerçek fütüristleri temsil etmediğini (ve ancak kokmuş yumurtaları hakettiğini!), ileri süren Larionov'un mektubuyla başlayan tartışmalara, Mayakovski'nin iki fütürist arkadaşıyla verdiği cevap Rus ve İtalyan fütüristleri arasındaki ilişkiye açıklık getirmektedir: Marinetti'nin Rusya'ya gelmesinden önce, Rus fütüristlerinin otonomisini açıklamış olan Mayakovski, bu cevabında bir yandan İtalyan fütüristlerinin bütün mirasını reddederken, aynı zamanda onlarla kendileri arasındaki yazınsal koşutluğu da şöyle belirtmektedir: "Fütürizm, bütün ulusal ayrılıkları ortadan kaldıran, büyük kentten doğmuş bir toplumsal akımdır. İşte, hoca ve öğrencilerinin bütün hikâyesi bundan ibarettir"[52]. Rus fütüristlerinin İtalyan fütüristleri gibi, içinde yer aldıkları hareketle kent arasında böyle sıkı bir ilişki kurmaları, ileride değineceğimiz gibi, Devrim sonrasında kenti konu alan hareketleri de etkileyecektir. Rus fütüristlerinin şiirden mimariye bütün alanlarda eski biçimlere saldırırken kullandıkları üslup, Marinetti'yi pek çok bakımdan hatırlatmaktadır. Mayakovski, "Zamanıdır/Mermilerin/Müze duvarlarında patlamasının" derken, Malevitch, "Büyük bir kent olan Moskova'da yaşıyorum, onun yeniden dirilişini bekliyorum. Alexeiev zamanından ayakta kalmış birkaç konağı ne zaman yıksalar seviniyorum. Yeni doğan evin çağdaş bir baba ve anadan olmasını, canlı ve güçlü olmasını sabırsızlıkla bekliyorum", "Hız çağımızın adıdır" diye yazmaktadır. Rus Fütürizmi'nin çalışmamız için önemi, bu akımın da resimden mimariye bütün sanat alanlarına yayılması ve bu alanlarda yeni biçimler ararken, "yeni hayat biçimleri"nin aranmasına da bir zemin oluşturmasıdır.

Ortaya konan yeni biçimler Devrim'le beraber gelişen yeni toplu-

52. K. Malevitch, A.g.e. s. 145.

sal tasarılarla birlikte, her şeyiyle "yeni bir hayat biçimi"ni yaratmak için bir bütün oluşturacaktır. Sanatçılar, daha Devrim öncesinde atölyelerinden çıkmak, dünyayı yeni bir biçim ve anlamla donatmak isteyeceklerdir. Bu dünya, iskemlesi, masası, çaydanlığı gibi, resmi mimarisi ve kentiyle de yeni olacaktır. Sanat eski anlamı ve işlevini kaybedecek, hatta o yılların resimde ve mimaride bir başka modern akım olan *Stijl*'in en önemli temsilcisi olan Mondrian'ın sonradan söylediği gibi, geçici bir aşama olan soyut resmin mimari ve kentsel çevreyle kaynaşıp kaybolmasıyla resme ve heykele, "sanat eseri"ne gerek kalmayacaktır. Rusya'da Devrim'e ulaşıldığında, modern akımlar içinde yer alan sanatçılar atölyelerinden çıkmışlar ya da atölyelerini dışarı açmışlardır. Resimle başlayanlar, şimdi gündelik hayatta kullanılan birçok eşya için olduğu gibi, mimaride de yeni biçimler peşindeydiler. Resimden gelen Mayakovski, "Bize yeni biçimler verin!" diye yazarken; Tatline, mühendislere, "Hesaplarınızı bulunan her yeni biçime göre yapın" demektedir. Yine resimden gelen Alexandre Rodtchenko, çizdiği bir iş elbisesine kendisi mankenlik ederken, modern Sovyet mimarisinin ilk örneğini, III. Enternasyonal Anıt-Yapı'sı ile bir ressam-heykelci, Tatline vermektedir. Birçok mimari maket gerçekleştiren Malevitch, "Ressamlar nesneyi taklit eden resim içinde büyük bir devrim yaptılar ve kısa sürede nesnesiz resme ulaştılar. Ressamlar geleceğin mimarisinin sorunlarını ortaya koyan yeni öğeleri şimdiden buldular" diyerek, resimden mimariye nasıl geçildiğini açıklamakta, fütürist üslupta kaleme aldığı yazılarında yeni kentler hayal etmektedir: "Benim felsefem: Eski kentlerin, eski köylerin her elli yılda yıkımı (...)"

Devrim olduğunda sanatçılar hazırdı. Politik iktidar da, modern sanatın en iyi temsilcilerini kabullenmiş görünüyordu. Malevitch, Tatline, Lissitzky, Kandinsky gibi sanatçılar atölyelerin başına getirilmişti. Söylendiği gibi, Rusya'da "Hayal gücü, iktidarı ele geçirmiştir" denebilir miydi? Yoksa iktidarı ele geçiren, politika da olduğu gibi, her alanda iyi-kötü, güzel-çirkini bilen "gerçekçi" parti miydi? Bilindiği gibi "hayal gücü" iktidardan hızla düştü. Politik iktidarı ele geçirenlerin çizgisi belliydi. Lenin'in modern sanatla arası zaten iyi değildi. Yanılgı sanatçılardan mı geliyordu? Ehrenburg, 1921'de şöyle yazıyor: "Rusya'da, sanatta devrimci olanlar devrimde hiçbir şey yapmıyorlar, toplumsal planda devrimci olanlarsa sanatta gericiler." Toplumsal planda devrimci olanlar kısa sürede kendi sanatçılarını buldular. Fütürizm (ve Proletkult) daha 1921'de Merkez Komitesi'nin

kararlarında şiddetle eleştirilmeye başlanmıştı. Aynı yıl Kronstadt devrimcileri kurşuna dizildiler. Ama Devrim, sanatçılar için yine de bitmemişti. Meyerhold, özeleştiri yapmayı reddettiği için 1936'da kendisini öldürecek partiye, yine aynı yıl, 1921'de kaydoluyordu.

Rus Devrimi ertesinde başlayan yeni bir mimari ve kent arayışını hazırlayan ikinci bir etken olarak, ütopik sosyalizmin etkisini saymıştık. Yeni kent, biçiminde yeni olduğu gibi, yeni bir "hayat biçimi"ni de barındırmalıydı. Eğer "kentsel mekân ideolojiyle biçimlenmiş mekân"sa, yeni mekân yeni toplumsal değerlerin taşıyıcısı olacaktı. Devrim'le birlikte bazıları için gündeme gelen "hayat biçiminin yeniden kurulması" için gereken model, ancak ütopist sosyalistlerden çıkarılabilirdi. Marxistler, geleceğin toplumunun nasıl olacağı yolunda geniş açıklamalarda bulunmamışlardı. Marx, işçi sınıfının ilerde daha yüksek bir "yaşama üslubu"ndan söz ettiyse de, bunun "uzun mücadeleler" sonunda yerleşeceğini söylemekle yetinmişti. Oysa ütopist sosyalistler, gündelik hayatın bütün ayrıntılarını içine alan modeller geliştirmişlerdi. Çalışma hayatından çocuk eğitimine, beslenme alışkanlıklarından mimariye ve şehirciliğe, bütün alanlar için yüzlerce tasarı hazırdı. Bu nedenle sosyalizmin vaat ettiği toplumu hemen şimdi gerçekleştirmek isteyenler, yirmili yıllarda paradoksal olarak, en fazla, yarım yüzyıldır ideolojik yönden mücadele edilen ütopist sosyalistlerin fikirlerinden etkileneceklerdi[53]. Ütopik sosyalizm düşüncesi, Rusya'ya popülistler tarafından ve de özellikle Çernişevski'nin yazılarıyla girmişti. Popülistlerin tezlerine göre Rusya, Batı Avrupa'dan farklı bir evrim geçirerek, kapitalizmi tanımadan doğrudan sosyalist üretim ve hayat biçimine ulaşabilirdi. Bu geçişi sağlayacak olan da, geleneksel köylü komünoteleriydi. Bu komünoteler Rus sosyalizminin temelini oluşturabilirdi. Çernişevski'nin "Nasıl yapmalı?"sı, ütopistlerin düşüncelerini "Ruslaştıran", popülist devrimci ve öğrencileri, genç "intelligencija"yı biçimlendiren en önemli yapıttı.[54] Ayrıca, Anatole Kopp'un belirttiği gibi, ütopist sosyalistleri yirmili yılların Rusyası'ndaki "sol" mimarlara ve şehircilere bağlayan da bu ütopik romandı. "Nasıl yapmalı?" olmadan hayat biçiminin yeniden kurulmasını, komünoter hayatı, kültür devrimini konu alan tartışmaları aynı heyecanla yaşamak imkânsız gibiydi[55].

53. Anatole Kopp, Changer la vie, changer laville, 10/18, s. 56.

54. Franco Venturi, Les intellectuels, le peuple et la révolution, Gallimard, s. 369.

55. Anatole Kopp, A.g.e. s. 60.

Çernişevski'nin "Nasıl yapmalı?"daki kahramanı Vera Pavlovna'nın kurduğu dikiş atölyesi, ütopistlerin çizdikleri atölyelere benzemektedir. Vera Pavlovna, atölyenin kazancını işçiler arasında bölüştürmekte, bir tüketim kooperatifi kurmakta, "komünote"nin birlikte yaşadığı bir apartmana geçilmektedir. Çernişevski, Vera Pavlovna'nın Saint-Petersbourg'daki bu küçük atölyesi ile yetinmemekte, kahramanına Fourier'ninkine benzer bir "Phlanstère" hayal ettirmektedir: Verimli tarlalar, meyve bahçeleri, koruluklar ortasında, kabuğu Paxton'un "Kristal Saray"ını andıran dev bir yapı. Geniş pencereli, bol aynalı yapıda, döşeme alüminyumdan, mobilyaların hemen hepsi hafif madenden yapılmış. İnsanların zevkle çalıştığı bu komünotede, evlerinde yemeyi tercih edenlerin dışında kalan bini aşkın insan, yine her şeyin alüminyum ve kristalden olduğu, çiçekler içindeki masalarda birlikte yemek yiyorlar. Yemekler hiç soğumayacak biçimde sunulduğundan ve herkes kendine servis yaptığından, yemek boyunca servisle ayrıca ilgilenenler yok. (Self service!) "Phalanstère"de, kültürel hayat da, bu alanda katılımı sağlayan, uzmanlaşmayı dışlayan biçimde değişmiş. Herkes müzisyen, herkes komedyen. Seyirci ve sanatçılar sürekli birbirlerinin yerini alıyorlar. Vera Pavlovna'nın düşünde ülkenin kentsel yapısı da tamamen değişmiştir. Kentlerin sayısı eskisi kadar çok değildir. Kalan kentlerin nüfusunun büyük kısmını da, buralara arada bir geziler yapan insanlar oluşturmaktadır (desurbanisme). Çernişevski, değişik toplumsal değerleri benimsemiş yeni insanlara, havası-suyu, mobilyası, mimarisi ve kentleriyle, her şeyiyle yeni bir dünya sunmaktadır.

Rusya'da, Devrim sonrası "yeni hayat biçimi"nin oluşturulması için üzerinde önemle durulan bir başka konu da "aile"dir. Bu kurumun geleneksel yapısına getirilen eleştiriler ve yeni bir "aile" arayışının, Devrim sonrasının mimari ve şehircilik anlayışına etkisi de büyük olacaktır. Geleneksel ailenin büyük bir değişime uğrayacağına inananlar, eski aileyi barındıran konut tipinin yerine de yenisini önereceklerdir. Bilindiği gibi, geleneksel aileyi hedef alan eleştirilerin en köktencisi, Devrim'in hemen ertesinde Alexandra Kollontay'den geliyordu. Kadın haklarının bu ateşli militanı, art arda yayımladığı kitaplarında, "emekçilerin devleti"nin, kadın-erkek ilişkisinde yeni bir biçime gereksinimi olduğu konusunda ısrar ediyordu. Eski aile, yerini sevgi, dostluk, bağımsızlık, eşitlik üzerine kurulu yeni bir beraberlik biçimine terk edecekti. Kadın komünist, toplumda kocasına değil, işine bağlı olacak, evlilik bugünkü aile hayatının bütün

maddi hesaplarından arınacaktı. Bu toplumda kadın, boş zamanlarını mutfakta ya da çamaşır başında geçirmeyecek, bu sorunları herkese açık büyük mutfak ve lokantalarla, büyük çamaşırhaneler çözecekti. Aynı şekilde çocuklar da onlara hizmet veren kreş, tatil köyü, yurt, lokanta gibi kuruluşlar sayesinde aile çevresinden çıkacak, ailenin omuzlarından alınacaktı. Çernişevski gibi Kollontay de, düşüncelerini bir romanla geniş bir okur kitlesine ulaştırmak istemişti. "Serbest Aşk, İşçi Arıların Aşkı" adlı romanının kadın kahramanı, kendi kurtuluşu için verdiği mücadeleyle aynı zamanda herkese yol gösteriyordu[56]. Bir işçi olan Vassia, Devrim sonrasında, değişmekte olan toplumun bir kadın için ortaya koyduğu bütün sorunlarla karşılaşmaktadır. Önceleri özel hayatını bir kenara itip fabrikada, sendikada, partide bir militan olarak çalışmakta; sevdiği insanla evlilik formalitelerini dışlayarak "yeni bir çift" oluşturmakta; birlikte yaşadığı insanı terk edip tekrar işinin başına dönmekte; hamile olduğunu anlayıp kürtajı düşünmekte; ve sonuç olarak roman bu çocuğun ve bütün çocukların, herkesin, toplumun çocukları olacağı yolundaki düşüncelerle bitmektedir. Bu romanda konumuzu özellikle ilgilendiren husus, Vassia'nın yeni bir hayat biçimini ararken bunu sağlayacak bir kurum olarak bir "Komün Evi"nin kuruluşu ve yönetimine de katılmasıdır. Birazdan değineceğimiz gibi, bu "Komün Evi" düşüncesi, Devrim ertesinde, yalnızca ekonomik olmasından değil, çok daha önemli ve temel bir ilkeden kalkarak savunulmuştur. "Yeni aile"ye uygun yeni konut biçimi olarak, ütopist sosyalistlerin sitelerinden çıkarılan bu "Komün Evi" önerilmiştir.

Kollontay'ın hayat biçiminin yeniden kurulması, kadın-erkek ilişkisinin yeni bir biçim alması için savunduğu fikirler, bu konuda da söyleyecekleri olan "resmi görüş"ten önemli bir noktada ayrılıyordu: Hayat biçiminin geçireceği köklü dönüşümlerin *zamanı*. Kollontay'ın temsilcisi olduğu görüşü savunanlara göre, hayat biçiminin yeniden düzenlenmesi için sosyalizmin temellerinin atılmasını beklememek, bu yeni yaşama biçimini de bu temellerle *aynı zamanda* gerçekleştirmek gerekirdi. Eğer sosyalizm bir ekonomik yönetim biçimiyle sınırlanamayacak yeni bir toplumsal hayat biçimiyse, onun kurulması da ancak gündeliklerinde bu biçimin okunduğu insanların *şimdiden* varolmasıyla mümkündü. Fakat bilindiği gibi, Kollontay'ın bu konudaki fikirleri -yine onun içinde yer aldığı "İşçi Muhalefeti"nin tezleri gibi- *erken* ve giderek "tehlikeli" bulundu. Hü-

56. Anatole Kopp, A.g.e. s. 92.

kümette genel sağlık işlerinden sorumlu olan Semachko, "tescilli" ve "fiilen" gerçekleşmiş beraberliklerin, devlet yardımlarından aynı ölçüde yararlanamayacağını -ahlaksal olmaktan çok- ekonomik nedenlerden dolayı savunurken, başkaları Kollontay'ın "serbest aşk" üzerine söylediklerini eleştirirken, Marx ve Engels'in "sadık bir eş" olarak geçirdikleri hayatı örnek göstererek, serbest aşk üzerine söylevleri "burjuvaların hayat biçimine bir dönüş" olarak nitelemeye başlamışlardı. Bu arada kimi psikologlar da, cinsel haz sorununu "devrime en yararlı" biçimde çözmeyi başarmışlar, Zalkind örneğinde olduğu gibi, cinsel hazlarda evliliğe kadar uygulanacak bir "imtina"nın "zorunlu" olduğunda karar kılmışlardı. Bütün bu tartışmalardan, devletin başka kurumlar gibi "aile" karşısındaki tutumu da giderek açığa çıkıyordu. Birçok kurum gibi "aile" de, sosyalist toplumu yeni bir hayat biçiminin yerleştiği bir toplum olarak anlayan ortodoks Marxistlerin umduğu gibi sönüp ortadan kalkmayacak, tersine kuvvetlenecekti.

Modern sanatın temsilcileri Devrim'i coşkuyla karşılamışlardı. Gerçekten, Alexandre Rodtchenko'nun 1955'de kendilerinden söz ederken söylediği gibi, Devrim'le birlikte bandrolleri, amblemleri çizip, sokak gösterilerini süsleyenler, yerleşik zevklere ve değerlere başkaldıranlar, doğayı tablolarından atıp dünyayı değiştirmek isteyenler, endüstri, teknik ve bilimin yeni dünyasını yüceltenler, onlar, "eski fütürist ve formalistler"di. Resimden şiire, tiyatrodan mimariye bütün alanlarda yeni biçimler arayan sanatçıların çoğu L.E.F. (Sol Sanat Cephesi) içinde toplanarak modern sanatla Devrim'i birbirleri için vazgeçilmez kılmak istiyorlardı. Sanatı Devrim'le birlikte düşünen, onu toplumsal değişikliğin aracı olarak görenler, yalnızca 1923'te Mayakovski'nin eski fütüristlerle birlikte yayımlamaya başladığı L.E.F. dergisi etrafındaki grup değildi. Proletkult'un tezleri de, "Hayat biçimi bizim yeni cephemizdir. Bu cephedeki silahımız sanattır" diyen L.E.F.'in tezlerini hatırlatıyordu. Proletkult da emekçilere kültürün yolunu açmak ve onların şimdiye kadar "ziyaretçi" oldukları bir alanın "sahibi" olmalarına yardım etmek istiyordu[57]. İşçi Partisi'nin proletaryanın politik örgütü olması gibi, Proletkult da onun "entelektüel örgütü" idi. Fakat Proletkult'un, yeni sanatın yalnızca proleterlerin eseri olacağını ileri süren dogmatik tavrı

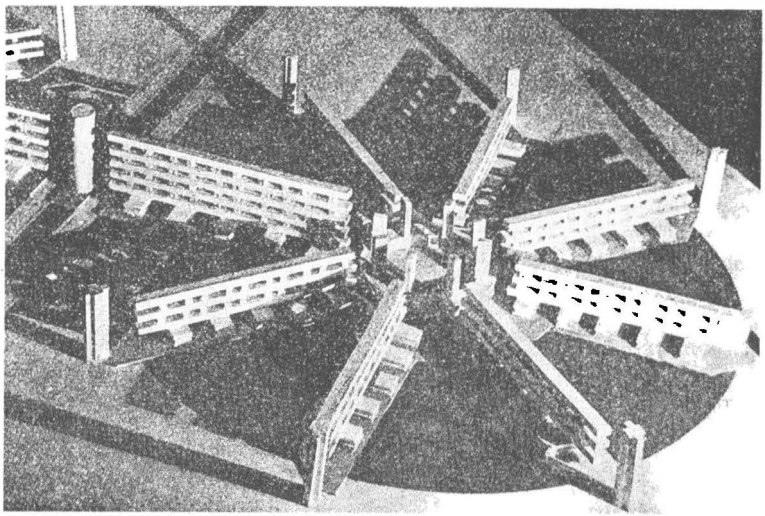
57. François Champarnaud, "Bogdanov et le Proletkult", L'art de masse n'existe pas, içinde, 10/18.

bir yana, sanatta biçim sorununu reddetmesi, biçim ve içerik arasına kalın bir çizgi çekmesi, onu L.E.F.'den ayıran asıl hususdu: "Çökmekte olan burjuva sanatının tersine, proleter sanatı, ilk plana biçimi değil içeriği koymaktadır"[58]. Proletkult'un, sonradan L.E.F. içinde yer alan (Eisenstein gibi) bazı sanatçılar üzerindeki önemli etkisine rağmen, biçim konusundaki gerici tavrıyla yeni hayat biçiminin oluşmasında ancak olumsuz bir etkisi olmuştur. Tekniğin, endüstrinin, çalışmanın Proletkult tarafından "eski dille" idealize edilmesi, otuzların hakim söylemine malzeme hazırlamıştır. Proletkult da L.E.F. gibi, sanatın, gündelik hayatta kullanılan eşyalara el atarak bu eşyalar yoluyla yeni davranışlar kazandırma yolunu benimsemişse de, bu alanda verdiği ürünler de, şu çorba kâsesi örneğinde olduğu gibi belli bir düzeyin üstüne çıkamamıştır. Çorba bitince kâsenin dibinde şu özdeyiş ortaya çıkmaktadır: "Çalışmayan yemez!" Oysa L.E.F., Proletkult'un sloganlarını hatırlatan biçimde sanatçıları "Devrim için" çalışmaya çağırsa da, sanatın kendi sorunlarını dışlamayacak, çok önem verdiği biçim sorununu zorlayarak Devrim gibi, sanatın da önünü açmak isteyecektir.

L.E.F., grubunun diğer üyeleri gibi, bu akım içinde yer alacak olan O.C.A. (Çağdaş Mimarlar Derneği)'ni kuran konstrüktivist mimarlar da sanatın temel işlevi olarak yeni hayat biçiminin kurulmasını görüyorlardı. Kuruluşunda, içinde M.Guinzbourg, Vesnine kardeşler gibi mimarların yer aldığı bu topluluk, kilisenin işçi kulübüne çevrilerek "içeriği"nin değiştirilmesiyle fazla bir şey yapılamayacağını bildiğinden, komünist kültür için mücadele verirken, aynı zamanda uyguladığı teknik ve mimari anlatımla modern mimarinin temsilcileri arasında da yer almıştır. 1924'te, Guinzbourg'un yayımladığı "Üslup ve Çağ", Sovyet mimarisinin ilk kuramsal kitabıydı. Konstrüktivistler, amaçlarının, dışardan karar verenlerin siparişlerinin yerine getirilmesi olmadığını, söylüyorlar, mimaride konstrüktivizmin asıl amacını politik ve toplumsal şartların ışığında "çağımızın *toplumsal kondansatörlerini* yaratmak" olarak belirliyorlardı. Toplumsal kondansatör, proletarya ideolojisinin "toplumsallaştırıcı" güçlerini toplayan ve yaygınlaştıran bir yapı, mimari bir kompleks, bir kentti. Toplumsal kondansatörler, eski insandan "yeni insan" yapmaya yardım edecek yeni toplumsal pratiklerin kalıbı, geleceğin çevresinin maddi habercisiydi. Konstrükti-

58. A.g.e.

vistlerin toplumsal kondansatörler olarak el attıkları işçi kulübü, fabrika, gar gibi yapılar içinde, konutun özel bir yeri vardı. Önerdikleri yerleşme biçimiyle yeni bir kent anlayışına da varılacaktı. Tasarladıkları model "Komün Evi" idi. Anatole Kopp'un verdiği bilgilere göre 1920-25 döneminin Komün Evleri, en fazla üç yüz kişi için düşünülmüş, barındırdığı bekârlar ve ailelere kreş, dikiş atölyesi, çamaşırhane, mutfak, yemekhane gibi ortak hizmetler sunan, fakat mimari açıdan hiçbir özellikleri olmayan yapılar olarak kalırken, 1926'dan itibaren konstrüktivistler tarafından tasarlananlar çok daha iddialı bir biçimde "günlük hayatın tamamen yeniden düzenlenmesi, ailenin ortadan kalkması, insanlar arasında yeni ilişkilerin yaratılması" gibi sorunlara yönelecektir. Konstrüktivistlerin binlerce kişilik komünoteler için hazırladıkları Komün Evi tasarılarında, kişisel faaliyetler için ayrılan mekân giderek kısılırken, ortak mekânlar genişlemektedir. Komün Evi tasarıları, özellikle "aileyi" hedef almakta, onu ortadan kaldırmaya yönelmektedir. Doğrudan ütopist sosyalistlerin sitelerinden etkilenen ve büyük çoğunluğu gerçekleşmeyen bu tasarılar, kaçınılmaz olarak beraberinde baskıyı ve otoriter bir yapıyı da getirmektedir. Bazı tasarılarda (Guinzbourg'un

1928'de Ladowski atölyesinde üretilmiş bir komün evi.

Komün Evi'nde olduğu gibi) insanlar ortak yaşama zorlanmayıp yalnızca teşvik edilmekle yetinilirken, bazılarında devasa koğuşlarda uyuyanların horlamalarını örtmek ve topluca uykuyu kolaylaştırmak için özel orkestralar düşünülmektedir! Artık, rengi de değişmeye başlayan "yeni hayat biçimi"nin yaratılması için hazırlanan tasarılarda önerilenler, epeyce eski bir "hayat biçimi"ni, açıkça kışla düzenini çağrıştırmaktadır. Kouzmine'in Komün Evi tasarısı, bu türün en iyi örneğidir. Burada komünde yaşayanlar yaş gruplarına göre ayrılmakta ve her grup kendileri için özel hazırlanmış yerlerde yaşamaktadır. Kouzmine'in üzerinde özellikle durduğu husus, komünotenin günlük hayatının dakikası dakikasına programlanmasıdır. İstenen dakiklik, ütopist sosyalistlere bile parmak ısırtacak derecededir: "Yetişkinlerin hayat biçimi: Yatma: 22.00/Sekiz saat uyku. Kalkış: 06.00/Beden eğitimi (5 dakika): 06.05/Tuvalet (10 dakika): 06.15/Duş (isteyene 5 dakika): 06.20/Giyinme (5 dakika): 06.25/Yemekhaneye gidiş (3 dakika): 06.28/Kahvaltı (15 dakika): 06.43/Vestiyere gidiş (2 dakika): 06.45/Palto, vb. giyiş (5 dakika): 06.50/Madene gidiş (10 dakika): 07.00/Madende çalışma (8 saat): 15.00/Komüne dönüş (10 dakika): 15.10/Palto vb. çıkarma (7 dakika): 15.17/Ellerin yıkanması (8 dakika): 15.25/Öğle yemeği (30 dakika): 15.55/Bir saatlik boş zamanın geçirilmesi için dinlenme salonuna geçiş (3 dakika): 15.58/Bir saatlik boş zaman (isteyenler yatakhanede uyuyabilir): 16.58/Tuvalet, elbise değiştirme (10 dakika): 17.08/Yemek salonuna gidiş (2 dakika): 17.10/Çay (15 dakika): 17.25/Kulübe gidiş, kültürel faaliyetler, beden eğitimi, havuzda yüzme ya da bir banyo alma. Burada zamanın nasıl geçirileceğine hayatın kendisi karar verecek, planı o yapacaktır. 4 saat olarak öngörülmüştür: 21.25/Yemek salonuna gidiş, akşam yemeği ve yatakhanelere gidiş (25 dakika): 21.50/Uykuya hazırlık (bir duş alınabilir) 10 dakika: 22.00[59] (İyi geceler!) Gerçekten, ütopistler içinde insanları belli saatlerde yatırıp kaldıranlar az değilse de, bu derece bir düzen, onların hayal gücünü de aşmaktadır. Kapitalist toplumun çürümüşlüğünü ve sömürüsünü yineleyip sosyalist toplumda gerçekleşecek hayatı yüceltenler, çizdikleri komünde emekçilere ancak akşam yemeğinden sonra dört saatlik bir zamanı diledikleri gibi (yapılması gerekenler tavsiye edilerek!) kullanma özgürlüğünü tanımaktadırlar: "Burada zamanın nasıl geçirileceğine haya-

59. Akt. Anatole Kopp, A.g.e. s. 318.

tın kendisi karar verecek, planı o yapacaktır!" Yani, yirmi saatin planını *biz* yapacağız! Kapitalist toplumun kışlasında bile uygunlama imkânı bulamayacak böyle bir planı sosyalizm adına yapanlar, insana, "bütün bunları ciddi olarak ileri sürmüş olamazlar!" dedirtiyor. Ama ciddiler. Niçin sabahleyin (06.50) paltoları giyme *üç* dakika sürüyor da, akşam (15.17) aynı paltolar *yedi* dakikada çıkarılıyor? Niçin sabah (06.28) ve öğlen (17.10) yemekhaneye gidiş için tanınan süre (her ikisinde de elbise değişiminden sonra olduğuna göre) birbirinden farklı olarak *üç* ve *iki* dakika olarak belirlenmiş? Hem niçin Kouzmine, sabah, öğlen ve çay saatinde yemekhaneye gitmeyi, yemek yeme ve çay içmeyi ve sonradan nereye gidilecekse oraya gitmeyi ikişer-üçer dakikalık sürelerle belirlemişken, akşam yemeğinde (21.25) "yemekhaneye gidiş, akşam yemeği ve yatakhaneye gidiş"i toptan 25 dakika olarak saptamış! Bu düzenin mantığını bulmak gerçekten zordur. Bu düzenin, onu eleştirenlerin bazılarınca yapılan benzetmede olduğu gibi, serbest zamanın "taylorize" edilmesiyle de bir ilgisi yoktur. Bu tasarı, mevcut polisiye ve militer uygulamaları "mükemmel" kılmak isteyen tehlikeli bir düşten başka bir şey değildir. Fakat, önceden de söylediğimiz gibi, insanlar (marş dinlemeye ne kadar yatkın olurlarsa olsunlar) tuvaletlerine öngörüldüğü gibi 10 dakika değil 20 dakika, el yıkamaya 8 dakika değil 1 dakika (ütopistleri kızdırmak için belki de *hiç!*) ayırmayı, canlarının istediği zaman yatıp, "kültürel faaliyetler"de bulunmayıp, elbiselerini çıkarmadan yatağa girmeyi tercih ettiklerinden, Sovyetler Birliği'ndeki bu tasarılar da, Rus emekçiler tarafından benimsenmemiş, kendilerine önerilen bu komünlere cevapları olumsuz olmuştur.

Büyük kısmı gerçekleşmeyen Komün Evleri'nin eleştirisine birkaç yıl sonra bazı konstrüktivist mimarlar da katılmış, fakat bu tasarılar sorunun tek tek yapılardan kent ve giderek ülke tasarlamaya kaymasıyla, tartışmalarda önemini yine de korumuştur. Komün Evleri, hümanist fikirlerden kalkarak yapılanlar dışında, ülkenin o günkü ekonomik şartları temel alınarak da eleştirilmiştir. Birkaç bin kişiyi barındırması düşünülen Komün Evleri'nin yapımı pahalı ve o günkü teknikle imkânsız bulunmuş, kaynakların öncelikle gerçekleştirilmesi gereken endüstrileşmeye yöneltilmesi savunulmuştur. Fakat konut gereksinimi bakımından emekçilerin içinde bulundukları şartlar o derece kötüdür ki, bu durum endüstrileşmeye engel olmak-

tadır. Bu durumda, eldeki imkânlarla hem konut sorununa çözüm getirmek, hem de "sosyalist hayat biçimi"ni yerleştirmek için başka yollar aranmıştır. Bunlar arasında Youri Larine'in önerdikleri en önemlisidir. Larine, Komün Evi tasarılarının bir tarafa bırakılarak, mevcut kentleri değiştirmeden, emekçilerin hayat koşullarını köktenci bir uygulamayla değiştirmek istemektedir. Larine, ütopistlerin çizdiği dünyanın yeni birşey getirmediğini, hemen hepsinin çok pahalı biçimde döşenmiş ağır ve sağlam malzemeden yapılmış saraylar düşlediklerini söylemektedir. Ütopistlerin hayal gücü, bugünün evinin büyütülmüş ve zenginleştirilmiş bir kopyasının ötesine geçmemektedir. Larine, Komün Evleri'ni düşünerek, ağır ve büyük konut tipinin yerine, geçici olarak, ucuz, kolaylıkla sökülüp takılabilir, hafif konutları önermektedir. Fakat bu konutların yapımına ülkenin kaynakları izin vermediğinden, beklemeden kentlerdeki mevcut konutlar içinde gerekli düzenlemeyi yaparak, onlara yeni bir kimlik kazandırmak mümkündür: Önce ortaklaşa yaşayacak birimler oluşturmak ve mevcut konutları bu birimlerin işleyişine uygun hale getirmek. Apartmanlarda her ailenin yalnızca kendinin kullandığı mutfak, banyo gibi mekânları ortak kullanıma açmak. Mutfağın birisini ortaklaşa kullanılabilecek gibi düzenlerken, bir diğerini kreş, okuma salonu vb. olarak kullanmak. Larine'in istediği, zaten bir apartmanda birkaç ailenin yaşadığı bir dönemde küçük komünoteler oluşturarak, devletin sağladığı bazı araçların da işi kolaylaştırmasıyla ortak yaşama geçiş için şimdilik gerçekçi bir çözüm bulmaktı. Bu arada, asıl hedef olan endüstrileşmeye gerekli işçilerin önemli bir kısmını oluşturacak olan kadınları da, bu komünote hayatıyla evlerinden çıkarmak mümkün olacaktı. Beş yıllık planın da "kadınların özgürleşmesine" gereksinimi vardı!

Youri Larine'in yeni bir hayat biçiminin gecikmeksizin kurulması, "yeni insan"ın hemen yaratılması gibi niyetleri yoktu. O, bütün bunların yalnızca endüstrileşmeye bağlı olduğuna inanarak, çözümlerin bu yolda aranmasını, "gerçekçi" olunmasını tavsiye ediyordu. Oysa konstrüktivistlerin, hemen Komün Evi tasarılarına girişmeleri gibi, şimdi de aralarında onlardan birkaç mimarın da bulunduğu şehirciler, kaybedecek zamanın olmadığını düşünerek Marxizm'in öngördüğü biçimde kent-kır ayrımını ortadan kaldırmak için hazırlanıyorlar, dergilerinin kapağına Engels'in şu cümlesini koyuyorlardı: "İnsanlığın, tarihsel geçmiş tarafından dövülmüş zincirlerinden tamamen kurtulması, ancak kent ve kır arasındaki karşıtlığın ortadan

kalkmasıyla tamamlanabilir." Bu şehirciler de, Komün Evi tasarılarını eleştiriyorlar, yeni hayat biçiminin onların önerdiği kışla düzeniyle, baskıyla değil, oluşturulacak yeni çevrenin etkisiyle kendiliğinden ortaya çıkacağını ileri sürüyorlardı. Okhitovitch, eski konutun yerine konan Komün Evi'nin "sözde komün, gerçekte kışla" artık kimseyi tatmin etmediğini söylüyordu. Şehirciler aralarındaki farklara rağmen her gelişmenin kendine has bir mantığı olduğu, kapitalist ve sosyalist gelişmenin kentlerini kendi gereksinimlerine göre farklı kuracağı fikrinde birleşiyorlardı. Sabsovitch çok iyimser olarak 15-20 yılda mevcut kent ve köylerin ortadan kalkacağını müjdeliyordu. Ona göre ülkedeki kentleşme, kapitalist kentlerin geçtiği yolu izliyor, yakın bir gelecekte yıkımı gerekecek şeyler yapılıyordu. Bu uygulamalar son bulup kentlerin merkezileşmesinin önüne geçilmeli, bu kendiliğinden gelişime sosyalist bir yerleşim planıyla karşı koyulmalıydı.

Sosyalist kentler yaratma yolunda asıl çabayı, kentten uzaklaşmayı (désurbanisation) savunan şehirci ve mimarlar gösterdiler. Bu grup içinde yer alanlar Devrim'den sonra ortaya konan deneylerin tekrar gözden geçirilmesini, kent-kır ayrımının ortadan kaldırılmasını, yeni mimari biçimler bulunmasını ve bütün bunların gerçekleşmesi için endüstrileşmede merkezileşmeden kaçınılması gerektiğini savunacaklardır. Mimaride konstrüktivizmin kurucuları arasında yer alan ve sonradan bu grubu geçen M.Guinzbourg, ilk iş olarak mevcut kentlere "hasta" teşhisini koymakta ve Le Corbusier'nin bir mektubunu cevaplarken söylediği gibi, bu hastayı iyileştirmek değil, onu ortadan kaldırmak, onun yerine nüfusun ülke içinde yeni dağılımını sağlamak istediklerini belirtmektedir. Bu akımın A.Pasternak, M.Okhitovitch gibi kuramcıları da, "yalancı komünler" olarak niteledikleri Komün Evleri'nin büyük yemakhaneleri, gürültülü ve pis iç sokakları, tuvalet ve lavabo önündeki kuyruklarıyla özgür emekçilerin komünotesinden çok, karınca yuvalarına benzediğini ileri sürmektedirler. Oysa, komünist konutların "insani kişiliği" unutulmamalı, ana-babalar ve çocukları birbirinden ayıran binlerce kişilik Komün Evleri yerine daha küçük ölçekli, daha insani boyutta yapılar tasarlanmalıdır. Engels'in kent-kır ayrımına son verilmesi gerektiği yolundaki düşüncesini eksiksiz ve hemen uygulamak isteyenler, özellikle bu grubun üyeleridir. Yeni endüstri tesisleri, mevcut kentlerde yığılmayı önleyecek biçimde hammadde kaynaklarına yakın olarak ülkeye dağıtılmalıdır. Guinzbourg ve M.Barch'ın "yeşil kent" tasa-

rısında görüldüğü gibi, bundan sonra nüfusun yeni yerleşim yerlerine dağıtılmasıyla yetinilmiyor, Moskova gibi kentlerin de gelecekte ortadan kalkacağı öngörülüyordu. Bundan böyle kent sorununa da "koruyucu hekimlik" anlayışıyla yaklaşılmalı, önce büyük ve kalabalık kentler yapmak ve sonradan burada yaşayanlar için tatil kentleri düşünmek yerine, insanların çalıştıkları yerde dinlenebilecekleri, hemen orada temiz havayı, güneşi, yeşili bulabilecekleri yeni yerleşim yerleri kurmak gerekirdi. Çalışılan, yaşanan ve dinlenilen kent ayrımı, bu zehir-panzehir ikiliği, kapitalist sistemin bir ürünüydü. Aynı düşünce, bir başka mimar-şehircinin, İvan Leonidov'un Magnitogorsk için hazırladığı tasarıda da özellikle belirtilmişti. Michel Ragon'un kendisini -Stalinizm'in baskısından kurtulabilseydi- Le Corbusier, Gropius ya da Mies van der Rohe ile eşdeğer tuttuğu Leonidov'a göre de, konut işin yakınında olduğu gibi, kent dışında tatil evlerini gereksiz kılacak biçimde bahçeler, spor alanları, yüzme havuzlarıyla çevrili olmalıydı.

Yirmili yılların sonuna gelindiği zaman, Sovyetler Birliği'nde mimariyi, kenti konu alan bir kısmını özetlediğimiz yüzlerce tasarı tartışılıyor, bunlardan bazılarının uygulamasına geçiliyordu. Gerçekten, 1930'da Le Corbusier'nin dediği gibi, "Moskova, bir plan fabrikası, teknisyenlerin vadedilmiş toprağıdır. Ülke donatılıyor! Planların şaşırtıcı bir hücumu: fabrika, baraj, manüfaktür, konut, tüm kent planları!" Gerçekten, batı mimari ve şehirciliğini etkileyecek (Le Corbusier 1928-30 arası üç kez Moskova'ya gidecektir) ve yine Le Corbusier'ye "Ortak büyük bir düşe doğru atılım" dedirtecek bir çalışma söz konusudur. Mimarlar ve şehirciler, bazılarının sonraki yıllardaki uygulamalara zemin hazırlayan çalışmalarına rağmen, sosyalist toplumun mimarisi ve kentinin başka olması gerektiğine, hayatı değiştirmenin kenti de değiştirmek olduğuna inanarak çözümler aramaktadırlar. Yapılanlar bozulmakta, önerilenlerden vazgeçilmektedir. Mimar-şehircilerin önemli bir kısmı için arayış devam etmektedir. Sovyetler Birliği'nde, bu yıllarda, bu alanda yaşananlar da (konunun politikayla bağı açısından) oldukça karmaşık bir yapıdadır. Devrim öncesi Rusya'sından bu yana Kübizm, Fütürizm, Süprematizm, Konstrüktivizm gibi birçok modern akımın içinden geçerek gelen bu mimar-şehircilerin taşıdıkları mesaj, Devrim sonrası ve özellikle yirmili yılların sonrasının politik yapısıyla ne tür bir ilişki içinde düşünülebilir? Çalışmamızın konusu şehircilik ve mimari tarihini taramak olmadığından, bizim için bu soruya cevap aramak

önemlidir. Fakat bu cevabın aranmasından önce, politik iktidarın epeydir oluşmakta olan yeni yapısını görmeyen, onunla aynı şeyi istediğini sanan (belki de sanmayan) sosyalist kent kuramcılarının yirmili yılların sonunda karşılaştıklarını özetlemek gerekir:

Mimariden başlayacak olursak, otuzlara gelindiği zaman, Anatole Kopp'un güzel benzetmesiyle, yönetici sınıfın hayat biçimine İvan Leodinov'un dışarıya açık, saydam yapılarından çok kapalı bir mimari daha uygun düşmektedir. Şehircilik konusunda da, kentlerin toplumsal politik karakteri üzerine tartışmalar, artık iktidarı sıkmaktadır. Önceden aktardığımız gibi, Kaganovitch, bu sorunu "kentlerimiz zaten sosyalist" diyerek halletmiştir. Yeni hayat biçiminin en önemli boyutu olarak, üzerinde bunca tartışılan "aile" konusunda da tereddüte yer yoktur: Pravda, ailenin "büyük bir şey, ciddi bir şey" olduğunu hatırlatmakta, yalnızca iyi bir aile babasının iyi bir Sovyet yurttaşı olabileceğini belirtmektedir. "Komünist moralin temel kurallarından birisi, ailenin kuvvetlendirilmesidir." Fabrikalara "taylorizm"in girmesi gibi, kentlerin de Batı'daki gibi tasarlanması gerekir. Moskova'yı ortadan kaldırmak tasarıları, artık gülünecek (daha doğrusu artık hiddetlenilecek!) önerilerdir. Her devletin bir başkenti vardır; Moskova da "proleter devletinin sosyalist başkenti" olarak yenilenecektir. Kaganovitch'in bu konudaki fikirleri de kesindir: "Bizde bazı başarısız kuramcılar Marx ve Engels'i yanlış yorumlayarak, Moskova dahil, mevcut büyük kentleri azaltmayı amaç ediniyorlar. Komünist akademide çalışan yoldaş N.A. Milioutine bir takım fabrikaların Moskova dışına taşınmasını ve Moskova nüfusunun 1.5 ya da en fazla 2 milyona indirilmesini istiyor. Başkaları, kentlerin ortadan kaldırılması, silinmesinden bile söz ediyorlar. Kentlerimiz özel olarak devrimci bir rol oynamıştır; Kentler geniş köylü kitlelerini komünizm için görkemli tarihsel mücadeleye sürüklemiştir. Bu görev, özellikle büyük kentler ve hepsinden önce de Leningrad ve Moskova tarafından yerine getirilmiştir. Bu nedenledir ki, bu büyük merkezlerin küçültülmesi ya da ortadan kaldırılması üzerine gevezelikler, üzerinde durmaya bile değmez. (...) Kentlerden uzaklaşma (désurbanisme) bir aptallıktır." Politik iktidar Kaganovitch'in ağzından, önceden söylediğimiz gibi, "Yeter bu maskaralık" demektedir. Artık iyice açığa çıkmıştır ki, Marxizm'i en iyi okuyan ve anlayan, yalnızca Parti'dir. Marx ve Engels'in yazılarından devletin ortadan kalkacağı yolunda bir sonuç çıkarmak gibi, kent-kır ayrımının ortadan kalkacağını ileri sürmek de "aptal-

lıktır." Proletaryanın burjuvaziden eksiği nedir! Onun da devleti, onun da başkenti, kentleri, başkentte oturan bürokrasisi olmalıdır!

İktidarın sanatçıları, mimarları, şehircileri hazırdı. Sosyalist gerçekçilik, her dalda olduğu gibi, mimarlara, şehircilere de yol gösterecekti. Suçlamalar da hazırdı: "Şehircilik kuramı partimizin program ve politikasına karşı" yöneltilmişti; Sabsovich bir "menşevik", Okhitovitch "azgın bir troçkist", Larine "bir oportünist"di. Moskova'da hava değişmiş, bu değişiklikle birlikte "özeleştiriler" de başlamıştı. Bunların başında da biraz önce Kaganovitch'den aktardığımız pasajda adı geçen Milioutine geliyordu.Daha iki yıl önce,1930'da Sotzgorod (Sosyalist kent) adlı (ve içinde Le Corbusier'den Bauhaus'dan, Mies Van der Rohe'dan örnekler sergilenen) bir kitabın yazarı olan Milioutine, şimdi fikir değiştirmiş olarak Kaganovitch'in çizgisini savunuyordu. 1937'de toplanan Birinci Sovyet Mimarlar Kongresi, bu gelişmenin doruk noktasıydı. Kongre, Stalin'e "ateşli selamlarını" yolluyor, kendilerine emanet edilen görevden gurur duyduklarını belirtiyor, doğan yeni Sovyet mimarisinin sosyalist gerçekçilik yolunu izlediğini hatırlatarak, temel ilkelerinin en iyi ifadesini Stalin'in şu sözlerinde bulduklarını bildiriyordu: "İnsan kaygısı!"

Artık aranacak bir şey kalmamıştır: "Sosyalist gerçekçilik Sovyet mimarlarının temel yöntemidir. Sosyalist gerçekçilik, ideolojik anlatım ve sanatsal anlatımın hakikatinin sıkı birliği demektir." 1937 yılı, Moskova Duruşmaları'nın devam ettiği yıldır. Savcı Vichinski bu duruşmalarda sert konuşmaktadır: "Soytarılar ve cüceler (...) Sosyalist bahçemizin en kokulu çiçeklerini çamurlu ayaklarıyla ezmeyi deneyen maceracılar. (...) Bu kudurmuş köpekleri kurşuna dizmek gerekir." Vichinski ve diğerlerinin "güneşi" Stalin, bahçesinde hangi çiçeklerden hoşlanmaktadır? Önce mimari: Michel Ragon, "tuhaf bir sapmayla 'sosyalist gerçekçilik', mimaride, Devrim öncesinde tutulan burjuva ve aristokratik mimarinin bütün repertuvarını benimsedi: mermer sütunlar, alınlıklar, duvarayakları, kubbeler, vb" demektedir. Stalin, "Halkın da sütunlara hakkı vardır" diyordu. "Klasik üslup", "tiranların sevdiği mimari üslubtur" diyor yine Ragon. "Kübistlerin, fütüristlerin ve dadaistlerin kültürel gevezeliklerine" bir son verilmesini isteyen Hitler gibi Stalin'in gönlü de "klasik üslup"dan yanadır. Hitler'in en tuttuğu mimar-şehirci olan Albert Speer'in mimari eserlerinden oluşan bir sergiinin 1939'da Moskova'da açılması da bir rastlantı değildir. Lewis Mumford'un söylediği gibi, "telafi mimari"si elinden ekmeği, güneşi alınmış halka "cafcaflı taş-

lar sunmaktadır." "Güneş", bahçesinde hangi tür resim ve heykelden hoşlanıyordu? Yine Hitler'in çok tuttuğu bir heykelci olan Breeker, Stalin'in kendisini -Hitler'in yenilgisinden sonra- Moskova'da çalışmaya davet ettiğini söylüyor. Sosyalist gerçekçilikle faşist gerçekçilik arasında fark görmeyen Umberto Eco'ya göre, "gerçekçi" tablolardaki işçi-köylülerin nazizmi ya da sosyalizmi kurmaları piktüral açıdan hiç de önemli değildir. Ukraynalı bir tarım işçisi gibi bir Alman tarım içisini de betimleyebilecek bu tabloları, bir müzeden diğerine nakledildiklerinde ayırdetmek imkânsızdır.

Biraz önce sorduğumuz bir soruya, yirmili yılların mimarşehircilerinin de içinden çıktığı modern akımların, özellikle otuzlu yıllardan itibaren totaliter bir nitelik kazanan iktidarla olan ilişkisi sorusuna gelecek olursak: Stalinizm de Nazizm gibi modern sanata cephe almıştı. Modern sanat kabaca, bir taraf için "kapitalizmin, emperyalizmin", öte taraf içinse "bolşevizm"in bir uzantısıydı. Fakat her iki totaliter rejimin modern sanat karşısındaki bu düşmanca tavrı, komünist ve faşist partilerin mutlak iktidara tırmanışlarının bir döneminde hızlandı. Bu bakımdan, modern sanat akımlarından bazılarının taşıdıkları mesajların bu totaliter iktidarların oluşmasında oynadıkları rolün anlaşılması kolay değildir. Ayrıca İtalya'daki faşizmin fütürizmle olan yakınlığı da hatırlanacak olursa sorunun önemi daha iyi görülür. Nitekim bilindiği gibi Nazi Almanya'sında Dışavurumculuk ve faşist İtalya'da Fütürizmin bu alandaki "sorumluluğu" birçok tartışmaya neden olmuştur. Biz burada, konudan uzaklaşmadan, yalnızca Rusya'daki durumdan söz etmek istiyoruz: Yaşayan bir Rus ressam, heykelci ve sinemacı olan Lew Nussberg, "İtalya'da fütüristler, aşağı yukarı Sovyetler Birliği'ndeki 'avant-gardiste'lerle aynı rolü oynadılar" diyor. Sanatçıya göre iktidarın Rus "avant-garde"ları kullanmasından çok, bu sanatçıların kendilerini iktidarın kullanmasına bıraktıklarından söz etmek daha doğrudur.[60] Çünkü, iktidarın kendilerini yanına çekmesini istemeyen ve bu yüzden çok erkenden Rusya'yı terkeden "avant-garde" sanatçılar da vardır. Nitekim kendisine birçok yetki verilmiş olan Kandinsky, her şeyi bırakıp ülkeyi terketmiştir. Buna rağmen, demektedir Nussberg, bütün konstrüktivisitler Lounatcharski'nin sağ kolu Ossip Brich'in "koruyucu kanadı" altında Sovyetler Birliği'nde kalarak "Sovyet iktidarına yardım etmekle kalmayıp, bizzat bu

60. Art press, juin 1979.

iktidara katkıda bulundular." Nussberg'in belki fazla sert bulunacak bu eleştirileri, konstrüktivistlerin "nesne"ye, "şey"e aşırı bağlılıkları gözönüne alınınca daha iyi anlaşılır. Catherine Millet'nin de belirttiği gibi, konstrüktivistler ve onun uzantısı prodüktivistler yücelttikleri komünotenin hizmetinde olan bir sanatçı/zanaatçı imajıyla, makinaya/tekniğe olan düşkünlükleriyle Stalinizmin hâkim kılacağı anlayışa zemin hazırlamış olamazlar mı? Gerçekten, Konstrüktivizmin kuramcısı Alexei Gan, "sanatın sağlıklı ilkelerini uygulamak"tan söz ederken ileride de çok kullanılacak "sağlıklı-sağlıksız" ayrımının yerleşmesine katkıda bulunmuyor mu? Ayrıca, Malevitch'in daha yirmili yılların başında Eisenstein'ı eleştirirken dikkat çektiği gibi, burjuva propaganda sanatının yerine proleter propaganda sanatının geçmesi de ilerisi için yardımcı olmamış mıdır? Yine Alexei Gan'ın şu sözleri, ilerinin "bilinç düzenleyicileri"ni haber vermemekte midir? "Komünist kent konstrüktivistlerin tasarladıkları biçimiyle, bilincin düzenlenmesi yolunda ilk deney, yurttaşlara ortak mülkiyetin ne olduğu yolunda açık bir fikir vermek için ilk girişimdir."

Sovyetler Birliği'nde otuzlu yıllara ulaşan diğer sanatçılar gibi mimar ve şehirciler de "hayatı değiştirmek" yolunda -baştaki köktenci tavırlar kalmadıysa da- hâlâ umutludurlar. Hâlâ, hayatı ve kenti değiştirmenin ayrılmazlığı konusunda Parti ile aynı fikirde olduklarını sanmaktadırlar. Oysa yirmili yılların sonu Parti'yi görmek için erken değildir. Parti, yeni toplum için yapılar, kentler tasarlayanları kısa bir süre içinde "düşman" ilan edecektir. Bu sanatçıların bir kısmı "kaybolacak", bir kısmı susacak, bir kısmı da "özeleştiri"ler ve ödünlerle çalışmalarını sürdürecektir. Parti, konstrüktivistler gibi "komünist kent"den söz etmeyi sürdürecektir. Peki o zaman onun tahammül edemediği nedir? Neden Devrim'in hemen ertesinden itibaren komünist olan mimar-şehirciler yerine, eskiden Çarlık Mimarlık Akademisi şimdi Sovyetler Birliği Mimarlık Akademisi üyesi olanlar göreve çağrılmıştır? Eskiden Proletkult-Konstrüktizm tartışmasında ortaya çıkan ve ikincilerin savunduğu gibi sanatta yeni biçimler aramak mıdır tahammül edilemeyen? Yoksa mimar-şehircilerin sözünü ettikleri ademimerkeziyetçilik mi? Bunların ve Parti'nin komünizmden anladıklarının farklı olduğu söylenebilir mi? Bu sorulara kesin bir cevap veremediğimi söylemeliyim. Ama şurası açık ki, Parti artık -çoktandır politikada olduğu gibi- sanatta da tartışma ve *arayış* istememektedir. Stalin, kendilerini iktidara ne kadar yakın

hissederlerse etsinler, ne kadar bolşevik olurlarsa olsunlar etrafında kendinden başka hiç kimsenin ne politikaya -Moskova Duruşmaları'nda yargılananlar bolşeviklerdi- ne de sanata el atmasını istememektedir. Artık en büyük "mareşal" o olduğu gibi, en büyük "mimar" da kendisidir. Yalnız Stalin değil, "çağdaş despotlar"ın hepsi aynı biçimde düşünmektedir: Mussolini "İtalyan mimarisini kurtaran adam"dır; "Eğer Almanya savaşı kaybetmeseydi (I. Dünya Savaşı. K.B.) ben bir politikacı değil, bir mimar; Michel-Ange gibi bir şey olurdum"(!) diyen ise, Almanya'nın sanat konusunda da tek önderi olan Hitler'dir.

Despotlar kendilerini "mimar" olarak görmektedirler, çünkü "toplumun mimarı" olarak, biçimlendirmek istedikleri insanları, bu insanlara uygun yapılarda, kentlerde biçimlendireceklerdir. Onlara bu duyguları veren mimarlığın ve şehirciliğin politika ve ideolojiyle içiçeliği değil midir? Sovyetler Birliği'ndeki yirmili yılların mimar-şehircileri de sosyalist bir toplumun kalıbını bulmaya çalışmaktadırlar. "Kenti değiştirmek, hayatı değiştirmek" formülü, her zaman için geçerlidir. Despotların kentleri de, değiştirdikleri hayata göre düzenlenmiştir. Fakat söz konusu olan, özlenen hayat, demokratik bir toplumu gerektiriyorsa, bu kez kurulacak kenti çizecek olan despot olmadığı gibi mimar-şehirci de değildir. Kitlelerin etkin katılımı gerçekleşmeden demokratik bir toplumun oluşmasının imkânsız olması gibi, böyle bir toplumun seçeceği kent de -mimarisinden yönetimine, kültüründen kokusuna- ancak yine kitlelerin etkin katılımıyla biçimlenebilir. Sovyetler Birliği'nde, yirmili yılların mimar-şehircilerinin yeni yapılar ve kentler tasarlarken yanlarında eksik olan da, Devrim'in ilk yıllarından itibaren sahneden çekilen kitleler değil midir? Henri Lefebvre şöyle diyor: "Ne mimar, ne şehirci, ne sosyolog ya da ekonomist ne de filozof ya da devlet adamı, buyrukla yeni ilişkiler ve biçimleri yoktan varedemez. Yalnızca toplumsal hayat (praksis) yaratıcı gücünün bütününde böyle bir güce sahip ya da değildir."

19.
ÇAĞDAŞ "MİMAR-DEMİURGOS"LAR

Devlet adamlarının buyrukla, yeni ilişkiler ve biçimleri yoktan varedemediğini biliyoruz. Kimi zaman, kimi devlet adamları böyle niyetler taşısa da, hemen her zaman bu niyetlerin ne kadar zorlanırsa zorlansın sonunda "toplumsal hayat"a çarparak geri döndüğünü de biliyoruz. Peki ya mimar ve şehirciler? Mimari ve şehirciliğin iktidarla, "mimarın prensle" geleneksel ittifakı nereye varıyor? Michel Ragon'un sözleriyle "Sümer'den Brasilia'ya, Babil'den New York'a bütün devlet ideolojileri tuğla, taş maden hacimlerinde cismanileşmiştir"[61]. Mimar ve şehirci, yüzyıllardır anıtları ve kentleriyle aristokrasiyi, monarşiyi, burjuvaziyi yüceltiyor. "Bu *building*'ler" diyor Sullivan, "ülke için hiçbir sevgi, halk için hiçbir duygu taşımıyor. Bu *building*ler vülger biçimde doların övgüsünü yapıyor" Mimari ve şehircilikte iktidarı yüceltmekten vazgeçip, yüzünü topluma çeviren ilk girişimler ütopistlerden gelmemişti. Ütopistler, çalışkan, ahlaklı ve tabii homojen bir topluma yakışacak, anıtsallıktan kaçan ve standardizasyona yönelen yapı ve kentleri çizmeye çalışmışlardı. İktidara başvuranlar bunlar arasında da eksik olmamasına rağmen (Güneş Ülkesi-Güneş Kral), ütopistlerin, genelde yüzlerini topluma çevirdiklerini söyleyebiliriz. Fakat önceden de söylediğimiz gibi, burada ilginç olan nokta, ütopist mimar-şehircinin iktidara değil de toplum için çizmesine rağmen, bu kez mimar-şehircinin kendisi "mimar-demiurgos" olarak iktidara yerleşmektedir. Hakikat ve hakikatle birlikte iktidarı elinde tuttuğunu söyleyen şimdi O'dur. O artık, André Gutton'nun geleceğin şehircilerine seslenirken söylediği gibi, "insana gerekli huzur ortamını arayan" bir *baba*dır[62]. O artık, insanı bütün gereksinimleriyle tanıyan, bu gereksinimlerin en iyi nasıl giderileceğini bilen, en ideal biçimler bulduğuna inanan birisidir. "Toplumun uyuma ve uyum sağlayıcılar tarafından yönlendirilmeye gereksinimi var" diyen, eski değil yakın zamanlardan bir ütopist, Le Corbusier'dir. Mimari ve şehircilikte en

61. Michel Ragon, L'Architecte, le Prince et la Démocratie, Albin Michel, s. 21.

62. Akt. Françoise Choay, L'urbanisme, utopies et réalités, Seuil, s. 41.

ideal biçimler, ister "nostaljik ütopizm"in öne sürdüğü gibi geçmişte, isterse "ilerici ütopizm"in öne sürdüğü gibi gelecekte aransın, "mimar-demiurgos"un toplum ve bu topluma yakışacak çevreyi bildiğine ilişkin inancı, hemen her zaman tamdır. Kendini "toplumun mimarı" olarak gören despotların "mimarlığa" özenmelerini çağrıştıran bir biçimde, mimar-şehirci de kendini "toplumun mimarı" olarak görmeye başlayarak "despotlaşmaktadır."

Bu "despotlaşma"nın hikâyesini Hippodamos'dan ütopist sosyalistlere kadar özetlemeye çalışmıştık. Bu uzun dönemde mimar-şehirci olmaya niyetlenenlerin hemen hiçbiri "meslekten" değildi. Filozoftular, devlet adamıydılar, yazardılar, vb. Fakat mimari ve şehircilikte meslekten olanların sonradan savunduğu birçok şeyi ilk düşünenler, bu "amatörler"di: Dama planı, standardizasyon, toplu konut, "hijiyen" ve tabii "düzen", "disiplin", vb. Herkes çağının toplumsal hareketlerinin, ideolojisinin, teknolojisinin diliyle konuşuyorsa da, ilk ütopistlerden yüzyılımıza birçok ilke olduğu gibi taşındı. Bertrand Russel, 1920'de, Sovyet Rusya'yı ziyaret ettiğinde, bu ülkenin "Platon'un Devlet'i gibi örgütlenmeye yöneldiğini" söylüyordu. Bizim de önceden değindiğimiz gibi, gerçekten, Sovyetler Birliği'nde yirmili yılların mimar-şehircileri -devlet adamlarından söz etmiyoruz- büyük ölçüde ütopistlerin kavramlarıyla düşünüyor, kendi "Devlet"lerini kurmaya çalışıyorlardı. Fakat yalnızca onlar değil, bu yıllarda Avrupa'da oluşan ve giderek güçlenen benzer akımlar da aynı kavramları kullanıyorlardı. Tabii ki Avrupalılar, "Devlet"in kurulmasında Sovyet meslektaşları kadar iddialı değildiler; meslektaşlarının, Devrim'i gerçekleştirmiş bir ülkede kendilerinden yana -sandıkları- umdukları (?)- sahici bir devletle birlikte çalışma imkânı bulmaları, onların ülkeyi büyük bir "şantiye"ye çevirmelerini çok kolaylaştıracaktı. Sovyetler Birliği'ndeki konstrüktivistler gibi "ilerici" ütopist-mimarlar arasında sayılabilecek bir grup, *rasyonalist mimarinin* temsilcileriydi. Almanya'da Gropius'un *Bauhaus*'u, Hollanda'da Van Doesburg'un kurduğu *Stijl* dergisi etrafında gelişen ve yine aynı adla anılan grup, Fransa'da Le Corbusier, konstrüktivistlerle aynı sözcükleri kullanmaktaydılar. Avrupa'dakiler mimari ve şehircilik anlayışlarında konstrüktivistler kadar doğrudan politikanın içinde değilseler de, özellikle başlarda onların birçoğu için bu boyut da tamamen dışlanmış değildi. "İlerici şehircilik" anlayışının bu temsilcileri, sonradan birçok tezlerinin giderek genişleyen kesimler tarafından benimsenmesi, mesajlarının normalleşmesiyle depolitize edil-

miş bir kişilik kazanmışlarsa da, Bauhaus'un ilk bildirisinin kapağında Feininger'in "Sosyalizmin Katedrali" adlı gravürü bulunuyordu. Yine, Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un anısına dikilen anıtın (1926) yaratıcısı Mies Van der Rohe, Alman Devrimi'nde ölenler için yapılan "İena Anıtı"nı (1932) imzalayan da Gropius'du. Gropius'dan sonra Bauhaus'un yöneticisi olan İsviçreli mimar Hannes Meyer, 1930'da okula "bolşevik kültürü" sokmakla suçlanıp görevinden alınınca, Pravda'ya şu demeci veriyordu: "Kapitalist rejimde uzun yıllar süren çalışmam sonunda, kapitalizmin şartları içinde çalışmanın akıllıca bir iş olmadığı sonucuna vardım. Dünya görüşümüzün Marxist ve devrimci olduğu göz önüne alınırsa, biz devrimci mimarlar, hayvansal bir bireycilik üzerine kurulu bu dünyanın çözülemez çelişkilerine bağlıyız... Gerçek bir devrimci kültürün kurulduğu, sosyalizmin gerçekleştiği, bizim burada kapitalizmin şartları içinde mücadelesini verdiğimiz toplumun varolduğu bir çevrede çalışmak için S.S.C.B.'ne gidiyorum." Otuzlu yıllardan sonra Le Corbusier'yi "bolşevizmin Truva Atı" olarak nitelemek -zaten o yıllarda Le Corbusier Moskova ile "köprüleri atmış", l'Humanité kendisini "sınıf savaşına inanmadığı için" eleştirmeye başlamıştı bile- tutucu çevrelere özgü bir davranışsa da, yirmili yıllarda rasyonalist-fonksiyonalist okulun temsilcilerinin Sovyetler Birliği'ne duydukları yakınlık açıktı.

Sovyetler Birliği'nde, Almanya'da, Hollanda'da ve Fransa'da hemen aynı yıllarda ortaya çıkan rasyonalist-fonksiyonalist okulun temsilcileri, başından itibaren birbirlerini tanıyorlardı. Bauhaus'un yayınları arasında, Stijl'den Van Doesburg'un "Yeni Plastik Sanatın Temel İlkeleri" adlı kitabı yayımlanıyor, Ruslardan Malevitch, Lissitzky ve Kandinsky gibi sanatçılar yine Bauhaus'da çalışıyorlar, Sovyetler Birliği'nde Çağdaş Mimarlar Birliği Dergisi'nde Le Corbusier, Gropius, Hannes Meyer'e geniş yer ayrılıyor, sergiler düzenleniyordu. Rasyonalist-fonksiyonalist akımın doğuşundaki başlıca etkenleri, o yıllarda Rusya'nın ve Almanya'nın yaşadığı Devrim ve devrimin habercisi toplumsal çalkantılar, teknolojide yenilikler, kübizmle geometrinin yüceltilmesinde ifadesini bulan yeni estetik anlayış olarak sıralayabiliriz. Kübizm'in Devrim öncesinden başlayarak Rus resmi ve mimarisi üzerine olan etkisinden söz etmiştik. Aynı biçimde Stijl hareketi de estetik ilkelerini Mondrian'ın resminden çıkarmakta -yatay ve dikey çizgilerin dengesi-, Le Corbusier A. Ozenfant'la 1920'de "Kübizm'den Sonra" adlı bildiriyle Pürizm'i kurmaktadır.

Artık resimin görevi mimariye yol göstermektir. Stijl'in bildirisinde söylendiği gibi, "...mimari yapıdan ayrı bir resmin hiçbir varlık nedeni yoktur"[63]. Rasyonalist-fonksiyonalist akımın temsilcileri Kübizm ve ondan çıkan akımlarda uygulayacakları "evrensel biçimleri" bulmaktadırlar. Kübistleri izleyerek nesnenin rastlantısal, anlık olandan sıyrılmış, yalnızca özsel, kalıcı olanı koruyan eksiksiz bir imajını vermek istemektedirler[64]. Bu imajı yapılarda ve kentlerde somutlaştıracak olan da teknik ve endüstridir. "XX. yy.'ın kenti de, devrimini gerçekleştirmeli, endüstri ve tekniğin yoğun kullanımıyla resmin yolunu açtığı *saf* biçimleri yansıtmalıdır. XX. yy.'ın büyük kenti anakronikti, çünkü ne otomobilin ne de Mondrian'ın tuallerinin gerçek çağdaşıydı." Artık mimar-şehirci de bulduğu evrensel, rasyonel biçimleri, bir ressamın tualine geçirmesi gibi kente geçirecektir. İskemle, çaydanlık gibi nesnelerde olduğu gibi, mimari ve kentsel biçimlerde de en iyi mutlak biçime ulaşmak mümkündü. Mutlak biçim, *güzel*in, *hakikat*in ve *yararlı*nın kesiştiği yerdi. Bu mimar-şehirciler için Platoncu anlayışlarının sonucu olarak bir örnek-insan'dan söz edilebilirdi. "Bütün insanlar" demektedir Le Corbusier, "aynı organizmalara, aynı fonksiyonlara sahipler. Bütün insanların gereksinimleri aynı." Öyle ise örnek-insan'a, endüstrinin sağladığı standardizasyon sayesinde örnek-iskemle, örnek-konut ve de örnek-kent! İnsanlar Almanya'da, Rusya'da, Hindistan'da da yaşasa aynı kent. Le Corbusier, Hindistan'ın Pencap Eyaleti başkenti Şandigarh için plan hazırlarken, kendisine ülkesinin geleneklerinden bazılarını hatırlatmak isteyen Hintli mimar Mulkarj Anand'a şu karşılığı veriyordu: "Eğer siz makinaya, pantalona ve demokrasiye evet diyorsanız, ne demektir Hintli gelenekleri?" Mimar-şehirci "despotlaşmakta" mıdır? (tabii "aydın despot!")

Gropius'un 1919'da kurduğu Bauhaus (okul 1926'da Weimar'dan Dessau'ya taşınıyor ve 1932'de Naziler tarafından kapatılıyor) sanat ve endüstrinin birleşmesini amaç edinmişti. Sanatçı ve zanaatçı ara-

63. "Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi" adlı kitabında, Bauhaus'un otuzlu yıllarda Türkiye'deki etkileri üzerine de ilginç bilgiler veren Üstün Alsaç, Eşref Fehim'den Stijl'in bildirisini hatırlatan bir pasaj aktarmaktadır:

"Hep bilirIz ki resim, hilkatten bugüne kadar mağara yanları ve kap kacak üzerinde emekleye emekleye mimarinin bir uzvu, duvarın bir çocuğu olmuştur. (Fresk) Daha sonraları çerçevenin esaretiyle, onu piçleşerek soysuzlaşmış, duvara asılmış olarak görüyoruz." (s. 24).

64. Françoise Choay, A.g.e. s. 34.

sındaki fark kaldırılıp, resimden uygulamalı sanatlara, heykelcilikten şehirciliğe bütün sanat ve zanaatlar aynı çatı altında toplanacaktı. Bauhaus'daki çalışmalar mutfak araç gerecinden konuta, iskemleden kente her şeyi kapsıyordu. Burada kendinden uzunca söz etmemiz imkânsız olan bu "okul"da gerçekten ilginç bir "eğitim" veriliyordu. Bütün öğrenciler hazırlık sınıflarından sonra bir atölye seçiyorlar ve uygulamanın önemli bir yer tuttuğu yoğun bir eğitimden geçiyorlardı. Okulun endüstriyle de sıkı ilişkisi olduğundan atölyelerde yaratılan modellerin satılmasından elde edilen gelirin bir kısmı da öğrencilere dağıtılıyordu. Ayrıca öğrenciler fabrikalara staja gidiyor, işçiler Bauhaus'a geliyorlardı. Söylediğimiz gibi, Bauhaus'daki çalışmalar standart bir mobilyaya olduğu gibi standart bir kente de yönelikti. En ekonomik, fonksiyonel iskemlenin fabrikada üretilmesi gibi, aynı niteiklere sahip bir kentin temel elemanları da fabrikadan çıkacaktı. Endüstrinin teknikleri, yöntemleri ve kavramları otomatikman konuta ve kente taşınacaktı[65]. Bauhaus için de uygar ulusların, yurttaşların benzer hayata ve konutlara gereksinimi vardı. Sorun bu "haklı" gereksinimlerin saptanması ve bunların karşılanabilmesi için araçların araştırılmasıydı. Mekân, bu gereksinimleri ve bunların nasıl giderilebileceğini bilen mimar-şehirci tarafından "otoriter" bir biçimde rasyonalize edilmeliydi. M-N. Delorme-Louise'in değerlendirdiği gibi, Bauhaus'un kenti, tipik, monoton ve anonim olanı, hayal gücünün, rastlantının, bireysel arzunun ve kentsel deneyin çok biçimli müphemliğinin yerine geçiren bir "pedagoji", bir "baskı" idi. İnsan ve nesne mutlak biçime indirgenince, bütün farklılıklara ve bireysel anlatımlara yer yoktu: "Kent ne işe yaramaktadır: Çalışmak (üretmek) / satın almak (tüketmek) / bir konutta oturmak (kendini yeniden üretmek, uyumak, hijien, karnını doyurmak) / dinlenmek (spor, kültür) / bir yerden bir yere gitmek." Kentte yapılanlar (yapılacak olanlar) bu şekilde belirlendikten sonra mimar-şehircinin işi, ütopistler doğrultusunda, eline cetveli alarak doğruların ve dik açıların hakim olduğu bir kent yaratmaktan ibarettir. Ancak, rasyonalize edilen bu kentsel mekân yeni toplumsal jestler yaratmak iddiasındadır. Söz konusu olan, konutlar ve kentler gibi jestlerin de "taylorizasyonu"dur. Bu kentte örnek bir konutun insanlara neler vermesi gerektiği sıralanmıştır: Mümkün oldu-

65. M-N. Delorme-Louise, "La ville Bauhaus", La ville n'est pas un lieu, içinde, 10/18.

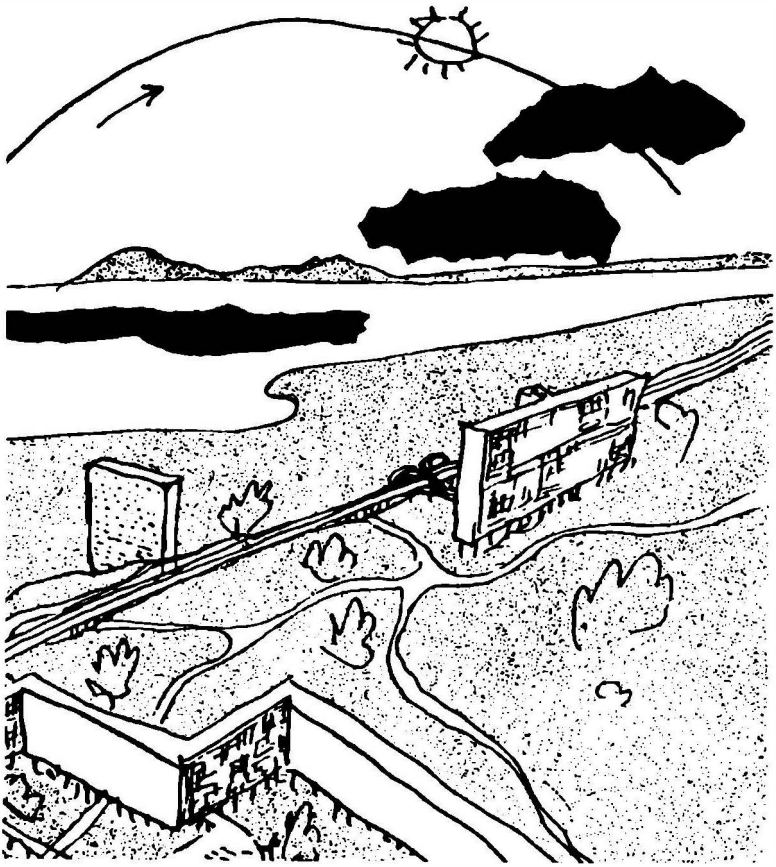
ğu kadar temiz hava, güneş ve yeşil alan. Bu şartları sağlayacak en iyi yapı da ancak çok katlı olabilir. Bu yüksek yapıların pencereleri, blokları birbirinden ayıran yeşil alanlara açılmaktadır.

Bauhaus'un içinde yer alanların tasarladıkları kent, en iyi haliyle sıfırdan başlayarak kurulabilirdi. Eğer mevcut bir kenti düzenlemek gerekirse eski mahallelerinin korunması söz konusu değildi. Ancak bazı eski yapılar "müze" olarak kullanılabilir, yine, Gropius'un dediği gibi, bazı eski kentler de -Venedik gibi- turistik amaçla korunmaya alınabilirdi. Gropius de önceden Tony Garnier'nin "Endüstri Sitesi"nde (daha önce de ütopist sosyalistlerde) görüldüğü gibi kenti, belli kullanım alanlarına ayırıyordu (zoning): Konutlara, fabrikalara, yönetimsel yapılara, dinlenmeye ve kültürel faaliyetlere ayrılan alanlar birbirlerinin yeşil alanlarla ayrılmıştır. Standardizasyon, zoning ve yeşil alanların genişletilmesi gibi ilkeleri olan bu şehircilik anlayışı sokağı da ortadan kaldırmak istemektedir. Sokak artık yalnızca, bir bölgeyi diğerine bağlayan ve vakit geçirmeden aşılacak bir mekândır. Sokak eski haliyle yeni kente uymamaktadır. Aylaklık edilen, kahvelerin sıralandığı, kendine özgü bir canlılığı ve kokusu olan sokak, yeni kentin insanına göre değildir. Geometrici mimar-şehirci temiz, net ve çizgileri belli bir kent istemektedir. Karışıklığı, "pisliği', "gürültüsü" ile kentin "iç organlarını" oluşturn sokakları ortadan kaldırmak gereklidir. Birazdan tekrar söz edeceğimiz gibi, kentten sokakları silen, kentlilere sunulacak şeyler olarak sürekli güneş, temiz hava, yeşil alan ve düzenin altını çizen bu şehircilik anlayışı epeyce sıkıcı bir hayat sunmaktadır. Günümüzde gerçek bir kentsel hayatın savunucusu olan Jane Jacobs'un *sokak* üzerine yazdıkları bize çok daha çekici geliyor. "Moralistler" diyor Jane Jacobs, "uzun zamandan beri, kentlilerin en canlı yerlerde dolaşıklarını, barlara ve pastanelere takıldıklarını, kafeteryalarda gazoz içtiklerini gözlediler; ve bu gözlem onları dertlendiriyor. Aynı kentlilerin eğer uygun birer konutları olsaydı ve daha fazla yeşil alandan yararlanabilselerdi sokakta görülmeyeceklerini düşünüyorlar." Oysa kentliler, "moralistlerin" düşündüğünün tersine belki de yeşil alandan çok, canlı sokaklar istiyorlar; pencereden dışarı bakanlar boş bir sokağı değil "seyir" arıyorlar. "İlerici şehircilik"in önerdiği "temiz mekân"ın sağladığı "fiziki hijien" her zaman "zihinsel hijien"i sağlamıyor. Tasarlanan kentteki tekdüzelik, boşluk, kentli için gerekli olan "varoluşsal iklim"i hazırlamıyor. Yetişkinler için olduğu kadar çocuklar için de en iyi, en ideal dinlenme ve oyun alanı geniş

yeşil alanlar değil. Yine Jane Jacobs'un ileri sürdüğü gibi, çocuk ve yeniyetmelerin suç işledikleri mekânların başında parklar geliyor.

Bauhaus'un mimar-şehircileri -özellikle Gropius- tarafından düşünülen kent, Le Corbusier tarafından hemen aynen benimsenmiştir. Bu kent anlayışını sistematize eden, çarpıcı bir üslupla geniş bir çevreye ulaştıran Le Corbusier olmuştur. İlk kez 1928'de toplanan bu ilk kongrede Bauhaus'un, Stijl'in mimar-şehircilerinin yanı sıra Guinzbourg, Lissitzky gibi konstrüktivistleri de bir araya toplayan Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri'nin dördüncüsünde (1932) alınan kararlardan oluşan Atina Sözleşmesi'ni de popüler kılan yine, modern mimari ve şehirciliğin bu ünlü temsilcisiydi. Rasyonalist-fonksiyonalist mimarinin temsilcileri arasında politikaya en az yakını belki Le Corbusier olmasına rağmen, bu mimar-şehircinin çok kıvrak bir üslupla anlatmaya çalıştığı düşünceleri de-bütün ütopistlerde olduğu gibi- ideolojik ve politik bir mesaj taşıyordu. Bu "mimar-dimiurgos" da istekleri kendisi için meçhul olmayan insanlara ideal bir kent öneriyordu. İnsanların istekleri "fazla değildi." Bütün insanların çok benzer istekleri vardı. İnsana bakınca bir makinayı görüyorduk: beden, sinir sitemi ve kan dolaşımı. Bu "makina insan"ın oturacağı ev de bir makina olarak anlaşılmalıydı. Güneşi, sıcak-soğuk suyu, istenilen derecede ısısı ile bir makina. Koltuğun oturmak için bir araç olması gibi, konut ve giderek kent de belli gereksinimlerin karşılanması için bir araç, bir makinaydı. Le Corbusier de ütopistlerin izinden giderek modern bir kentin doğrular ve dik açılarla çizilmesi gerektiğini söylemektedir. İnsan da "kovan arısı gibi bir geometrik birimler yaratıcısıdır." Modern kentin trafiği, su yolları, kanalizasyonu, kaldırımları doğruyu zorunlu kılmaktadır: "Eğri yol eşeklerin yolu, doğru yol insanların yoludur."

Le Corbusier'nin şehircilik çalışmaları içinde gerçekleşebilenler, Pessac'da yalnızca konutlardan oluşan bir site ve Şandigarh için hazırladığı plandı. Onun 1922'de "Üç Milyon Nüfuslu Çağdaş Bir Kent Planı" ile başlattığı ve hiçbiri gerçekleşmeyecek diğer birçok şehircilik çalışması, modern bir kentten ne anladığını daha iyi göstermektedir. Bütün bu planlarda hakim olan anlayış da, önceden sözünü ettiğimiz gibi, sokakların ortadan kaldırılmasını en fazla güneş, hava ve yeşil alan sağlanmasını, hızlı bir ulaşımı, geometrik bir düzenlemeyi ve -yine ütopistlerden miras- "ortak hizmetleri" öngörüyordu. Le Corbusier, 1925'de hazırladığı "Paris'in Voisin Planı"nda (Gabriel Voisin, Le Corbusier'nin fikirlerini benimseyen otomobil

Le Corbusier'in güneşe göre konumlanmış yeni şehir manzarası.

üreticisi bir iş adamıydı) herkesi ayağa kaldıran bir "cüret'le Paris'i dama planına göre yeniden düzenliyor, oturulacak bölge ve iş bölgesi olarak ikiye ayırıyor, kentin merkezine her biri 250 metre yükseklikte on sekiz gökdelen dikiyordu[66]. Yıkılacak eski mahallelerin

66. "Şemsa Demiren, Le Corbusier ile yapmış olduğu bir konuşmayı anlatırken, onun söylemiş olduğu şu ilginç sözleri de vermektedir: 'Le Corbusi-

yerinden birbirini dik kesen büyük ana yollar geçecekti. Le Corbusier, "şehirci-kral" olarak konuşmaktadır: "Bana diyecekler: *"Çok kolay! Bütün kavşaklar dik açı; fakat kent gerçeğinin oluşturduğu sayısız farklı durumları ne yapacağız?* Onları kesinlikle ortadan kaldırıyorum. İşe buradan başlıyorum. To be or not to be. İtirazların, alayların fırtınasını duyuyorum: Embesil, ıdiot, kaçık, palavracı, aptal. Merci, hiçbirine aldırmıyorum. Dik açıyı istemekle işe başlıyorum"[67].

Otuzlu yılların tutucu çevrelerinin nitelemeleriyle, modern mimari ve şehirciliğin temsilcileri "bize betondan karınca yuvalarını, demirden, camdan ve çimentodan hücrelerini zorla kabul ettirerek bizi bolşevikleştirmek isteyen manyaklar"; Le Corbusier "bolşevizmin hazırlayıcısı" mıydı? Tabii değil. Yıllarca bu çevrelerin, "akademisyenler"in en ağır saldırılarına uğrayan, birçok yarışmada bir sürü oyunla elenen bu mimar ve şehirciler yüzyılın başında doğan modern resimden etkilenmiş, endüstri ve teknikten çok şey beklemiş, yaşanan büyük toplumsal çalkantılarla yüzlerini iktidarları yücelten anıtsal yapılardan konuta çevirmiş sanatçılardı. Süslemelerden arınmış, güneşli, havadar, yeşil alanlara açılan konutlarla donanmış, fabrika dumanlarından ve gürültüden uzak, ev-iş arasında saatler kaybedilmeyen bir kent istiyorlardı. Yüzyılımızın endüstri ve tekniğine yakışan bir kentte, eskisinden farklı olarak, hızın, yüksekliğin, makinaların hakim olacağına inanıyorlardı. Konutlarının büyük kısmında -Le Corbusier'nin birçok kez hatırlattığı gibi- tüberkülozun eksik olmadığı kentleri yenilemek istemek "tarihsel mirası ortadan kaldırmak" değildi. Aynı kent, otuzlu yılların başında Sovyetler Birliği'nde "sosyalist kent" olarak istenirken, Avrupa'da Le Corbusi-

---

er dedi ki: İstanbul'u gayet iyi tanıyorum. Son gelişim (bu konuşma 1948 başında idi) eski rejim zamanında, yani epeyce eski olduğu halde orada gördüğüm güzellikler hâlâ gözümün önünde. İstanbul'un çehresini hatırlatan, acele ile çizilmiş krokileri hâlâ saklıyorum. Yeni Cami ve Fatih Camisi'nin silüetini gayet iyi hatırlıyorum. Ne güzel renkli ve canlı bir şehriniz var. Son gördüğüm Türk kadını çarşaflı ve bizim şarklı dediğimiz sır içinde idi'... Atatürk'ün inkılabından bahsettikten sonra, 'Eğer hayatımın en büyük gafı ve en büyük taktik hatası Atatürk'e yazdığım mektup olmasa idi, bugün büyük rakibim Prost yerine güzel İstanbul şehrinin imarı ile ben uğraşacaktım. Bu mektupta, inkılap yapmış bir milletin en büyük inkılapçısına, İstanbul'u eski hali ile asırların tozu toprağı ile bırakmasını tavsiye ediyordum. Ne büyük hata ettiğimi sonradan anladım." Üstün Alsaç, A.g.e. s. 134.

67. Akt. Sophie Daria, Le Corbusier, Ed. Seghers, s. 46.

er, onu sınıfsız bir kent tipi, çalışacak ve dinlenecek insanlar için bir kent tipi olarak niteliyordu. Rasyonalist-fonksiyonalist mimarinin temsilcileri istedikleri kenti hiçbir zaman gerçekleştiremediler. Birkaç mütevazi uygulama da sırasında (önceden Pessac örneğinde değindiğimiz gibi) kullanımlarına sunulanlar tarafından beğenilmedi, değiştirildi. Fakat mimar olarak yarattıkları birçok yapı bugün de girişilen cesaretli işe tanıklık ediyor. Le Corbusier'nin Paris'te Üniversite Site'sindeki aydınlık İsviçre Evi'nde kalmakla, bilmem ne kadar üslubun karıştığı kasvetli İngiltere Evi'nde kalmak muhakkak aynı şey değil. Fakat bütün bunlar, bütün bu modernlik, bu mimar-şehircilerin tasarılarındaki otoriter yanı görmemizi engellememelidir. Ayrıca, II. Dünya Savaşı'ndan sonra giderek çoğalan, A-B-C diye birbirinden ayrılmış, gündüzleri boşalan, geceleri "yatakhane" olan büyük blokların, "toplu konut birimleri"nin epeyce değişmiş olsalar da, bu tasarıların "çocukları" oldukları söylenemez mi? Bauhaus'un temsilcilerinden olsun, Le Corbusier olsun, bu mimar-şehirci ütopistlerin izinden giderek, H. Lefebvre'in sözleriyle "insan ilişkilerini, onları belirleyerek, çerçevelerini ve dekorlarını düzenleyerek yaratacağına inanmakta ve yaratmak istemektedir"[68]. Mimar-şehirci otoriterdir, çünkü Jacques Dreyfuss'un belirttiği gibi, Le Corbusier'nin Konut Birimleri'nde görüldüğü biçimde mutfağın oturma salonunun bir köşesine yerleştirilmesi bile birçok alışanlıkları değiştirmekte, hatta "gastronomi"ye bile müdahalede bulunmaktadır: Kokusundan dolayı lahana çorbası yasaktı![69]. Le Cobusier, Atina Sözleşmesi'nde, "Bir sitenin nüfus yoğunluğu otoriteler tarafından belirlenmelidir"[70] derken, Gropius, ulusal bir planlamanın endüstri ve tarım arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesine ve "rasyonel bir jeopolitik ve ekonominin ilkelerine göre nüfusun yeniden dağıtımına" imkân sağlayacağını ileri sürmektedir. Le Corbusier, insanları sağlıklı ve mutlu yaşatmak için kurduğu Konut Birimleri'nde, insanların şimdiki halleriyle yaşayabileceklerine inanmamaktadır. Onlara apartmanlarda nasıl oturulacağını da öğretmek gerekir! Marsilya'da yaptığı Konut Birimi'nin çizimleri bittiğinde C.G.T.'ye şöyle yazmaktadır: "Sizin için, fakat mensuplarınıza gerekli disiplini öğretmek gerekir!"

68. Henri Lefebvre, A.g.e. s. 50.

69. Jacques Dreyfuss, La ville disciplinaire, Ed. Galilée, Akt. M. Ragon, A.g.e. s. 34.

70. La charte d'Athènes, -25, Ed. Minuit.

Mimar-şehirci, kentler öneriyor. Küçük değil, üç milyon nüfuslu kentler öneriyor. Masasına oturuyor, H. Lefebvre'in dediği gibi toplumsal ilişkileri belirleyerek, onlara bir dekor hazırlayarak bir kent yapıyor. İnsanlar belli, gereksinimler belli, ideal biçimler belli. Mimar-şehirci bir ütopist. Önündeki küplerle, maketlerle "oyun" oynuyor. Ütopistlerin bu "oyun"u, betimleme düzeyinde kaldıkça eğlenceli olabilir. "Fourier"nin *phalange*'ları" diyor Françoise Choay, "insanı gülümsetir, fakat Le Corbusier (savaşta yıkılmış) Saint-Die'nin yerine sekiz konut birimi ve bir *civique* merkez koymak istediği zaman kentliler *absurde* tarafından doğrudan tehdit edildikleri duygusuna kapılmaktadırlar"[71]. Biz, diyelim ki, kentliler belki bu sekiz konut birimini de isteyecekler, *"absurde"* bulmayacaklar. Fakat o zaman bunu anlamanın tek yolu, mimar-şehircinin "oyun'u kentlilerle birlikte oynamasından geçmiyor mu? İşte küpler, işte maketler! Oysa mimar-şehirci oyuna kimseyi karıştırmak istemiyor. Onun yaptığı, elinde planlarıyla bir "iktidar" aramaktır. Fourier'nin Palais-Royal'da yıllarca sitesini finanse edecek birisini beklemesi gibi diyor Michel Ragon, Le Corbusier de elinde "Işıldayan Kent"in planı bir "otorite" arıyor: Stalin, Petain, Malraux, Nehru ve diğerleri. Nerede kendileri için kentler yapılan kentliler? Marcel Poete'in dediği gibi "bir siteyi tanımak için yaşayanları tanımak önemli" ise, bir kent her şeyden önce insanlardan oluşuyorsa, onlara sorulmadan, onlarla birlikte kurulmayan bir kent güneş, temiz hava ve yeşil alandan fazla bir şeyi taşır mı? Güneşsiz ve havasız konutların tüberküloz yuvası oldukları doğrudur, ama insanlar yalnızca "tüberkülozdan korunarak" yaşayabilirler mi? Bunu Le Corbusier'nin kendisi de anlatıyor: "Kentteki insanları düşünüyordum, *Vosges* meydanından *Bourse*'a uzanan yürekler acısı biçimde aptalca ve istiflenmiş mahallelerden geçiyordum: Paris'in en pis mahalleleri. Sokaklarda iplik gibi ince kaldırımlarda birbiri ardına dizilmiş insanlar. Kent topluluğunun mucizesi: Her şeye rağmen orada gülünüyor, gösteriş yapılıyor, şakalaşılıyor, hayat devam ediyor"[72]. O halde "Ne yapmalı?"! İnsanlara güneşli ve temiz bir kent verirken bu "mucizevi yanı" da nasıl öldürmemeli? Bunun nasıl olacağını ne kentli tek başına ne de mimar-şehirci masasının başında bilebilir. Bir kentin kurulması, muhakkak ki bu ikisine bağlı değil. Ama herhal-

71. Françoise Choay, A.g.e. s. 75.
72. Akt. Sophie Daria, A.g.e. s. 153.

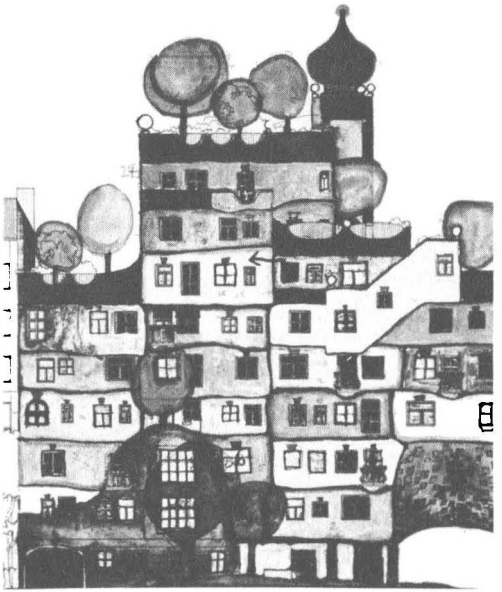
de, bu ikisi kararlı bir biçimde başbaşa verirse *başkalarına* çok söz kalmayabilir. Belki, bu da, bir ütopya! Ama "ütopist kral"sız bir ütopya. Ütopyasız olunabilir mi? 1968 Parisi'nin bir duvar yazısı şöyle diyordu: *"Gerçekçi olun, imkânsızı isteyin!"*

20.
MİMARİDE KATILIM

Mimar-şehircinin, hayalindeki "güzel kentler"i yaratmak için tek başına hiçbir zaman yeterli gücü olmadı. O, Le Corbusier örneğinde olduğu gibi, birçok iktidarın kapısını çalsa da bir kent yaratmak için kendisini tam yetkili kılacak fırsatı hiçbir zaman bulamadı. O, oluşumunu çok daha karmaşık güç dengelerinin belirlediği yüzyılımızın kentinde de "prens"e (kamu kesiminden olsun, özel kesimden olsun) hizmet vermeye devam ediyor; bilinçli-bilinçsiz bir biçimde toplumsal ilişkilerin hakim güçlerce yeniden-üretimine "mekân hazırlıyor." Önceden söylediğimiz gibi, mimar-şehirci eğer tek başına "ideal kenti"ni kuracak imkânı bulabilseydi, bu kent de politik ve ideolojik boyuttan arınmış bir kent olmayacaktı. Toplumsal ilişkilere, genel olarak "hayat biçimi"ne müdahale etmeyen "nötr" bir mimari ve de şehircilik "bilimi"nden söz edemeyiz. Bu bakımdan, gerek devletin ya da özel kesimin, gerek her ikisinin ortak niyet ve çıkarlarıyla kurulmak istenen bir kentle, mimar-demiurgos'un (eğer gerçekleşebilseydi) kuracağı kent arasında, "kent sakinlerinin" sözüne kulak vermemek açısından büyük bir fark yoktur. İkisinde de kenti kuranlar "öğretmen", kentliler "çocuk" durumundadır; Mimar-demiurgos'ların daha "aydın" olmaları, sorunun özü bakımından önemli değildir. Nitekim, belki bu "kent sakinleri"nin "oyun"un dışında tutulmak istenmeleridir ki, birçok sanatsal alanda gerçekten *yeni* olarak doğan anlayış, zamanla endüstri toplumu tarafından budanarak benimsenmekte ve yenilik ***normale*** dönüşmektedir. Bu süreç, özellikle mimari ve şehircilik için çok daha geçerlidir. Stijl akımının esin kaynağı Mondrian'ı izleyen çizgiler, bugün duvarları doldurmazken, bu resmin büyük ölçüde kuramsal çerçevesini çizdiği rasyonalist-fonksiyonalist mimariyi izleyen (tabii bo-

zarak) toplukonutlar da yaşayan endüstri toplumlarının işçi sınıfı ve orta sınıfı, klasik resmin kopyalarına bakarak günlerini geçirmektedir. Malevitch'in tabloları depolarda gün ışığı görmezken, kimi konstrüktivistlerin eserleri Sovyetler Birliği'nde halen had safhada yaşanan konut sorununun çözümünde işe yaramaktadır. Ressamın *yadsıyıcı* rolünü sürdürürken, mimar-şehircinin mesajının hızla yeniliğini yitirmesinin nedeni nedir? Bu sorunun cevabı, mimar-şehircinin iktidar olmak istemesiyle açıklanamaz mı? Ancak mimar-şehirci, "bilimi" ile hiçbir zaman iktidar olamadığından, mevcut iktidarlarca gerektiği zaman benimsenip, toplumsal ilişkilere ilişkin tasarıları kendine iade edilmektedir.

Mimar-şehircinin rolü üzerine altmışlı yıllarda ve özellikle 68'in araya girmesiyle, Batı toplumlarında başlayan tartışmalar bu konuda yeni ufuklar açmıştır. Bütün kurumların yeniden, yeni bir dille sorgulanmasına girişilen bu yıllarda konut ve kent de bu sorgulamanın dışında kalamadı. Gelişen kentsel hareketler içinde yer alan bir grup mimar ve şehirci de yaptıkları iş üzerine yeniden düşündü. Bu dönem başlayan ve hâlâ süren bu tartışmalara mimar-şehircinin demiurgos'luktan vazgeçmesinin hikâyesi de diyebiliriz. Konut yapmaktan, kent kurmaktan öyle bir dönüş yapıldı ki, sonunda mimarlar "mimarsız mimari"yi savunur duruma geldiler. Bernard Rudofsky 1964'de yayımlanan "Mimarsız Mimari" adlı kitabında, "Mimari yalnızca teknisyenlere bırakılamayacak kadar ciddi bir şeydir" diyordu. Mimar-şehircinin kendinden bu şekilde söz etmesi yeni bir şeydi. Günümüz toplumlarında merkezi-yerel ikidarların hizmetindeki "büro"ların gücü karşısında sesi gittikçe kısılan -Fransa'da 1940'ta Vichy hükümeti döneminde kurulan "Mimarlar Loncası" gibi kurumların bile koruyamadığı- mimar, artık eskisi gibi iktidarda kendisinin olduğuna inandığı yeri istemiyor, tersine sahip olduğu haklardan da vazgeçiyordu: Konutları, kentleri kuracak olanlar idareciler olmadığı gibi, mimar-şehirciler de değildi; mimar-şehirci insanlara konut ve kent kurmayı öğreteceği yerde, bu işi yüzyıllardır yapan insanlardan kendisinin öğrenecekleri vardı. Mimar-şehircinin toplumdaki yerini sorgulaması kimi zaman "en iyisini halk yapar" gibi formülleri çağrıştıracak derecede "alçakgönüllü" sonuçlara varsa da, konut ve kent sakinlerinin çok farklı bir biçimde hatırlanmasına imkân verdiği için kenti konu alan düşünce ve eylemlerin önünü açtı. Her şeyden önce mimar-şehircinin bütün insanlar için ideal bir kent öneremeyeceği; bu biçimde her yerde ge-

Friedensreich Hundertwasser'ın katılımcı konut projesi, 1984.

çerli bir kentin olamayacağı; kentin onu yaratan halkın kültürünün bir ifadesi olduğu; Doğu ve Batı kültürünün mekânı farklı biçimde anladığı; değişik halkların değişik kentleri olabileceği anlaşıldı. 1962'de bir mimar-şehirci, Yona Friedman şöyle yazıyordu: "Çağımızda mimari ve şehircilik tam bir dönüşüm içindedir. Mimar, kent sakinlerine daha fazla inisiyatif bırakacak şekilde önemini yitirmektedir (ya da yitirmelidir). Mimarlar artık ortalama insan için ev yapmamalıdırlar, çünkü bu insan mevcut değildir. Mimarlar milyonlarca kişi için evler yapamazlar, çünkü onları tanımıyorlar. Mimarların yapacağı tek şey, her bireysel kişiliğe, kendi istek ve arzusuna göre kullanabilmesi için azami serbestlik tanıyan strüktürlerdir. Bu, mimarın kent sakini karşısında zorunlu olarak iktidardan çekilmesidir. Yeni formül şudur: Artık mimarlık yoktur; yalnızca kent sakinleri vardır, fakat bazı sakinler diğerlerinden daha geniş teknik bilgiye sahiptirler..." Yani şehircilik konusunda da özyönetim.

Yona Friedman'ın bu tezlerine yakın düşünceler, yine 1968'i bek-

lemeden mimar-şehirciler arasında en fazla A.B.D.'de taraftar bulmuştu. Bir kent plancısı olan Paul Davidoff'un 1965'te yayımladığı "Çağdaş Planlama ve Savunmayla Planlama" adlı makalesiyle ana hatlarını çizdiği *"Advocacy Planning"*, mimari ve şehircilik alanlarında "demokratikleşmeyi", kent sakinlerinin planlamaya katılımını gerçekleştirmeye çalışan birçok mimarı ve şehirciyi bir araya getiren ilk hareketti[73]. Davidoff, kentin demokratik yönetiminin gerçekleşebilmesi için yurttaşların planlama sürecine katılmalarının zorunlu olduğunu ileri sürüyordu. Bu katılım yalnızca yurttaşların dinlenmesinden ibaret olmamalı, yurttaşlar aynı zamanda profesyonel plancıların teknik diline hakim bir biçimde karşı-planlar da ortaya koyabilmeliydiler. Toplumun yoksul kesimleri konut ve şehirciliği ilgilendiren kararları hiç etkileyemiyorlarsa, bu onların bu alanın dilinden anlamamaları, görüşlerini duyuracak yeterli araçlara sahip olamamalarındandı. Onlara, bu işte yardım edecek "avukatlar" gerekliydi. Yoksul mahallelere, "getto"lara ücretsiz teknik bilgi götüren bu hareket, zamanla kendi içinden de eleştiriler almaya başladı. Yalnızca teknik yardımın fazla bir şey değiştirmeyeceğini savunanlar (radical planners), çalışmalarda ağırlığın ekonomik ve politik analizlere verilmesini istediler. Alınan bir karara, karşı plan geliştirmek yerine, yoksul mahallelerdeki komünoteler, inisiyatifi alıp beklemeden harekete geçmeliydiler. Nitekim, hareketin 1969'da yapılan ulusal kongresinde ortaya atılan sorular, "danışman" olarak halkın yanında yer alan mimar-şehircinin bu danışmanlığının da ne derece haklı olduğunu sorguluyordu: "Niçin bir profesyonel bir başkasının düşündüğü ya da söylediğini yorumlamalıydı?"; "Komünote, bir avukat ona sülük gibi yapışmadan kendini savunamaz mı?"; "Niçin avukatlar komünotenin tek başına hareket edemeyeceğini düşünüyorlar?" Bütün bu sorular, 1968 sonrası gelişen ve her alanda olduğu gibi mimari ve şehircilikte de "profesyonelliğe" karşı çıkan, mimar-şehirciye "danışmanlık" bile tanımak istemeyen bir anlayışın ürünüydü.

Mimar ve şehircilerin rollerinin "nötr" olmadığı düşüncesi, özellikle 1968'den sonra yayıldı. Katılım, özyönetim, demokratizasyon gibi kavramların mimari ve şehircilikte yaygın olarak kullanılmaya başlaması da yine, Batı toplumlarında gerçekten çığır açan

73. Catherine Coit, "Aux U.S.A., l'expérience des 'advocate' et 'radical planners' ", Autrement, 6/76, içinde; Michel Ragon, A.g.e. s. 151.

'68'in ürünüydü. '68 Paris'inde diğerleri gibi mimarlık öğrencileri de fakültelerini işgal etmiş, kendilerine katılan mimarlarla birlikte, "toplumun mevcut yapısını sorgulayan" öğrenci ve işçi grevlerini desteklemişlerdi. 1968 Haziran'ında toplanan bir genel kurulda tartışmaya açılan bir metin, hareketin rolünün "hayatı değiştirmek" olduğunu, fakat yalnızca eleştiriyle yetinilmeyip bu yeni hayatın habercisi olarak bir ütopyanın, bir "gerçekçi ütopya"nın da gerekli olduğunu dile getiriyordu. Çevrenin yaratılmasında çalışanlar da bu ütopyanın biçimlenmesine katılmalıydılar. Nitekim '68 sonrasında birçok mimar ve şehirci, bu ütopyanın gerçekleşmesi için bir yandan katılımı mümkün kılacak mimari yöntemler geliştirirken, bir yandan da hızla gelişecek olan kentsel hareketler içinde yer aldı. Bir grup mimarın ortaya attığı "geliştirilebilir konut" tasarısı, konut sahibi olmak isteyenlerin seçimine sunduğu birimlerle, onların konutlarını kendi zevklerine göre düzenleyebilmelerine imkân veren bir yöntem öneriyordu. Bir başka grup ise, herkesin kişiliğine, imkânlarına uygun bir konut edinmesi için soğuk, rutubet, koku, gürültü gibi sakıncaların ortadan kaldırılmasından sonra mekânın düzenlenmesi işinin orayı kullanacak olanlara bırakılması gerektiğini ileri sürüyordu. Konutu kullanacak olanı konutun yaratılmasına katmak isteyen anlayışın, mimari teknik açısından dayandığı temel kavramlar *esneklik* ve *geliştirilebilirlik*ti. Bu teknikler sayesinde bir konutta oturacak olan, kullanacağı mekânın düzenlenmesine başından itibaren katılmış olacaktı. "Oysa", demektedir "Konut Sizin İşiniz"[74] adlı kitabın yazarı John F. C. Turner, "büyük ölçekte programlanmış ve planlanmış konut esneklikten yoksundur." Böyle bir konut, yerel talebe cevap veren, yerel malzemenin de kullanıldığı küçük konutlara kıyasla çok daha fazla enerji tüketmekte ve dayanıklılığı da o derece kısa ömürlü olmaktadır. Gerçekten de Turner'ın ileri sürdüğü gibi, endüstrileşmiş ülkelerde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında merkezi bir planlamayla çok sayıda yapılan "sosyal konutlar"ın büyük bir kısmı, bugün oturulamaz duruma gelmiştir. 1975'te Fransa'da bu konutlarla ilgili bir rapor hazırlayan Robert Lion, 1950'den itibaren yapılan bu türden iki milyon iki yüz bin konutun oturulabilirlik durumunun çok kötü olduğunu söylemekte ve açıkça bunların yıkılmasını önermektedir[75]. Turner'a göre, merkeziyet-

74. John F. C. Turner, Le logement est votre affaire, Seuil.
75. Michel Ragon, A.g.e. s. 29.

çiler için beslenmeden sağlığa, eğitimden konuta bütün alanlarda kaynakların en iyi biçimde kullanılabilmesi, merkezileşmiş bir üretim ve yönetimin varlığına bağlıyken, ademimerkeziyetçiler bütün mal ve önemli hizmetlerde olduğu gibi konut konusunda da maddi ve insani kaynakların uygun biçimde kullanılmasının büyük merkezi örgütlerle sağlanamayacağını ileri sürmektedirler. Turner, bütün mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgili olarak sorduğu "Kim neye, kimin yararına karar veriyor?" sorusuyla, gereksinimlerin gelişmiş ülkelerde (ve onların yolunu izlemek isteyen yoksul ülkelerde) nasıl karşılanmak istendiğini sorgulamak istemektedir. Ona göre, günlük hayatın, başta sağlık, eğitim ve konut olmak üzere bütün gereksinimleriyle, değerleri "kurumsallaştıran" örgütlerden geçen bir yabancılaşması söz konusudur. Nasıl ki artık, "bilgi" öğretimle, okullu olmayla ve nihayet diplomayla bir tutulmakta, sağlıklı olma hastane servisleriyle karıştırılmaktadır, aynı biçimde konut sözcüğü de konut birimlerini ve bunları yapan büyük inşaat kuruluşları ve yönetim merkezlerini hatırlatmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, diğerleri gibi konut gereksinimine de, değerleri ticarileştiren ve kurumsallaştıran böyle bir anlayışla çözüm bulunamayacağını, şimdiye kadarki uygulamaların da kısa sürede büyük sakıncalar doğurduğunu ileri süren bu görüşler, doğal olarak "kendi evini kendin yap" gibi formülleri çağrıştırmaktadır. Yine bu görüşler, Ivan Illich'in tezlerine çok yakındır. Illich de, "1945'de Massachusetts'deki ailelerin üçte biri, ya tamamen içinde oturanların eseri olan ya da onların planları ve yönlendirmesiyle yapılmış bir evde oturuyordu. 1970'te ise bu türden evlerin bütün evlere oranı % 11'den fazla değildi. Bu zaman zarfında konut, bir numaralı sorun haline gelmişti" derken, Turner gibi, her sorunda olduğu gibi konut sorununda da merkezi planlamadan uzak, katılıma imkân veren bir teknolojiyle desteklenmiş yerel bir otonominin çok daha başarılı olacağını vurgulamaktadır.

Birçok yazarın, konut sorununun en uygun biçimde çözümlenmesi için katılımdan söz etmeleri, ister istemez bizim gibi gecekondusu bol ülkelerin insanlarını gülümsetecektir. Zaten üçüncü dünya denilen dünyanın kentlerinin büyük bölümünü yurttaşların katılımı -hem de tam bir katılım, planından yapımına kadar- ile kurulmuş mahalleler oluşturmamakta mıdır? Eğer Illich'in dediği gibi, insan ancak emek verdiği bir yeri "evim" diye benimseyebiliyorsa, gecekondular bu hazzı fazlasıyla vermemekte midir? Yeni bir şeymiş gibi sunulmak istenen "evini kendin yap" formülü bu ülkelerde

zaten yıllardır yürürlükte değil midir? Bütün bu türden sorular "sosyal konut"un "ev" gereksinimini en uygun biçimde karşılayacak tek çözüm olarak görüldüğü ülkelerde ister istemez akla gelecektir. Akla gelmekte haklıdır, çünkü devletin konut sorunu gibi bir sorunu olmadığı bu ülkelerde, kent nüfusunun yarısını barındıran gecekondu mahalleleri insanların en temel gereksinimlerine cevap vermeyecek derecede unutulmuştur; dolayısıyla "katılımsız" da olsa suyu, elektriği, yolu, lağımı olan bir konut üzerinde çeşitlemeler yapmanın sırası değildir! Akla gelmekte haksızdır, çünkü gelişmiş ülkelerin uyguladığı konut politikasına yönelerek, hiçbir şeyine katılınmadan içine girilen konutların da kısa sürede istenmeyen yer olacağı açıktır; dolayısıyla isteyen insanların evlerini kendilerinin planlayıp, yapmaları, kendilerine gerekli teknik ve parasal yardım yapılmak şartıyla desteklenmesi gerekli bir girişimdir. Nitekim, gecekondu mahallelerini "hemen kazınması gerekli yerler" olarak görmeyip, onlarda olumlu bir şeyler bulan, hatta sırasında onların övgüsünü yapan yazarların söyledikleri de başka bir şey değildir. Turner, "yurttaşların katılımı" ilkesinin yoksul ülkelerde, ileri demokrasinin bir biçimi olarak anlaşılmadığının bilindiğini, yapmak istediği şeyin, birçok suçlamalarda sözü edildiği gibi, kentlerdeki yoksul insanların kötü hayat şartlarını övmek ya da bu insanların tek başlarına parasız, kötü malzemeyle yaptıkları evleri model olarak sunmak olmadığını, bu hareketin temsil ettiği "çok büyük potansiyel"in önemini vurgulamaya çalıştığını söylemektedir. İnsanları eşya gibi görerek, onları etraflarına ördüğü -ve ancak kâğıdını değiştirebilecekleri- duvarlar içinde mutsuz kılan, kurduğu kentlerin boş yeşil alanlarıyla insanların ruhsal dengesini altüst eden merkeziyetçi konut politikasına en sert eleştirileri getiren bir başka yazar, psikiatr Leonard Duhl için de, gecekondu mahalleleri üzerinde düşünülmeden reddedilecek bir yerleşme biçimi değildir. Duhl'a göre gecekondular, birçok grup için şimdiye kadar hiçbir şehircinin eşdeğerini bulamadığı bir çekicilik taşımaktadır. Gecekondularda yaşayanlar burada köylerinin bir benzerini kurup, bir komünote oluşturmaktadırlar. Onlar için fiziksel çevre kişiliklerinin bir elemanı, evlerin yakınlığı, mahallenin gürültüsü bir gereksinimdir. Bu insanlar için kendilerinin olan bu dünyadan çıkıp, gereksinimlerine cevap vermeyen "yeni toplu konutların steril sardalya kutularına" yerleşmek, beraberinde büyük bir sarsıntıyı da getirecektir. Fakat yine Duhl'a göre de, gecekondu mahallelerinin insan ilişkilerine olumlu katkısının belirtilmesinden,

buraların olduğu gibi korunması gerektiği biçiminde bir sonuç çıkarılmamalıdır. O da "yeni kentlerin orada yaşayan bütün tabakaların özlemlerini karşılayabilmesi için yeni yollar bulmak gerektiğini" söylemektedir.

Mimar Emile Aillaud'nun Brezilya'daki gecekondulardan "orada yoksulluk, düzensizlik, pislik varsa da, çocuklar özgürler, her tarafta koşuşuyor, istediklerini yapıyorlar" diye söz etmesi, haklı olarak, aynı yerlerde yalnızca çocuk ölümleri oranının yüksek olması gerçeğinden kalkarak bile tepkiyle karşılanabilir. Fakat, Fransa'da büyük siteler kuran Emile Aillaud gibi bir mimarın bu "kışkırtıcı" sözleri bile, bir yanlışla birlikte bir doğruyu, bütün insanların benzer mekânlarda mutlu olamayacakları doğrusunu dile getirdiğinden önemlidir. Mısırlı bir mimar olan Hasan Fathi'ye göre de Gaza etrafında mültecilerin yaptıkları gecekondular, susuzluklarına, yolsuzluklarına, vb. rağmen, birtakım uluslararası yardım kuruluşlarının yaptığı iç karartıcı tesislerden çok daha güzeldir. Hasan Fathi de haklı olarak, gecekonduların kuruluşundaki yaratıcılıktan, kendilerine hiçbir şey verilmeyen milyonlarca insanın konut sorunlarının çözümünde gösterdikleri inanılmaz çabadan, Lima'da yaşanan bir olaydan kalkarak övgüyle söz etmektedir: 1959'da Lima'da yüz bin kişi kente on yedi kilometre uzaklıktaki boş bir alana yerleşmek için gizlice örgütlenir, sokakları, meydanları, okulları ve kiliseleri de içine alan bir yerleşme planı hazırlarlar. Bir gece yarısına yakın, ellerinde planları ve malzemeleriyle yola çıkan binlerce insan, saat 22 ve 24 arasında bin ev kurarlar. Polisin gece yarısı hareketi engellemesine rağmen beş bin kişi buraya yerleşmeyi başarır. "Eğer beş bin kişi", demektedir Hasan Fathi, "resmi engellemeye rağmen planlarını çizdikleri bir banliyöye bir gecede yerleşebiliyorsa, bu insanlar devletin biraz özendirmesiyle ne yapmazlar?"

21.
DEMOKRASİ İÇİN YENİ BİR MÜCADELE: KENTSEL HAREKETLER

Gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerde devletin konut sorununa yaklaşımı farklıdır. Batı'da devlet, insanlara hiç değilse gelirlerini göz önüne

alarak birer konut sağlamak gibi bir görevi olduğunu düşünürken, gelişmemiş ülkelerde devletin böyle bir sorunu yoktur. Konut sorunu, özellikle yoksul kesimler için "kendiliğinden" çözümlenmektedir! "Sosyal konut" için ayrılacak milyarlar henüz harcama listesinde yoktur. Bu farklı ülkelerin inanlarının konut isteği, bu istekteki ölçütler de aynı değildir. "Sosyal konut" denen ve gerçekten üst üste yerleştirilmiş "steril sardalya kutularını" andıran konut tipi, artık bahçeli ev hayal eden Batı insanı için yaşanmaz bir yer haline gelirken, *herhalde* gecekondularda yaşayanlar için bir "düş" olmayı sürdürmektedir. Batı'da insanlar, konut sorununda "katılım"dan söz ederken, "Doğu"da insanlar, *belki* "anahtar teslim" bir konutun hayalini kurmaktadırlar. Bir tarafta insanlar artık "betona" doyduklarını söylerken, öte yanda kimi belediye başkanları hâlâ bunu gururla "lâkab" edinebilmektedirler. Gelişmemiş ülkeler bu konuda, konut konusunda da, gelişmiş ülkelerin izinden mi gideceklerdir? Gidebildiklerini varsayarsak, belli bir dönemden sonra sıra onların da aynı soruları sorup, sonra yine benzer çözümleri aramalarına mı gelecektir? Yoksa gelişmemiş ülke toplumları şimdiden kendi istek ve gereksinimlerini daha iyi tanıyıp, konutunu ve kentini ona göre kurmaya ya da yönlendirmeye mi başlamalıdır? Eğer Le Corbusier gibi düşünmüyorsak, bir Hintli'yle, bir Türk'ün, bir Fransız'la bir Perulu'nun birçok şey gibi mekânla ilişkisi de farklıdır[76]. Le Corbusier, Sandigarh için plan hazırlarken, kendisine ülkesinin geleneklerini hatırlatan mimara, "Eğer siz makinaya, pantalona ve demokrasiye evet diyorsanız, ne demek Hintli gelenekleri?" diyordu. Oysa biliyoruz ki, demokrasi pantalonlu da olabilir, pantalonsuz da. Demokrasi, insanların kendilerine kabul ettirilmeye çalışılan "ideal" bir "pantalon" içinde, "Işıldayan Kent"te oturup, "ideal" davranışları benimsemeleri değildir. Konumuzla ilgili olarak söylersek, demokrasinin varlığından, ancak değişik istek ve gereksinimleri olan insanların bu istek ve gereksinimlerini tanıyıp geliştirebilecekleri, bunlar doğrultusunda konutlarını ve kentlerini biçimlendirebildikleri zaman söz edebiliriz. Mimar-şehircinin, bir Japon'u İngiliz bahçesinde dolaştırmak istemesi gibi, bir ülkedeki merkezi-yerel iktidarların konut politikasını, kent planlamasını kendi "zevkleri" doğrultusunda yönlendirmek istemeleri de "despot"luk-

76. Bu konuda Edward T. Hall'in çok ilginç kitabı: La dimension cochée, Seuil.

tur. P.H. Chombar de Lauwe'un dediği gibi, insanlar bir kenti doldurmak için değil, kentler insanları barındırmak için varsa; değişik kültürden insanlar oturacakları konutlar ve yaşayacakları kentler üzerinde söz sahibi olmalıdırlar. Kentliler istek ve gereksinimlerini tartışabilecekleri, bunların karşılanması için çözümler önerebilecekleri bir ortamı bulduklarında, belki daha işin başından "sosyal konut"ları istemeyecek, ulaşım, dinlenme, kültür, sağlık, eğitim, vb. sorunlarının çözümü için hayat biçimlerine çok daha uygun ve pratik çözümler bulabileceklerdir. Demokratik şehirciliğin savunucularından Christopher Alexander'ın belirttiği gibi, bir yapıyı kullanacak olanların, neye gereksinimleri olduğunu herkesten iyi bildikleri gibi[77], bir kentte yaşayacak olanlar da kendilerinin bir uzantısı olacak kentin nasıl olması gerektiği -eğer bunu düşünmek, tartışmak, denemek imkânını bulabilirlerse- sorusuna en iyi cevabı verecek olanlardır. Demokratik bir toplum, ancak yurttaşların katılımlarıyla oluştuğu gibi, böyle bir toplumun kentleri de yine onların katılımlarıyla kurulabilir.

Şehircilikten, kent olgusundan söz ederken "katılım" kavramını anmamak, artık Batı toplumlarında imkânsızdır. Sol ve sağ bütün politik kanatlar, bu kavramı işe katmayan bir kent planlamasının, bir yerel yönetimin ömrünü tamamladığı konusunda hemen hemen aynı fikirdedir. Katılım kavramından, bu farklı politik görüşlerin tamamen aynı şeyi anladığı, tabii ki söylenemez. Fransa'da 1975'te Devlet Başkanı V. Giscard d'Estaing'in başbakanına yazdığı mektupta özendirilmesini istediği ya da yine aynı dönemin bakanlarından O. Guichard'ın "demokrasinin oksijeni" olarak nitelediği "katılım"la, bir sosyalist partinin bu kavrama yüklediği anlam, muhakkak ki farklıdır[78]. Fakat solda olduğu gibi, sağdaki partiler de bu kavramı kullanmadan edememektedir. Ayrıca çok önemli bir husus da, sağ ve sol partiler dışında kalan grupların ve derneklerin katılımdan anladıklarının da, sırasında farklı, çok farklı olduğudur. Katılımdan söz etmek, "iktidarın paylaşılması", "ortak yönetim", "karşı iktidarlar", "özyönetim" gibi başka kavramları da demokrasiden ne anlaşıldığı ölçüsünde beraberinde getirmektedir. Katılım kavramı, konumuzla ilgili olarak söylersek, kentlilerin az ya da çok çev-

77. Christopher Alexander, Une expérienced'urbanisme démocratique, Seuil.

78. Bu konuda: Participation et urbanisme, Colloques des Marly, Juin 1976.

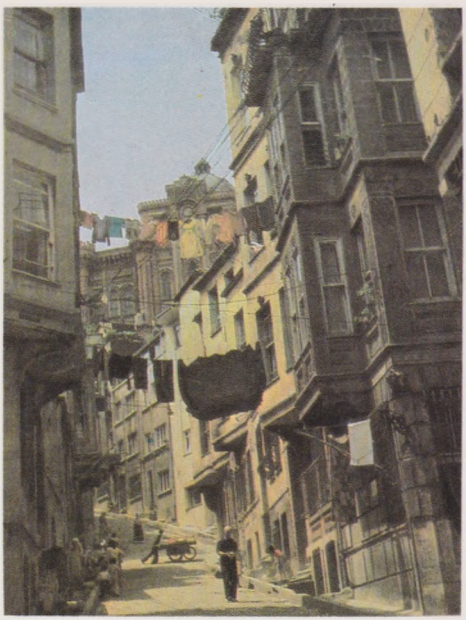
relerinin kurulması ya da değişmesine katılmalarını ifade ettiğine göre, bu "katılma" bir ankete cevap vermekten, bir işi başından sonuna üstlenmeye uzanan bir çeşitliliği kapsar. Tutucu politik partiler, yurttaşların kentin biçimlenmesine katılmalarını "demokrasinin oksijeni" olarak niteleseler de, onlar için oyunun kurallarını bozmamak, yetkileri paylaşmamak ve sonuçta katılım ilkesini bir "danışma" mekanizması olmakla sınırlamak önce gelmektedir. Oysa, geniş kitlelerin çalıştıkları yerlerde verdikleri mücadelede olduğu gibi, yaşadıkları kentle ilgili mücadelelerinde de yanında olması gereken sol partiler, katılım ilkesini, daha demokratik bir toplumun vazgeçilmez bir öğesi olarak kabul etmek zorundadır. Fakat, burada üzerinde önemle durulması gereken bir husus, sol partilerin kentsel hareketleri kendileriyle bütünleşecek hareketler olarak görme eğilimleridir. Kentsel hareketler kenti biçimlendirerek, doğrudan kentlilerin günlük hayatını belirleyen politikalara karşı çıktığından, muhakkak ki politiktir. Fakat politikayla olan ilişkileri, onları kendilerini politik mücadelenin baş aktörü olarak sunan partilerle bütünleşmeye, kendilerine özgü mücadele alanlarını terk etmeye götürmemelidir. Sola daha yakın olan bu hareketler, sol yerel yönetimler (ya da merkezi yönetimler) karşısında da "karşı iktidarlar" oluşturabildikleri taktirde kente ilişkin bir demokratikleşmeyi sürdürebilirler.

Kendilerine konutu, ulaşımı, sağlığı, eğitimi, tüketimi, kültürel hayatı konu alan kentsel hareketler, bu alanlarda "karşı iktidarlar" oluşturarak, kentlilerin dışında belirlenen kentsel politikalar karşısında katılım ilkesinden hareketle demokratikleşmeyi savunmaktadır. Bu "karşı iktidarlar", "vekâlet" üzerine kurulu demokrasi anlayışını "katılım demokrasisi" ile zenginleştirmek istemektedir. Günümüzde çoğulcu demokrasi, ancak bu "karşı iktidarlar"ın işe katılmasıyla gerçek anlamını bulabilir. "Vekâlet" üzerine kurulu demokrasi, bugün kabaca, Batı demokrasisi olarak adlandırdığımız ve yurttaşların belli bir süre için istedikleri kimselere belli yetkileri vermeleri sağlanan büyük bir politik kazanımdır. Fakat bu demokraside, yurttaşlar seçimden seçime etkin, iki seçim arası daha çok edilgindir. Oysa katılım demokrasisi yetki verenlerin, yetkili kılınanların karar alma ve uygulama sürecinde de *orada olmalarına* imkân verir. Bu demokrasi anlayışında, "karşı iktidarlar" konumuzla ilgili olarak, özellikle yerel yönetimler karşısında sürekli olarak baskı merkezleri oluşturup, sırasında belli işlerin yönetimini doğrudan üst-

lenirler. Politik partiler aracılığıyla işleyen vekâlet üzerine kurulu demokrasi, demokrasinin genel çerçevesini oluşturuyorsa, dernekler aracılığıyla işleyen katılım demokrasisi de yurttaşların her zaman etkin olmalarını ve ulusal iradenin gerçekleşmesini gerçekten mümkün kılar. Günümüzde çoğulcu demokrasi, ancak ikisine de yer veren, ikisinin de yaşandığı toplumlar için söz konusudur. Bunlardan birincisi öbürünü dışladığı ya da katılım demokrasisi vekâlet üzerine kurulu demokrasinin yerine geçmek istediğinde, demokrasi önüne birtakım takılar almak zorunda kalır. (Yugoslavya örneğinde olduğu gibi, katılım ilkesinin en gelişmiş biçimini, özyönetimi, uyguladığını ileri sürüp aynı zamanda "klasik demokrasi" ilkelerinin "aşılmış" olduğunu varsaymak, ortaya demokratikleşme konusunda hiç de inandırıcı olmayan bir tablo çıkarır.)

Kentsel hareketler, Batı'da, özellikle altmışlı yıllardan itibaren geleneksel politik (seçim) ve sendikal mücadelelerin yanı sıra gelişerek, Manuel Castells'in belirttiği gibi geniş kitlelerin bilinçlenmesi için çok önemli bir aracı, doğrudan demokrasinin, katılım demokrasisinin "okulu" olma yoluna girmiştir. Yurttaşlar seçimden seçime kullandıkları seçme haklarının ve işyerlerinde işleriyle ilgili olarak verdikleri mücadelenin yanı sıra, günlük hayatlarında karşılaştıkları bütün sorunları tartışmak ve çözmek amacıyla binlerce dernek içinde biraraya gelmişlerdir. Bu dernekler İtalya'da görüldüğü gibi sırasında sendikalarla da işbirliği yaparak yüzbinlerce insanı konut, ulaşım, aydınlanma, ısınma vb. sorunlarının çözümü için ortak mücadeleye sokmuştur. Kentlerdeki boş konutlara açıktaki aileler yerleştirilmiş, elektrik, telefon, gaz, ulaşım fiyatlarına yapılan zamlara karşı "kendin indirim yap" uygulamalarıyla karşı çıkılmıştır. 1976'da, İtalya'da 500.000 aile, telefon faturalarını, kurmuş oldukları mahalle komiteleri aracılığıyla eski tarifeden ödemekteydi. İtalya'da 50.000, Londra'da 30.000 boş konut, açıktaki ailelerce işgal edilmişti. İtalya'da, birçok kentte yerel yönetimin sola geçmesinde, bu kentsel hareketlerin rolü büyüktü. Bologna'da yenileme çalışmalarını tartışan ve gerekli değişikliklerle onaylayan komünist belediyenin de desteklediği mahalle komiteleriydi. Brüksel'de, Amsterdam'da yerel yönetimler kentlilerin oluşturdukları yüzlerce komiteyle işbirliği yapmadan edememektedir. Fransa'da, Kanada'da, A.B.D.'de, Güney Amerika ülkelerinde kentliler, kentlerinde kendilerini ilgilendiren her konuda, kendilerinin dışında alınan kararlarla yürütülmek istenen düzenlemelere, her gün daha fazla genişleyen hareketleriyle

karşı çıkmaktadırlar. Yurttaşlık seçimden seçime sandık başına gitmek olarak değerlendirilmediği gibi, işyerinde verilen mücadele ile de yetinilmemektedir. Merkezi ya da yerel iktidarlar karşısındaki "sivil toplum savunucuları" diyebileceğimiz bu hareketler konuttan sağlığa, tüketimden eğitime, günlük hayatta karşılaşılan her sorunun tepede değil aşağıda, kentlilerle birlikte tartışılıp planlanmasını istemektedir. Bir kentin metrosu onlarsız düşünülemez (Zürih metrosu halk oylaması sonucu geri çekilmişti); onlarsız "kentin yenilenmesi" yapılamaz; onlarsız yol-köprü kurulamaz; onlarsız sağlığa, eğitime, kültüre ilişkin yatırımlara karar verilemez; onlarsız toplu konutlar tasarlanamaz, kirayla ilgili yasalar çıkartılamaz... Kentliler işe karışmadan, hiçbir yerel yönetim, kentlilere "ideal" bir kent "vadedemez." Kentsel hareketlerin ortaya koyduğu bir gerçek de, kentsel hayatın 'belediye sosyalizmi' olarak adlandırılan yüzyılımızın başındaki birtakım uygulamalarla da gerçek anlamını bulamayacağıdır. Hiçbir sol yerel yönetim de otonom kentsel hareketleri tanımadan, asıl yaratıcı ve belirleyici gücü onlarda bulmadan, farklı bir kent kuramaz. Birçok sosyolog, şehirciliğin, kentsel hayatın demokratizasyonu yönünde kentliler, teknisyenler ve seçilmiş yöneticiler arasında gerçekleşecek bir işbirliğini zorunlu görmektedir. Fakat bu üçlü içinde asıl rol, birincilere düşmektedir. Ancak kentli yurttaşlar, kentin gerçek sahipleri, herkesten iyi bildikleri gereksinim ve isteklerini belirleyip zenginleştirerek merkezi ve yerel yönetimler karşısına çıkabilirlerse, kendi hayat biçimlerinin ve kültürlerinin uzantısı bir kente sahip olabilirler. Kentlilerin bu demokratik deneylerle kentlerine sahip çıkmaları, demokrasiye, yani Yona Friedman'ın bir kitabının başlığını hatırlayarak söyleyecek olursak, "başkaları arasında ne şef ne de köle olmadan" yaşayabilecekleri bir toplumu savunmalarıdır.

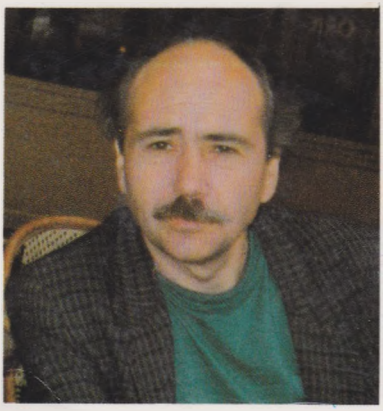
FOTOĞRAF: ISA ÇELİK

Demokrasi Arayışında KENT

Kürşat Bumin bu çalışmasında, **"vekâlet"** demokrasisine karşı **"katılım"** demokrasisini savunan **"yurttaş kentliler"**in ulaşım, sağlık, eğitim, kültür, tüketim.. vb. konular kadar kentin kendisinin de düzenlenmesine katılarak **"merkezi yönetimler"**e karşı **"karşı iktidarlar"** kurmalarını öneriyor.

Farklı insanların bir araya gelip birbirlerini ve çevrelerini zenginleştirdikleri; uygarlığın ve demokrasinin beşiği olan kente doğuşundan başlayarak geçirdiği bütün evrelere kuşbakışı değinen yazar, aynı zamanda anti-demokratik kent modelleriyle hesaplaşmayı deniyor.

Ve son yıllarda **"barbaresk"** bir üslupla insan-çevre ilişkisini hiçe sayan, tarihsel/kültürel herhangi bir kaygı gütmeden yerleşim merkezlerini talan eden, Tanpınar'ın **"Beş Şehir"**i yerine **"Bir Şehir"**i dayatan anlayışlara karşı bizi daha dikkatli/duyarlı olmaya çağırıyor.

AYRINTI
İNCELEME